

Tallinna Tehnikaülikool Tartu Kolledž
Maastikuarhitektuuri õppetool

Jekaterina Masjagutova

ROKOKOOAJASTU PARGIKUNST EESTIS

Magistritöö

Juhendaja: Sulev Nurme

Tartu

2014

Olen magistr töö kirjutanud iseseisvalt. Kõigile töös kasutatud teiste autorite töödele, põhimõttelisele seisukohtadele ning muudest allikaist pärinevatele andmetele on viidatud.

Autor: Jekaterina Masjagutova

(allkiri)

.....

(kuupäev)

Eessõna

Käesoleva magistritöö teemaks on "Rokokooajastu pargikunst Eestis". Euroopa ajaloos peetakse rokokood lühiajaliseks dekoratiivvooluks, mis on enamasti käsitletud koos barokiga. Senini on tehtud mitmeid uurimistöid rokokoo kunsti, sise- ja välisarhitektuuri kohta¹, kuid rokokoo stiilis park satub harva uurimisobjektiks.

Kas me saame kõneleda rokokoostiilis kujundatud parkidest Eestis? Antud magistritöö põhineb selle küsimuse uurimisele läbi Euroopa suurriikide ning Eesti XVIII sajandi rokokooajastu parkide analüüsi, kus peamiseks uurimisobjektiks on rokokoo stiilis parkide kujundusprintsiibid ja -elemendid.

Teema valikut mõjutas autori isiklik huvi Euroopa rokokooajastu kultuuri ning rokokoopargi üldiste kujundusprintsiiptide vastu, sest senini on need jäänud selgusetuks. Lisaks pakkusid huvi konkreetset näited Eesti mõisaparkides leiduvatest rokokoostiilis elementidest. Antud teema on samuti väga oluline Eesti pargikunsti ajaloo raames, sest rokokooparki ei ole Eestis teadaolevalt varem uuritud, või on seda tehtud fragmentaarselt teiste tööde sees².

Töö peaks huvi pakkuma kõigile, kes soovivad tutvuda rokokoostiiliga kunstis, arhitektuuris ja pargikujunduses nii Euroopas (Prantsusmaal, Inglismaal, Saksamaal) kui ka Eestis. Antud uurimistöö annab hea ülevaate Eesti pargikujunduse ajaloost vastaval perioodil ning seda saab kasutada lähtematerjalina edasiste uuringute jaoks. Samuti võib magistritööd kasutada teoreetilise materjalina rekonstrueerimis-, inventariseerimis- ja kujundusprojektide koostamisel.

Siinkohal tänab autor kõiki, kes magistritöö koostamisel abiks olid.

¹ Näiteks Anne Untera poolt koostatud näituse kataloog "Maarjamaa rokokoo. Gottlieb Welté (1745/49-1792). Tallinn: Eesti Kunstimuseum, 2007"

² Näiteks "Juhan Maiste. Eestimaa mõisad. Tallinn: Kunst, 1996"

Sisukord

Sissejuhatus.....	5
1. Metoodika.....	6
2. Rokokoostiili iseloomustus	
2.1 Kujunemine, võtmetunnused, ilme.....	9
2.2 Pargikunst.....	11
2.3 Prantsusmaa rokokoo.....	14
2.4 Inglismaa rokokoo.....	19
2.5 Saksamaa rokokoo.....	23
3. Rokokoajastu Eesti- ja Liivimaal XVIII sajandi ajaloos	
3.1 Eesti XVIII sajandi mõisamaastiku kujunemine.....	30
3.2 Rokokoo Eesti kunstis.....	32
3.3 Rokokoo Eesti arhitektuuris.....	34
3.4 Rokokoo Eesti sisekujunduses.....	35
4. Rokokoajastu pargikunst Eesti- ja Liivimaa territooriumil	
4.1 Peeter I aed Riias.....	38
4.2 Katariina II rokokoopark Oranienbaum'is.....	39
4.3 Rokokoo vaimus pargid Lätis Vidzeme piirkonnas.....	40
4.4 Eestimaa XVIII sajandi mõisaparkide analüüs maakondade kaupa.....	41
4.4.1 Lääne-Virumaa.....	41
4.4.2 Tartumaa.....	45
4.4.3 Harjumaa.....	47
4.4.4 Järvamaa.....	49
4.4.5 Jõgevamaa.....	51
4.4.6 Raplamaa.....	54
4.4.7 Viljandimaa.....	56
4.4.8 Läänemaa.....	58
4.4.9 Valgamaa.....	59
4.4.10 Ida-Virumaa.....	60
4.4.11 Võrumaa.....	61
4.4.12 Põlvamaa.....	62
4.4.13 Pärnumaa.....	63

4.4.14 Saaremaa.....	64
4.4.15 Hiiumaa.....	64
4.5 Analüüsi tulemused.....	66
4.6 Rokokoo stiilis ja rokokoo elementidega pargid Eestis.....	68
Kokkuvõte.....	70
Kasutatud allikad	
Kirjandus.....	72
Internet.....	74
Summary.....	78
Lisa 1	
Joonised.....	80
Viited.....	106

Sissejuhatus

Igal sajandil on oma nägu, mis peegeldub läbi ajastuomase kultuuriloo erinevates maailma paikades isemoodi. XVIII sajand Euroopas pole erand. Iseloomustades üleminekut barokist klassitsismile, omab ta põhjapanevat rolli kogu järgneva kultuuri arenemisel ning illustreerib erinevate Euroopa riikide ühiskonnamuudeid.³

XVIII sajandil teiste kunstistiilide kõrval levis rokokoostiil suuremal või vähemal määral peaaegu igal pool Euroopa⁴, sealhulgas Venemaal, Skandinaavias ja Baltimaades, kus assimileerus ja muutus vastavalt kohalikele tingimustele.⁵ Läbi rokokoo võrdlemisi vähearvuka kunstipärandi analüüsi on võimalik defineerida stiili omapära erinevates riikides ning aru saada selle üldisest ideest, mis ongi käesoleva magistritöö üldisem eesmärk. Uurimistöö käigus püüab autor vastata küsimusele, milline on rokokoo roll ja olemus aiakunstis. Magistritöö üldisest ideest tulenevad ka alljärgnevald eesmärgid:

Esimeseks eesmärgiks on teada saada, kas definitsioonide "rokokoopark" ja "rokokoosajastu park" vahel on erinevusi. See tähendab, et kas rokokoo pargid omasid selgeid omanäolisi tunnuseid (eriline pargi ülesehitus, kujundusprintsipiidid, spetsiifilised kujunduselemendid), mis võimaldab rokokood defineerida kui iseseisvat kujundusstiili või on see aiakunstis pigem teoreetiline, tunnetuslik mõiste ning oma füüsilise ülesehituse poolest kuulub pigem hilises barokkstiilis või varases inglise stiilis parkide alla.

Tulenevalt esimesest eesmärgist, on uurimistöö teiseks eesmärgiks selgitada välja, mis olid need konkreetsete rokokoopargi tunnused Euroopa suurriikides — Prantsusmaal, Inglismaal ja Saksamaal. Samuti on oluline määratleda Euroopa rokokooparkide orienteeruv periood, et keskenduda oma töös just nendele aastatele.

Töö järgmiseks eesmärgiks on kirjeldada situatsiooni, mis valdas üldiselt rokokoosajastul Eesti mõisamaastikut ning selgitada välja kas ja kuidas rokokoo stiilis pargid on leidnud aset Eesti territooriumil. Siinkohal vajab lisauurimist veel Eesti rokokoosajastu täpsete piirdaatumite väljaselgitamine.

Töö viimaseks eesmärgiks, mis tuleneb kogu magistritöö uurimise käigust ning eelnevate küsimuste vastamiseks, on teada saada, mis olid need ehtsad rokokoo stiilis pargid Eestis või vähemalt, mis pargid sisaldasid rokokoo elemente.

³ Park on paradiis looduses ja kunstis. Tartu: Eesti Maaülikool, 2009. Lk 28-40

⁴ Symes, Michael. The english Rococo garden. Oxford: Shire Publications, 2011. Lk 4

⁵ Ilze Māra Janelis. Manor Gardens and Parks of Latvia. Riga: Neptuns, 2010. Lk 70

1. Metoodika

Käesolev magistritöö on teoreetiline. Selle koostamisel kasutatakse kvalitatiivset uurimismeetodit.⁶ Töö koosneb mitmest osast: probleemi ja eesmärkide püstitamisest, kirjandusallikate analüüsist, tulemuste analüüsist ning järelduste tegemisest, mis vastab magistritöö koostamise üldistele nõuetele.

Esimeses peatükis — "Rokokoostiili iseloomustus" osas, analüüsitakse eesti- ning võõrkeelset teemakirjandust⁷, mille baasil koostatakse kirjeldav tekst. Kuna rokokooparkide kohta leidub suhteliselt vähe allikaid, mis räägivad üksteisele vastu, siis analüüsib autor mitmeid nii raamatutest kui ka internetist leiduvaid XVIII sajandi raamatute jooniseid ning pargiplaane. Valdav osa teksti, mis puudutab rokokoo ajastu parke igas vaadeldavas riigis, kirjutatakse nendele joonistele ja plaanidele toetudes. Töös kasutatud joonised ning pargiplaanid on toodud eraldi "Lisa 1" peatükis, et lugejal oleks võimalus iseseisvalt analüüsida neid ning võrrelda oma arvamust autori omaga. Esimene osa annab hea ülevaade rokokoo stiilist Euroopas ning on lähtematerjaliks Eesti rokokoo mõistmisel.

Magistritöö teine osa, mis kannab nime "Rokokooajastu Eesti- ja Liivimaa XVIII sajandi ajaloo", on referatiivne ja vajalik töö teoreetilise taustsüsteemi loomiseks ning rokokoostiili lahtimõtestamiseks kohalikus kontekstis. Selles osas on lühidalt kirjeldatud Eesti- ja Liivimaa alal leiduvaid rokokoostiilis teoseid nii kunstis, arhitektuuris kui ka sisekujunduses. Peatüki koostamisel on kasutatud peamiselt eesti autorite teoseid. Illustreerivad näited, mis toetavad teksti, on toodud välja lisas 1. Peatükis käsitlev temaatika aitab paremini mõista uurimisobjekti, rokokooajastu pargikujundust, sest nii kunst, arhitektuur, sisearhitektuur kui ka pargikujundus on omavahel seotud.

Uurimistöö kolmanda osa "Rokokooajastu pargikunst Eesti- ja Liivimaa territooriumil" koostamisel on kasutatud lähteallikatena peamiselt eesti-, läti- ja venekeelset teemakirjandust ning internetist leiduvaid materjale. Peatükk on magistritöö olulisim, sest keskendub konkreetselt Eesti rokokooajastu mõisaparkide uurimisele. Peatüki alguses peab autor vajalikuks tutvustada lühidalt Läti Vidzeme piirkonnas leiduvaid rokokoo elementidega parke ning muid huvitavaid fakte, mida kirjeldab Ilze

⁶ Kvalitatiivset uurimust iseloomustab pidev analüüs kogu uurimuse vältel. Kvalitatiivuuring keskendub mõistmisele, seletusele ja tõlgendamisele. (<https://tudengiveeb.ee>) Antud magistritöös toimub pidev kirjandusallikate (k.a. plaanide) analüüs, sest need on ainsaks võimaluseks objekti uurimisel

⁷ Vaata kasutatud kirjanduse loetelu, lk 72-77

Māra Janelis raamatus "*Lāti mõisade aiad ja pargid*"⁸. See on autori arvates oluline, sest Läti Vidzeme piirkond ning Lõuna-Eesti olid vaadeldaval ajal üheks Liivimaa kubermanguks. Lisaks leidub Läti Vidzeme piirkonnas huvitava planeeringuga parke, mis on igati väärt mainimist ning võivad aidata paremini mõista rokokooajastu parkide iseloomulikke jooni Eesti- ja Liivimaal.

Järgmisena analüüsitakse Eestimaa territooriumil leiduvaid rokokooajastu parke. Selleks kasutab autor Keskkonnaministeeriumi ja Muinsuskaitseameti poolt koostatud kaheköitelist raamatut "*Eesti Pargid*"⁹. Raamatu mahuka materjali põhjal "filtreeritakse" huvi pakkuvate parkide hulk vastavalt antud kriteeriumitele:

1. Park on mõisapark (üle 2000 objekti);
2. Park on loodus- ja/või muinsuskaitse all (üle 350 objekti);
3. Pargi rajamisaastaks on 1760-1800, sest analüüsi tulemusena just need piirdatumid peab autor rokokooajastuks Eestimaal (141 objekti);
4. Pargi kohta on olemas ajastule vastav kaardimaterjal ja/või joonised, gravüürid ja/või vähemalt usaldamisväärne kirjeldav informatsioon;
5. Pargi kujunduses on tõenäoliselt olemas rokokoo stiilile iseloomulikud jooned (14 objekti)

Nii nagu raamatuski, jaotatakse uurimistöös huvipakkuvate parkide paiknemist vastavalt Eestimaa maakondadele, kokku 15 maakonda. Antud meetod võimaldab määrata uuritava objekti suhtes "rikkamaid" ja "vaesemaid" piirkondi.

"Huvipakkuvate parkide" hulka kuuluvad pargid, mille rajamisaastateks on 1760-1800, mis vastab "filtreerimise" kolmandale kriteeriumile. Järgmisena koostatakse "huvipakkuvate parkide" tabelid maakondade kaupa, kus määratakse pargi üldine stiil (regulaarpark ja/või vabakujunduslik park), et teada saada mis stiili pargikujundus valdas üldiselt tolle aja Eesti mõisamaastikul. Lisaks toob autor eraldi välja terrasside olemasolu pargis, sest need on oluliseks kujunduselemendiks.

Tabelites jaotatakse ülal toodud kriteeriumite järgi huvipakkuvad pargid omakorda kolmeks rühmaks:

- Väheolulised (musta värvi)
- Tähelepanuväärsed (rohelist värvi)
- Eriti tähelepanuväärsed (punast värvi)

⁸ Ilze Māra Janelis. *Manor Gardens and Parks of Latvia*. Riga: Neptuns, 2010

⁹ Eesti pargid I-II. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2007, 2012

Esimesse rühma nimega "väheolulised" kuuluvad kõik 1760-1800 aastates rajatud pargid, mis tõenäoliselt ei oma rokokoo stiilile omaseid jooni, kuid on rajatud nn. rokokooajastul.

Teise, "tähelepanuväärsed", rühma kuuluvad need pargid, mille kirjeldusest tuleb välja, et tegemist võib olla rokokoo stiilis/elementidega pargiga, kuid kaardi- ja/või pildimaterjali puudumise või ebatäpsuse tõttu on nende tuvastamine võimatu. Antud jaotus vastab "filtreerimise" neljandale kriteeriumile. "Tähelepanuväärsete" parkide huvitavad kirjeldused on välja toodud eraldi, et lugejal oleks võimalus iseseisvalt nendega tutvuda. Kirjeldus on lühike ning keskendub just uurimisfookuses olevale rokokooajastul toimunud situatsioonile.

Kolmandasse rühma kuuluvad "eriti tähelepanuväärsed" pargid, need pargid, mis on tõenäoliselt rokokoo stiilis/elementidega. Antud jaotus vastab "filtreerimise" viiendale kriteeriumile. Nende parkide väljaselgitamine ongi kogu magistritöö uurimise tähtsaimaks tulemuseks. Iga "eriti tähelepanuväärse" pargi kohta on eraldi välja toodud kaardi- ja või pildimaterjal (Lisa 1) ning kirjeldus, mille põhjal on autor järeldusi teinud.

Autori kirjandusvalik on tingitud raamatu "*Eesti Pargid*" rikkalikust illustreerivast materjalist ning põhjalikest kirjeldustest. Raamatu koostajad on teinud suurt tööd Eesti kaardiarhiivides ja muuseumides, ning nende materjalide olemasolu kergendab suuresti antud uurimistöo osa kirjutamist. Lisaks kasutatakse kultuurmälestiste riikliku registri¹⁰ ja Keskkonnaameti¹¹ andmeid.

Kuigi "*Eesti pargid*" on mahukas ja põhjalik kaheköiteline raamat, ei ole mõnede mõisaparkide kohta säilinud mittemingisugust kaardi- ega pildimaterjali ning koostajad kasutavad sageli sõna "tõenäoliselt". Lisaks on raamatusse koondunud vaid loodus- ja muinsuskaitseall olevad pargid. Nende asjaolude tagajärjel võib juhtuda, et mõni rokokoo stiilis/elementidega park jääb tuvastamata.

Samuti mängib suurt rolli asjaolu, et XVIII sajandil püstitatud mõisasüdamed olid enamasti XIX sajandil ümber ehitatud¹², mis paneb küsimärgi alla hilisema dateeringuga pargiplaanid ning teeb võimatuks näha nende parkide varasemat struktuuri tänapäeva maastikus.

¹⁰ <http://register.muinas.ee>

¹¹ <http://www.keskkonnaamet.ee>

¹² Eesti pargid I-II. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2007, 2012

2. Rokokoostiili iseloomustus

2.1 Kujunemine, võtmetunnused, ilme

XVIII sajand Mandri-Euroopa ajaloos algas dilemmaga nii poliitikas, filosoofias kui ka kunstis ning lõppes Suure Prantsuse revolutsiooniga.¹³ Kaks võimsat ühiskonnamudelit hakkasid vahetuma, eksisteerides mõnda aega paralleelselt: monarhia ja demokraatia — poliitikas, ratsionalism ja empirism — filosoofias¹⁴, ning eriskummaline ja looduslik — kunstis. Intellektuaalid ja kunstnikud vabanesid üha rohkem metseenide ja patroonide alandava võimu alt¹⁵ ning hakkasid tänu kirjastamisvõimaluste suurenemisele tasapisi avaldama oma looduslikkuse ja vabaduse ideid, mis sillutas teed uuele kunstivoolule ja riigikorrale.

Baroki kunst oli ilus, kuna ta üllatas, pani imestama ja jahmatas oma liialduste, lopsakuse ja keerduvate joontega, kuid XVIII sajandi ratsionaalsele pilgule tundus see ilu aga absurdne ja kunstlik. Suurejooneline ja kauakestev barokiajastu elas läbi oma hiilguse Versailles', mis hiljem muutus negatiivseks eeskujuks, ning väsinud, valgustatud aadelkond suundus tagasi Pariisi linnapaleedesse, kus moodsaks said luksuslikud "rafineeritud" interjöörikujuundused¹⁶.

Viimaseks ja kõige erksamaks baroki hingetõmbeks sai peen, muretu, imeline, intiimne, erootiline, eksootiline ja teatraalne rokokoo, mis omakorda oli sissejuhatuseks taassündinud klassitsismile.

Domineerides 1710. aastast kuni 1760. aastani¹⁷, hõlmas rokokoo peamisi Euroopa vaimu- ja moekeskusi, ning hiljem levis kildudena Skandinaaviasse, Lääne-Venemaale ja Balti provintssidesse.

Oma alguse sai rokokoo prantsuse tislmeisteritest, kes kasutasid looklevaid vorme kuningliku mööbli loomisel.¹⁸ Termin "rokokoo" aga võeti kasutusele alles aastal 1842, kui selle võis leida Prantsuse Akadeemilisest sõnastikust¹⁹. Ta seostus prantsuskeelse sõnaga

¹³ Levey, Michael. Rococo to revolution: major trends in eighteenth-century painting. London: Thames and Hudson, 1995. Lk 9

¹⁴ Law, Stephen. Filosoofia. Tallinn: Varrak, 2008. Lk 37-38

¹⁵ Eco, Umberto. Ilu ajalugu. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006. Lk 254

¹⁶ Barokk: arhitektuur. Skulptuur. Maalikunst. Tallinn: Koolibri, c2008. Lk 144

¹⁷ Borngässer, Barbara. Baroque and Rococo. Berlin: Feierabend, c2003. Lk 144-145

¹⁸ Bazin, Germain. Baroque and Rococo. London: Thames and Hudson, c1964, 1993. Lk 7

¹⁹ Kimball, Fiske. The creation of the Rococo. New York: The Norton Library, c1964. Lk 4

rocaille, mis oli kasutusel grottide dekoreerimisel, ning tähendas väikseid asümmeetrilisi sädelevaid kivikesi ja kolmnurkseid merekarpe.²⁰

Rokokood on suhteliselt raske defineerida, sest ühelt poolt oli see pidulikuks prantsuse õukonnastiiliks ja teiselt poolt inspireeritud loodusest ning nägi ennast kõigepealt dekoratiivstiilina²¹. Armastatuimateks dekoratiivmotiivideks olid orvandid, taimevarred ja lilled. Orvandid põimiti taimedest pärga, puistati üle lilledega, tõsteti vahusele laineharjale. Joonte liikumises oli tunda rahutuid rütme: lillevarred olid algul pööratud ühele poole ja vahetult pärast seda kaldusid nad otse vastupidisesse suunda; rütmi kord kiirenes, siis jälle aeglustus.²²

Rokokookunstnikud võtsid omaks mitmed teemad, mis olid moes olnud barokiajastul, aga käsitlesid neid kergemas, mängulisemas laadis. Ikka veel olid nõutud sümbolistlikud ja mütolooilised teemad, ent nüüd kaotasid need palju oma tõsidusest. Eriti populaarsed olid armuteemad, kus elegantsed, kallites rõivastes noored paarid jalutasid õndsalt unenäolises pargis. Pastoraalsed stseenid pakkusid samasugust tegelikkusest põgenemist. Aristokraatidest tegelased asendati mees- ja naiskarjustega, kes veetsid aega flirtimismängudega.²³

Hoonete planeeringus ja välisarhitektuuris ilmnnes rokokoo vähe. Ta justkui kaunistas raskeid barokseid ja neoklassitsistlikke vorme, tehes neid kergemateks, graatsilisteks ja intiimsemateks. Üldiselt ehitati rokokoo vaimus ainult paviljone, lehtlaid, meelelahutuslikke ja dekoratiivseid ehitisi. Stiili peamiseks suunaks oli interjööride sisekujundus, kus valitses vormide asümmeetria ja lõputu looklevus.²⁴

XVIII sajand oli rahutute rändurite ajastu. Nad ei soovinud uusi maastikke ja tavasid tundma õppida mitte vallutusihast, vaid uute naudingute ja tunnete kogemiseks. Nii arenes välja maitse, mis eelistas eksootilist, huvitavat, veidrat, erinevat ja hämmastavat. Tähtsaks muutusid sellised terminid nagu "geniaalsus", "maitse", "kujutusvõime" ja "tunne", mis aitasid mõista, kuidas kujuneb uus käsitlus ilust.²⁵

Olgugi, et rokokoo tungis järjekindlalt peaaegu igale kunstialale, oli see vaid mood, mis inimesi üha uut leida vaimustas.²⁶

²⁰ Pignatti, Terisio. *The age of Rococo*. London; New York: Hamlyn, c1969. Lk 9

²¹ Kluckert, Ehrenfried. *European garden design: from classical antiquity to the present day*. Köln: Könemann, 2005. Lk 265

²² Alpatov, Mihhail. *Kunstiajalugu. II köide. Renessansi ja uusaja kunst*. Tallinn: Kunst, 1982. Lk 247

²³ Graham-Dixon, Andrew. *Kunst: kaljujoonistest kaasaegse kunstini*. Tallinn: Varrak, 2010. Lk 242-243

²⁴ Дмитриева, А. Н. *Краткая история искусств. Книга вторая*. Москва: Искусство, 1996. Lk 33-35

²⁵ Eco, Umberto. *Ilu ajalugu*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006. Lk 254

²⁶ Alpatov, Mihhail. *Kunstiajalugu. II köide, Renessansi ja uusaja kunst*. Tallinn: Kunst, 1982. Lk 242

2.2 Pargikunst

Revolutsioonist ei pääsenud ka pargikunst. Barokiajastu kõikehõlmav maailmateatri idee on loonud läbi kunsti pimestavaid vaatemängusid ning illusiooni täiuslikult korrastatud maailmast. Arvukad reglementeeritud tseremooniad, pidustused ja näidendid nõudsid konkreetsete käitumisreeglite tundmist. Elu oli justkui mäng, kus ümbritsev keskkond kujutleti lavana. Lossi kõrval sama oluline oli park: oma lüüriliste installatsioonide, lustlate, purskkaevude, lehtlate ja skulptuuridega oli see pompoosete pidustuste korraldamiseks suurepärase paik.²⁷

XVIII sajandi teisel kolmandikul muutusid ilmselgeteks pargidisaini uued suunad, mis erinesid nii idee kui ka kujunduse poolest barokiajastu omadest. Kui barokk sisaldab endas suurejoonelisemaid, jõulisemaid, isegi monumentaalseid iseloomujooni, siis nüüd said populaarsemateks elegantsus, kerge sentimentaalsus, intiimsus ja kerglus — rokokoostiili tunnused.²⁸ Eesmärgiks oli luua naudingu atmosfäär — lõõgastumise kohti, mis avaldaksid jalutajale tugevat muljet oma äkilisuse, ilu ja eksootilisusega.²⁹

Erinevalt barokiajastu pompoosetest pidustustest, rokokoole on üldiselt omane kalduvus idüllile, väikestele galantsetele pidudele, lüürilisele meeleolule, kapriisusele ja flirtimisele. Sel ajastul kasvas armastus melanhoolia vastu, mis on tüüpiline järgnevale maastikuaiale. Mitmekesisuse ja tundelisuse taju printsiip jäi rokokooparkides muutumatuks, kuid oli eriti tähelepanelik kõige ebatavalise suhtes.³⁰ Näiteks, oma tipu saavutas *chinoiserie*³¹ kasutamine — teejoomise majakesed ja paviljonid ning hiljem pagoodid andsid maastikule uue tooni.³²

Võrreldes barokkpargiga ei olnud enam võimalust ühe pilguga haarata tervet rokokooaeda. Kõik pargiosad ei pidanud enam järgima üht ideed, vaid omasid igaüks oma teemat. Park muutus kompaktseks ja intiimseks. Vaatamata sellele, et peahoone sageli paiknes ruumiliselt keskel, kaotas ta paljuski oma "universumi keskpunkti" tähendusest ning seisis vahepeal pargi ääres. Väikevormide — skulptuuride, kaskaatide, purskkaevude, pargiehitiste — märksõnadeks said kerglus, graatsilisus, sentimentaalsus ja eksootika.³³

²⁷ Barokk: arhitektuur. Skulptuur. Maalikunst. Tallinn: Koolibri, c2008. Lk 7, 138-139

²⁸ Wengel, Tassilo. The art of gardening though the Ages. Leipzig: Edition Leipzig, 1987. Lk 181

²⁹ Plumpton, George. Royal gardens of Europe. New York: Monacelli Press, 2005. Lk 42

³⁰ Лихачев, Д. С. Поэзия садов: к семантике садово-парковых стилей. Сад как текст. Москва: Согласие, 1998. Lk 218

³¹ Euroopas XVIII sajandil kunstis valitsenud laad, mis matkis Hiina ehisvorme ja maalistiili

³² Wengel, Tassilo. The art of gardening though the Ages. Leipzig: Edition Leipzig, 1987. Lk 181

³³ Beitmann, Bert. Das Rokoko. <http://www.gartenkunst-beitmann.de/weiter.php?buch=1&kap=26>

Rokokoopargi eripäraks võib nimetada hubaseid, intiimseid nurgakesi meeldivaks ajaveetmiseks. Need võisid paikneda teede ääres, alleede lõpus, labürintides ning olid kaunistatud skulptuuridega, urnidega, paviljonidega, lehtlatega jne. Nende "kabinettide" eesmärgiks oli üllatada jalutajaid, kes liikusid mööda teid. Samuti jäeti pügamata suured puud, et tekitada metsiku looduse muljet. Seda efekti võib näiteks näha rokokoo perioodi kunstnike maalidel. Olulist rolli rokokooparkides mängisid labürintid, mis omasid mitte sümboolset, vaid pigem esteetilist tähendust. Oma kuju poolest oli labürint sarnane rokokoo-ornamentidega, ning võis olla rõõmsate mängude, äkiliste kohtumiste ja romantilise eraldatuse kohaks, kus selle jaoks olid spetsiaalsed "ruumid".³⁴

Järgmiseks rokokoopargi iseloomulikuks jooneks on "petlikud" freskod perspektiivi loomiseks, millega lõppesid alleed ja mida maaliti hoonete seintele. Neid freskosid hakati tegema renessanssiajastul ning olid kasutusel ka barokkstiili parkides, kuid rokokookunstis olid nad pigem meelelahutuseks, "teatraliseerimiseks".³⁵

Rokokooaia oluliseks tunnuseks on ka tugev imitatsiooni roll — maaliline, väljamõeldud arhitektuuri illusioon, tegelikkuse asendamine erinevate "petmistega", optilised trikid, näiteks, kui mingi ehitis maaliti näiteks varemteks. Rokokoo lõi justkui "õnneliku" maaelu illusiooni. Stiili vaimus oli ehitada parki väikseid paviljone, mis olid poolvarjatud metsiku rohelsega. Veel üheks rokokoo eripäraks oli ehitada üksteise kõrvale ning siduda erinevates stiilides ehitisi: antiik, türki, hiina, araabia, inglise, gootika jne. Just see tunnus tõi edaspidi kaasa maitse puudumise etteheiteid.³⁶

Rokokoo stiilis skulptuurid peegeldasid elurõõmu (armastuse jumalannad, komöödiandid, tantsijad, inglisesed), koomilisust (moonutatud, naeruväärne aadlite kujutus), eksootilisust ning jahi motiive.³⁷

Rokokoo perioodil muutub park elegantseks näitelavaks, kus iga järgnev vaatus üllatab vaatajat. Küllastajal on keeruline orienteeruda, sest muljet avaldavad stseenid muutuvad nii tihti, et ei tajuta üldist pilti. Kokkuvõttes on raske või isegi võimatu aru saada kogu pargi kontseptsioonist. Jalutades muretult ühest idüllilisest punktist teise, vaimustub jalutaja iga kord uskumatute muljete mitmekesisusest. See hoiab teda justkui nõelte peal, oodates järgmist stseeni, "üllatust".³⁸

³⁴ Лихачев, Д. С. Поэзия садов: к семантике садово-парковых стилей. Сад как текст. Москва: Согласие, 1998. Lk 223-226

³⁵ Sealsamas. Lk 223-226

³⁶ Sealsamas. Lk 223-226

³⁷ Beitmann, Bert. Das Rokoko. <http://www.gartenkunst-beitmann.de/weiter.php?buch=1&kap=26>

³⁸ Wengel, Tassilo. The art of gardening through the Ages. Leipzig: Edition Leipzig, 1987. Lk 182

Huvitavaks tähelepanekuks on ka see, et aia detailid kordusid ruumide sisearhitektuuris. Aed peegeldus arvukates peeglites ja ornamendi motiivides. Kui renessansiajastul oli aed hoone jätkamiseks, ning "läks" hoonest välja, siis rokokooajal aed hakkas justkui "tungima" hoone sisse. Sageli olid valgustid, tapeedid, kaminad, vaibad jne kaunistatud nende lillesortidega, mis paistsid aknast sisse.³⁹

Kuna hoonete, sisekujunduse ja pargi ilme sõltus rohkesti aja trendidest, omaniku maitsest, staatusest ja majanduslikest võimalustest, siis sageli stiilid segunesid. Näiteks vahepeal peitusid klassitsistliku fassaadi taha barokilikud või rokokoolikud interjöörid. Sama tendents oli ka pargikujunduses, kus sageli omanik ise kujundas oma maavaldusi või juhendas aiakujundajat.⁴⁰

Pargikujunduse ajaloos mängisid rokokoopargid märkimisväärset rolli. Nad olid inglise stiilis maastikupargi eelkäijaks ning justkui sidelüliks regulaarse ja maastikupargi vahel.⁴¹ Galantsete pidustustuste, intiimsuse ja üllatamise idee oli sujuvalt üle kantud regulaarsest pargist vabakujunduslikku. Rokokoopark oli oma ajastu midagi uut ja vabamat oma kujunduses ning eksperimenteerimispaigaks, mis samuti viitab maastikupargile. Oma fantaasia ja kujutlusvõimega rokokoopark "vaatab" pigem ajast edasi kui tagasi.⁴²

Analüüsidest mitmeid väidetavalt rokokoostiilis parkide plaane⁴³ selgub, et rokokoopark võis olla oma ruumiliselt ülesehituselt nii vabakujuline kui regulaarne, või ka segastiilis.⁴⁴ Peamiseks tunnuseks, mis eristas rokokooaedasid inglise stiilis maastikuparkidest on see, et rokokoopark justkui "vaatas pargi sisse" ning maastikupark oli suunatud oma vaadetega pargist välja.⁴⁵ Rokokoolikke elemente leidub ka ehtsatest barokkparkidest, näiteks lilleparterite ja labürintide struktuuris. Sageli säilisid rokokoo stiilis parkides peahoone kõrval regulaarsed vormid ning samal ajal eemal paiknes vabakujunduslik park. Lisaks ruumiliselt väikestele rokokooaedadele, rokokoolike kujunduselemente, mis on kirjeldatud ülal, võis leida ka mastaapsematest parkidest.⁴⁶

³⁹ Лихачев, Д. С. Поэзия садов: к семантике садово-парковых стилей. Сад как текст. Москва: Согласие, 1998. Lk 215-226

⁴⁰ Symes, Michael. The english Rococo garden. Oxford: Shire Publications, 2011. Lk 8

⁴¹ Лихачев, Д. С. Поэзия садов: к семантике садово-парковых стилей. Сад как текст. Москва: Согласие, 1998. Lk 215

⁴² Symes, Michael. The english Rococo garden. Oxford: Shire Publications, 2011. Lk 6

⁴³ Näited on toodud järgmistes peatükides

⁴⁴ Väide põhineb antud magistritöö parkide analüüsile

⁴⁵ Symes, Michael. The english Rococo garden. Oxford: Shire Publications, 2011. Lk 5

⁴⁶ Sealsamas. Lk 6

Arvestades seda, et rokokoo oli ainult dekoratiivseks vooluks, ei omanud rokokoopargid erksaid ruumilisi kujundusprintsiipe, mis olid näiteks regulaarsetel barokkparkidel või looduslikel inglise stiilis maastikuparkidel ning pole jätnud pargikunsti ajaloos selgeid omapäraseid jooni. Üleval on toodud vaid rokokoo stiilile omased kujunduselemendid, mis olid loodud, et tekitada vastavat muljet ning edastada ideed.

Olenevalt konkreetsest riigist, omas rokokoo erinevaid iseloomulikke jooni, mis teeb keerulisemaks stiili täpse defineerimise ning kujundus- ja dekoreerimisprintsipipe väljatoomise. Just seetõttu on rokokooajastu parkide näited toodud vastavalt konkreetsetele riikidele. Kõige olulisemad nendest on Prantsusmaa, Inglismaa ja Saksamaa, millest viimane mõjutas Baltimaade rokokood kõige rohkem.⁴⁷

2.3 Prantsusmaa rokokoo

Rokokoostiili levimine oli Prantsusmaal seotud aadli saatusega. XVII sajandil, kui võim oli kindlalt valitsuse käes, seisis aadlikud riigiteenistuses ja neil oli veel küllalt tegevust. Kodanliku majanduse arenemisega XVIII sajandil jäi aadlile, kellele pääs kaubandusse ja tööstusse oli suletud, avatuks vaid kaks võimalust — teenida sõjaväes või saada "esitletud" õukonnas ja kuuluda kuninga kaaskonda.⁴⁸ Kuningavõimu nõrgenemisega kiirustas aga aadelkond Pariisi tagasi kolima, et end seal uuesti sisse seada⁴⁹, tuues kaasa uut peent stiili, mis hiljem sai nimeks rokokoo.

Prantsuse rokokoo eelkäijaks peetakse arhitektuuri ja ornamente, mis olid populaarsed Päikesekuninga Louis XIV valitsemisajal XVII sajandi lõpus.⁵⁰ Kuigi stiili aluseks oli Versailles' rikkalik dekoor, väljendas see ka vastureaktsiooni kuningalossi formaalsusele. Üldiselt oli rokokoo stiil põhiliselt dekoratiivne vool, mis kujunes Pariisi aadlike linnamajades ja *hôtels*ides.⁵¹

Sisekujunduses eristatakse rokokoo stiili arengus kahte faasi. Varajast rokokood, mis sai populaarseks aastatel 1700-1710 ning kestis kuni 1730. aastateni, nimetatakse regendstiiliks ehk *style Régence*'iks. Selle tähtsaimad esindajad olid Robert de Cotte⁵²

⁴⁷ Lõik tugineb antud magistritöös saadud tulemustele

⁴⁸ Alpatov, Mihhail. Kunstiajalugu. II köide, Renessansi ja uusaja kunst. Tallinn: Kunst, 1982. Lk 243

⁴⁹ Barokk: arhitektuur. Skulptuur. Maalikunst. Tallinn: Koolibri, c2008. Lk 144

⁵⁰ Kimball, Fiske. The creation of the Rococo. New York: Norton, 1964. Lk 11

⁵¹ Väike arhitektuurileksikon. Tallinn: Tänapäev, c2009. Lk 270

⁵² Tähtsaim teos on Hôtel de la Vrillière' Kuldne galerii (*Galerie Dorée*) Pariisis

(1656-1735) ja Gilles-Marie Oppenord (1672-1742) (vt lisa 1, joonis 1). Regendstiilis mängis arhitektooniline liigendus suurt osa, esinesid tugevad pilastrid, ornamentika oli osalt veel raskevõitu ja kuhjatud. Rokokoostiili viisid võidule Germain Boffrand⁵³ (1667-1754) ja Juste Aurèle Meissonnier⁵⁴ (1695-1750) (vt lisa 1, joonis 2), kel õnnestus leida intiimsem mastaap ja õdusam ruumikujundus heledate, frivoolsete ja värvikate skeemide abil, kus paneelid ja ukseraamid hajusid ning seinad läksid sujuvalt üle laeks.⁵⁵

Maalikunstis sai rokokoo populaarseks tänu mitmele prantsuse kunstniku loomingu. Nad töötasid Pariisis, selle ümbruses ning Versailles' õukonnas — näiteks Jean-Antoine Watteau (1684-1721), François Boucher (1703-1770) ja Jean-Honoré Fragonard (1732-1806). Watteau lemmikteemaks oli *fêtes galantes*, mis illustreeris pidulikult riietatud noori preiliseid ja härrasmehi flirtimas muinasjutulistes parkides.⁵⁶ Boucher esitas oma maalidel antiikmütoloogiast pärinevaid stseene erootiliste armulugudena. Pildid olid täis parajas abiellumiseas alasti naisfigure.⁵⁷ Fragonard'i loomingus valitses samuti kerge, mänglev erootika, kuid temal olid need stseenid elulähedasemad.⁵⁸

Riidemoes, mis muuseas on alati olnud valitseva kunstistiiliga kooskõlas, võiks rokokood nimetada naiselikuks: kõrgete kotsadega kingad, valged sukad, pitsist rinnaesisega särk, valge puuderdatud parukas ja mingitud nägu. Selle juurde kuulus küll juba peaaegu mängusjaks taandunud mõök.⁵⁹

Vaatamata populaarsusele, pälvis rokokoo, mis 1730. aastate alguses sai endale nimeks *genre pittoresque*, Prantsusmaal teravat kriitikat. See kostus peamiselt akadeemilistest ringkondadest, kes pidasid endiselt klassitsismi ainsaks sobivaks kunstistiiliks. Sellegipoolest eksisteerisid praktikas mõlemad stiilid kõrvuti või suisa täiendasid teineteist.⁶⁰

Muude kunstialade kõrval toimusid pargikunstis samuti muutused. Üleminekuks barokkpargist rokokoo- ning hiljem inglise stiilis maastikupargini võib nimetada Antoine-Joseph Dezallier d'Argenville (1680-1765) teost, kus autor kirjutab: "Teiselt küljelt vaadatuna, aias ei ole mitte midagi nauditavamat ja meeldivamat kui kaunis vaade

⁵³ Hôtel Soubise'i sisekujundust õigusega loetakse Louis XV stiili klassikaliseks meistriteoseks

⁵⁴ Silmapaistvam teos on Hôtel Bréthous'i sisekujundus Pariisis

⁵⁵ Vaga, Voldemar. Üldine kunstiajalugu. Tallinn: Koolibri, 1999. Lk 617

⁵⁶ Hartt, Frederick. Art: a history of paintings, sculpture, architecture. New York: Abrams, 1989. Lk 760

⁵⁷ Piper, David. Kunstiajalugu. Tallinn: Varrak, 2006. Lk 240

⁵⁸ Gay, Claire. Eighteenth century painting. New York: Funk & Wagnalls, 1972. Lk 26-27

⁵⁹ Kangilaski, Jaan. Üldine kunstiajalugu. Tallinn: Kunst, 1997. Lk 195

⁶⁰ Barokk: arhitektuur. Skulptuur. Maalikunst. Tallinn: Koolibri, c2008. Lk 145

suurepärasele maastikule. Kui mõnus on avastada vaateid allee lõpus või terrassilt paljudele küladele, metsadele, jõgedele, küngastele, aasadele ja teistele asjadele, mis on osad suurepärasest maastikust. [...] See on vaade nendele asjadele, mida pead ise nägema, et kujundada oma arvamust nende ilust."⁶¹ Nendes sõnades peegeldub kasvav huvi looduse vastu ning ilu kaanonite muutumine.

D'Argenville raamat *La théorie et la pratique du jardinage* (1709) sisaldab aiakunsti õpetust nii teoorias kui ka praktikas. Näiteks mõned soovitusel: "1) loodus on tähtsam kui kunst, maastiku positiivseid külgi tuleb plaanis arvestada, negatiivsed tuleb kõrvaldada; 2) hoolitse üllatuste eest. Ilu ei ole märgatav kohe esimesest silmapilgust".⁶² Samuti kirjeldab autor esimesena ha-ha-efekti: "nad on sama tasapinnal ning neil pole piirdeid; seina ees on avatud kraav, mis on sügav ja lai ning ümbritserud omakorda mõlemalt poolt seintega, et hoida maapinga... Vaataja, kes tuleb juurde imestab ning hüüab "ah-ah!". Sellest tuleb antud struktuuri nimetus".⁶³ Hiljem muutub ha-ha-efekt maastikupargi elemendiks.⁶⁴

Analüüsides D'Argenville teose jooniseid selgub, et nendes on palju rokokoopargile iseloomulikke jooni. Näiteks labürint (vt lisa 1, joonis 3) ja hekkidevahelised "ruumid" (vt lisa 1, joonis 4) on kavandatud spetsiaalsete intiimsete "kabinettidena", kus pargi külastajad võisid meeldivalt aega veeta. Liikudes mööda labürindi spiraalseid teid on iga järgnev "kabinet" loodud jalutajat üllatama. Lillepeenrad (vt lisa 1, joonis 5) panevad imestama oma peene lookleva ornamendiga, mis on sarnane rokokoointerjööride kaunistustega. Vaatamata nendele detailidele kuuluvad D'Argenville raamatu aiad oma struktuurilt siiski barokkstiili alla, sest on telgsümmeetrilised, range regulaarse planeeringuga, sirgete teedega jne.

On teada, et D'Argenville teose parterite kujunduse kavandite autoriks oli arhitekt ja aiakujundaja Jean-Baptiste Alexandre Le Blond (1679-1719)⁶⁵, kes omakorda tegi koostööd parterite planeeringus kuulsa pargikujundaja André Le Nôtre'ga (1645-1700).⁶⁶

⁶¹ Kluckert, Ehrenfried. European garden design: from classical antiquity to the present day. Köln: Könemann, 2005. Lk 228

⁶² Mazzoni, Ira Diana. Aiad ja pargid: aiakunst antiigist tänapäevani. Tallinn: TEA Kirjastus. 2006. Lk 119

⁶³ Neoclassicism and romanticism: architecture, sculpture, painting, drawing: 1750-1848. Cologne: Könemann, 2006. Lk 230

⁶⁴ The landscape garden in France. www.gardenvisit.com

⁶⁵ Jean-Baptiste Alexandre Le Blond. Biography. http://www.gardenvisit.com/biography/jean-baptiste_alexander_le_blond

⁶⁶ Jean-Baptiste Alexandre Le Blond. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/1366371/Alexandre-Jean-Baptiste-Le-Blond>

Le Blond on eriti kuulus Venemaal, sest oli tsaar Peeter I õukonna pargikujundajaks ning üheks Peterhof'i pargi autoriks.⁶⁷

D'Argenville raamatut on tõlgitud kolme keelde. John James'i esimene ingliskeelne versioon (1712) on avaldanud suurt mõju luuletaja Alexander Pope'le. Raamatu ütlused, et "aiakujundaja ei pea mitte kunagi kalduma põhjusest, ning sobitama seda, mis on kooskõlas ümbritsevaga" on aidanud kaasa poeedi kuulsa "paiga vaimu" mõiste loomisele.⁶⁸

Teos on saanud üheks olulisemaks "mustrite raamatuks" nii Euroopas kui ka Baltimaades ja Venemaal, mille alusel kujundati mitmeid parke. Üheks näiteks on Tsaari Aed (*Kaiserlicher Garten*) Riias⁶⁹, millest kirjutatakse detailiselt uurimistöös neljandas peatükis.

Tähelepanuväärne on samuti arhitekt Jacques-François Blondel'i (1705-1774) looming, kes oma karjääri alguses oli rokokoostiili pooldaja.⁷⁰ Oma teoses *De la Distribution des Maisons de Plaisance, et de la Décoration des Edifices en General* (1737-1738) kiidab autor keerulisust, mitmekesisust ning kontrasti pargikujunduses. Ta kirjutab aiaosade kohta: "tekitaks hämmastust ja meelelahutust".⁷¹

Üks teose jooniseid (vt lisa 1 joonis 6) tõepoolest demonstreerib mitmekesisust ja keerulisust. Aed on võrdlemisi väike. Peahoonet läbib peatlg, kuid pargiosad pole sümmeetrilised. Plaanilt on selgelt näha hekkidevaheliste "ruumide" olemasolu, kus paiknesid mitmed paviljonid, skulptuurid ning purskkaevud. Peen lillepeenarde kujundus peegeldab samuti rokokoo vaimsust.

XVIII sajandi keskpaigas sai Prantsusmaal populaarseks uus aiamudel, mil regulaariga kõrval hakati kasutama looklevaid teid, asümmeetriat ja *chinoiserie*.⁷² Rokokookultuuri raames *Ancient Régime*'i lõpus arenes inglise ja hiina aiakultuuri mõjutuste all välja aiatiüp *Jardin anglo-chinois*, mis paistis silma oma stseenijadade kujundusliku vaheldusrikkuse poolest, ning mida kasutati esmajoones õukondliku meelelahutuse otstarbel.⁷³

⁶⁷ Jean-Baptiste Alexandre Le Blond. <http://www.rusartnet.com/biographies/russian-architects/18th-century/jean-baptiste-alexandre-le-blond>

⁶⁸ The Oxford Companion to Gardens. Oxford University Press. New York, 1986. Lk 142

⁶⁹ Ilze Māra Janelis. Manor Gardens and Parks of Latvia. Riga: Neptuns, 2010. Lk 50

⁷⁰ Блондель Жак Франсуа. www.persons-info.com

⁷¹ The landscape garden in France. www.gardenvisit.com

⁷² Symes, Michael. The english Rococo garden. Oxford: Shire Publications, 2011. Lk 8

⁷³ Park on paradiis looduses ja kunstis. Tartu: Eesti Maaülikool, 2009. Lk 39

Üheks *anglo-chinois* stiilis pargiks võib nimetada Petit Trianon aeda Versailles's, mille omanikuks oli Prantsusmaa kuninganna Marie-Antoinette. Et luua naudingute aeda, kujundas pargiarhitekt Richard Mique (1728-1794) ümber maastiku, tehes seda rohkem looduslikuks, maaelule lähedasemaks ning ehitas uusi väikevorme — dekoratiivseid hiina stiilis ehitisi, klassikalise "Armastuse templi", ning elegantse teatritarvete hoonekese, kus kuninganna harrastas näitlemist.⁷⁴ Vaadates Petit Trianon'i plaani (vt. lisa 1, joonis 7) selgub, et tegemist on maastikupargiga. Peahoone kõrval asub regulaarne osa, kuid lilleparterid on asendatud "ruumidega", mille seinadeks on haljastus. "Ruumide" sees on samuti näha intiimseid "kabinette", kus jalutajad võisid üksteisega aega veeta. Ülejäänud pargiosa on vabakujunduslik — looklevad teed, arvukad veekanalid, järved, metsik haljastus, mitmed pargiehitised — kõik see kujundab kauneid pargivaateid ning üllatab jalutajat oma stseenijadade vaheldumisega. Ühest 1786. aasta Petit Trianon'i peahoone joonisest (vt. lisa 1, joonis 8) võib näha näiteks *chinoiserie* stiilis paviljoni näidet. Kuigi pargi regulaarses osas leidub rokokoolikke elemente, on aed oma ülesehituselt siiski vabakujunduslik.

Veel üheks selliseks näiteks on Claude-Henri Watelet'i (1718-1786) Moulin-Joli aia kujundus, mis asus Pariisi lähedal. Moulin-Joli's sulandusid prantsuse parterid, sirged alleed ja "kabinettid" metsikute maastikega, osati looklevate teedega, looduslike istandustega. Kasutusele oli võetud *ferme ornée*⁷⁵ motiiv.⁷⁶ Nelja-aakriline aed oli kaunistatud erinevate, ka hiina stiilis paviljonidega, grottidega, templitega jne.⁷⁷ Aed hävis peale Suurt Prantsuse revolutsiooni. Kahjuks antud aia plaane ei leidu.

Nagu tol ajal tavaks oli tutvustati suurt osa *Jardin anglo-chinois* stiilis haljasaladest Georg Louis Le Rouge'i poolt aastatel 1776-1788 Pariisis välja antud kahekümnes brošüüris *Le Jardin anglo-chinois à la mode, un recueil à l'image des nouveaux jardins du XVIIIe siècle*, mis levisid peatselt terves Euroopas ning avaldasid suurt mõju ka Baltimaade pargikunstile.⁷⁸

Kui revolutsioonikeeris aristokraadid 1789. aastal võimult pühkis, kadus ühes nendega ka rokokoo.⁷⁹ Mitmed, eriti väiksemad, arhitektuuri ja pargikujunduse teosed

⁷⁴ Marie-Antoinette ja Petit Trianon Versailles. <http://www.famsf.org/pressroom/pressreleases/marie-antoinette-and-petit-trianon-versailles>

⁷⁵ "Idülliline taluhoonestus"

⁷⁶ Watelet, Claude-Henri. <http://www.encyclopedia.com/doc/1O1-WateletClaudeHenri.html>

⁷⁷ Moulin-Joli garden design. <http://www.gardenvisit.com>

⁷⁸ Park on paradiis looduses ja kunstis. Tartu: Eesti Maaülikool, 2009. Lk 39

⁷⁹ Mason, Antony. Lääne kunsti ajalugu: eelajaloost 21. sajandini. Tallinn: Varrak, 2009. Lk 74

hävisid⁸⁰, mistõttu materjal rokkooparkide kohta Prantsusmaal on napp. Veel üheks rokkooparkide üsna väikse arvu põhjuseks on see, et rokokoo oli siiski dekoratiivseks stiiliks enamasti Pariisi aadlike linnamajade ja *hôtél*'ide interjöörides, kus aiaalad enamasti puudusid.

2.4 Inglismaa rokokoo

XVII sajandil toimunud Inglismaa kodanluse revolutsioon peegeldus kõikides elusfäärides — materialistlik filosoofia, täppisteaduste edu, tööstuslik pööre, inglise luule ja kunst — see kõik oli teiste, kapitalismiks valmistuvate riikide arengu eellooks.⁸¹

Rokokoo ei olnud Inglismaal eriti mõjukas, ent avaldas siiski mõju tolle aja juhtivatele kunstnikele. Inglismaa oli juba kapitalistlik maa ja siin polnud pinda Boucher'i tüüpi rokokookunstile. Inglased olid täis tegevusindu ja eneseusku. Nii kujuneski sajandi teisel poolel välja omapärane inglise maalikunst, mis liitis endasse rokokooliku meelelisuse ja inglasliku kaine eneseväärikuse.⁸² Peamine mõjutaja oli Hubert-François Gravelot (1699-1773), prantsuse kunstnik ja graafik. Ta asus elama Londonisse, kus tutvustas rokokoo põhimõtteid oma sõpradele Francis Hayman'ile (1708-1776) ja William Hogarth'ile (1697-1764). Samuti õpetas ta Saint Martin's Lane'i Akadeemias, kus õppis Thomas Gainsborough (1727-1788). Uus stiil tuli ilmsiks ennekõike portreedes, kus suure populaarsuse võitis elegantne ja sundimatu "keskustelumaal".⁸³

Hogarth'i maalid olid justkui õpetlikud komöödiad, kus ta naeruvääristas oma moraalselt degradeeritud härrasmeestest tegelasi ja viis nad nukra finaali. Hogarth'i looming oli kriitilise ja satiirilise realismi eelkäijaks maalikunstis. Ka Gainsborough ei armastanud pealinna elu, koorekihi preiliseid ja härrasmehi, vaid pigem rahulikku maaelu.⁸⁴ Eelkõige on tuntud ta portreed, kuigi ta süda kuulus maastikumaalidele, kus on fantaasiat, lüürikat ja poesiat — teadlikku põgenemist raskest igapäevatööst.⁸⁵

⁸⁰ Watelet, Claude-Henri. <http://www.encyclopedia.com/doc/1O1-WateletClaudeHenri.html>

⁸¹ Всеобщая история искусств: в шести томах. Том четвертый. Искусство 17-18 веков. Москва: Искусство, 1963. Lk 301

⁸² Kangilaski, Jaan. Üldine kunstiajalugu. Tallinn: Kunst, 1997. Lk 199

⁸³ Graham-Dixion, Andrew. Kunst: kaljujoonistest kaasaegse kunstini. Tallinn: Varrak, 2010. Lk 243

⁸⁴ Дмитриева, Н., А. Краткая история искусств. Книга вторая. Москва: Искусство, 1996. Lk 45-49

⁸⁵ Cumming, Robert. Kunst. Tallinn: Varrak, 2007. Lk 240

Inglismaa XVIII sajandi arhitektuuris oli suur mõju taassündinud huvil Andrea Palladio loomingu vastu.⁸⁶ Palladio raamat oli arhitektuurinormide kujunemisel kõigutamatuks autoriteediks. Ehitada endale härrastemaja "palladionistlikus stiilis" oli moe viimane sõna.⁸⁷

Erinevalt arhitektuurist võis rokokood leida tolle ajastu maavillade interjöörides, näiteks Hagley Worcestershir'es, Farnborough Hall Warwickshir'es, Felbrigg Norfolk'is ja Claydon Buckinghamshir'es. Inglismaa kuulsaks rokokoo mööblimeistriks oli Thomas Chippendale (1718-1779).⁸⁸

Pargikunstis vastandus Inglismaa Prantsusmaale ja Mandri-Euroopale. Saareriigis kaotas geomeetriline "prantsuse aia" mudel oma tähtsuse pärast viigide võitu Kuulsa revolutsiooni (1688-1689) järel. Tektooniline aiatüüp asendati uue ettekujutusega pargist, kus esiplaanil oli "looduslik ilu". Puude ja hekkide lõikamine, pinnase planeerimine või ringikujulised teed kuulutati iganenuks ning häbimärgistati kui midagi ebaloomulikku. Algasid uue aiaideaali otsingud, mille vormistik pidi olema täielikus kooskõlas liberaalsele maailmakorrale tugineva ühiskonnaga. Prantsuse aia kriitika esines esmajoones alati moraali- ja ühiskonnakriitikana, mis ühendati ikka ja jälle esteetilise rünnakuga loomuvastase ja kunstliku maitse pihta.⁸⁹ XVIII sajandil kirjutas lord Shaftesbury oma *Moraaliesseedes*: "Isegi järsud kaljud, sammaldunud koopad ja vormitud urkad, mis on metsikult kaunid, on minu meelest märksa võluvamad, kuna nad esindavad kõige puhtamat loodust ja neid ümbritsev suursugusus on kaugelt üle kuninglike aedade naeruväärsetest väljamõeldistest."⁹⁰

Kuigi uue aiatüübi otsingud viisid Inglismaa akadeemikud maastikupargi kujundamisele, ei jäänud märkamatuks ka vahepealne rokokooajastu stiil. Vabakujunduslikes parkides hakati kasutama vastavaid kujunduselemente: grotte, skulptuure, lillepeenraid, looklevaid teid ja paviljone.⁹¹ XVIII sajandi esimesel poolel omasid grotid formaalset struktuuri, kuid nende dekooris oli näha ebaregulaarsust ja looduslikust. Sajandi teisel poolel muutusid nad regulaarse struktuuriga klassikalisteks paviljonideks nii sees kui ka väljas. Erinevalt prantsuse barokist, olid inglise rokokoo

⁸⁶ Всеобщая история искусств: в шести томах. Том четвертый. Искусство 17-18 веков. Москва: Искусство, 1963. Lk 306

⁸⁷ Gombrich, Ernst. Kunsti lugu. Tallinn: Avita, 1997. Lk 459-460

⁸⁸ Symes, Michael. The english Rococo garden. Oxford: Shire Publications, 2011. Lk 5

⁸⁹ Park on paradiis looduses ja kunstis. Tartu: Eesti Maaülikool, 2009. Lk 29-30

⁹⁰ Wengel, Tassilo. The art of gardening though the Ages. Leipzig: Edition Leipzig, 1987. Lk 181

⁹¹ Symes, Michael. The english Rococo garden. Oxford: Shire Publications, 2011. Lk 9-51

skulptuurid rustikaalsed ja kaasaegsed, ning peegeldasid pigem tavaelu. Oluliseks rokokoopargi elemendiks olid lillepeenrad, mis oma looklevate piirete ja muustritega jätsid loodusliku mulje. Looklev joon oli ka pargi teedel ja vee-elementidel. Neogooti ja hiina paviljonid toetasid samuti rokokoopargi kontseptsiooni. Nende eripäraks on väiksed mõõdud, mängulisus ja fantaasia vaim.⁹²

Eristlised tähelepanu vääriavad arhitekt ja aiakujunadaja Batty Langley (1696-1751) teosed. Oma raamatus *New Principles of Gardening* (1728), pakub autor tõepoolest huvitavat aiakujundust. Illustratsioonil (vt. lisa 1 joonis 9) on näha eriti looklevate teedega aiaruume, mis paiknevad kahel pool peatelge. Lisaks on märgatav nn. kabinettide olemasolu, mida võib näha d'Angerville joonistes. Samuti väga huvitava kujuga on labürindid (vt. lisa 1, joonis 10). Käiguteede struktuur on niivõrd tugevasti looklev, et mööda neid liikumine võis olla vahvaks meelelahutuseks.⁹³ Siin oli tõepoolest rikas stseenijadade vaheldus, sest labürindid olid varustatud mitmete puhkeruumidega, kus võisid olla skulptuurid, urnid või muud väikevormid. Langley ise kirjeldas oma kujundust järgmiselt: " /.../ et see metsikus teeks jälutuskäigud toredalt mitmekesiseks".⁹⁴ Nendes sõnades peegeldub rokokoo stiili eesmärk ning terve selle ajastu mõte.

Erinevalt Euroopast polnud Inglismaa rokokooaiad nii suured ja sageli kuulusid meelsasti keskklassi kodanikele ja ärimeestele, kes ei omanud aristokraatlikke maavaldusi, vaid moodsaid maju ja väikseid maalapikesi kõrval. Näiteks Benjamin Hyett Painswick'ist oli juristide perest ja Francis Yerbury Belcome Wiltshire'st oli riiete valmistaja.⁹⁵ Painswick'i parki, mis oli ehitatud 1740 aastatel, peetakse tänapäeval üheks rokokoopargi näiteks Inglismaal.⁹⁶ Analüüsid Thomas Robins'i Painswick'i pargi joonist (vt. lisa 1, joonis 11) selgub, et ruumilise kujunduse poolest on tegemist assümeetrilise, vabakujundusliku pargiga, kuid teede struktuur on sirgjooneline. Aeda kaunistavad mitmed erinevad paviljonid, näiteks "Kotka maja" (vt. lisa 1, joonis 12), "Gooti paviljon", "Punane maja", ning väikevormid, näiteks ekseeder, mis asub pargi tagaosas mäe peal.⁹⁷ Omades regulaarseid jooni, on pargiosade planeering siiski vabakujuline, mis viitab uue maastikupargi stiili kujunemisele. Rokokoo stiil selles pargis väljendub kõigepealt

⁹² Symes, Michael. *The english Rococo garden*. Oxford: Shire Publications, 2011. Lk 9-51

⁹³ Batty Langley. <http://www.twickenham-museum.org.uk/detail.asp?ContentID=29>

⁹⁴ Interior Ears. http://www.intercapillaryspace.org/2011_04_01_archive.html

⁹⁵ Symes, Michael. *The english Rococo garden*. Oxford: Shire Publications, 2011. Lk 8

⁹⁶ Sealsamas Lk 21

⁹⁷ Painswick rococo garden. <http://gerryco23.wordpress.com/2010/07/05/painswick-rococo-garden/>

muinasjutulistes paviljonides ja ehitistes, mille eesmärk oli lahutada meelt, panna imestama ning üllatada.

Esimese katse luua uut aeda tegi ka Alexander Pope (1688-1744) oma Twickenham'i mõisas (vt. lisa 1 joonis 13), Thamse'i jõe ääres Middlesex'is, kus ta hakkas 1719. aastal kehtestama reeglipärasuse printsiipe. Selle saavutamiseks istutas ta oma aia territooriumi tihedalt täis põõsaid ja puid, kust võis kas läbi peidukohtade või korrapäratult paiknevate teeradade kaudu jõuda aeda mõlemast küljest piiravate boskett-tsoonideni või otse teokarbitemplini. Kuigi suure bosketina näiv Twickenhami haljasala jäi oma idast läände ulatava peateljega veel igati truuks baroksele ruumikäsitlusele, ilmnesid loomulikuks jäetud taimestik, looklevates radades ja kunstlikult tekitatud „loodusliku“ vaatekünka näol siiski juba inglise maastikuaia alged. Tänapäevalgi kunstiajaloolased vaidlevad, mis stiilis antud park on, kuid uurija Nikolas Pevsner räägib Twickenham'i aiast kui üleminekust maastikupargile ning rokokoopargi teosest, mille tunnusteks on looklevad teed, pisikesed küngad, merekarbid, mineraalid ja mitmekesisuse efektid väiksel territooriumil.⁹⁸ Selline järelendus on aga vaieldav, sest Alexander Pope'i filosoofiat peetakse siiski inglise stiilis maastikuaia algeks. Professor Maynard Mack kirjeldab Twickenham'i parki oma urimistöös "Aed ja linn" järgmiselt: " grott, kolm mäge, mõned malelaua moodi paigutused, puudesalu, metsik maastik, kasvuhoone, viinamarjakasvandus, peenramaa, murupind, merekarbitempel, obelisk ning imeline avatud ruumi kasutus, perspektiiviga jalgteed, kus iga tee lõpeb puhkamistsooniga, milles on skulptuur või urn."⁹⁹ Sellest kirjeldusest järeldeb, et sarnaselt Painswick'i Twickenham'i pargiga, võib ka siin näha rokokoole omast püüdlust üllatada jalutajat, luues väikevormide oskusliku kasutusega maastikuvaadete mitmekesisust ja stseenijadade vaheldusrikkust. Umbes 1730. aastaks viis aiakujundaja William Kent (1685-1748) pitoreskse aiastiili Inglismaa erinevatel haljasaladel täieliku küpsuseni, arendades välja maaliliste vaadete teineteisele järgnevate teatraalsete, lavaliku iseloomuga stseenide ebaregulaarsuse, vaheldusrikkuse, rikkalikkuse ja mitmekesisuse.¹⁰⁰ Kent'i joonis (vt. lisa 1, joonis 14) illustreerib üht nendest vaadetest Twickenhami pargis, kus hämmastunud jalutajad naudivad muinasjutulist merekarbitempli vaadet.

⁹⁸ Лихачев, Д. С. Поэзия садов: к семантике садово-парковых стилей. Сад как текст. Москва: Согласие, 1998. Lk 219

⁹⁹ Ross, Stephanie. <http://press.uchicago.edu/Misc/Chicago/728226.html>

¹⁰⁰ Park on paradiis looduses ja kunstis. Tartu: Eesti Maaülikool, 2009. Lk 31-32

Võrreldes tõenäolisi rokokooparke Inglismaal maastikuaedadega pole võimalik leida nende struktuuris väga suurt erinevust. Mõlemad stiilid kasutasid suhteliselt samu kujunduselemente - grotte, lehtlaid, skulptuure, paviljone jne. Peamiseks erinevuseks on aga pargi idee iseenesest. Rokokoo oli loodud teatrilavana, kus jalutaja oli pidevalt pinges oodates järgmise stseeni üllatust allee lõpus, labürinti keskel või isegi nurga taga. Pargi eesmärgiks oli lõputu meelelahutus. Inglise stiilis maastikupark on aga nii vaimse kui füüsilise puhkamise, luuletamise ja filosoferimise kohaks.

2.5 Saksamaa rokokoo

Pärast Kolmekümneaastast sõda (1618-1648) oli purustatud ja rüüstatud Saksamaa jäänud jaotatuna mitmeteks väikesteks iseseisvateks vürst- ja kuningriikideks ning vabadeks impeeriumi linnadeks, mis olid omavahel nõrgalt seotud.¹⁰¹ Sõda süvendas ja kiirendas majanduslikku, poliitilist ja kultuurset langust, mis kestis XVIII sajandi lõpuni.¹⁰²

XVIII sajandi algupoolel hakkas nii linnades kui ka linnaäärsetes residentsides ehitusboom. Ehitati uusi losse ning rajati arvukalt kirikuid — kõige rohkem Baieri-, Saksi- ja Preisimaal.¹⁰³ Saksamaa muutus arhitektuuriliseks vaatamänguks, kuhu kutsuti kunstnikke rohkem arenenud Euroopa riikidest.¹⁰⁴ Losside kujunduses kõige tugevam oli Prantsusmaa arhitektide mõju, näiteks Robert de Cotte ja Germain Boffrand, kes olid erksad rokokoo stiili esindajad. Prantsusmaa mõju on peegeldunud isegi paleede nimetustes — Sans Souci, Sanspareil, Solitude, La Favorite, Monplaisir, Bellevue, La Fantasie, Monbrillant jne. Kirikute kujunduses oli peamine aga Itaalia meistrite mõju.¹⁰⁵

Saksamaa rokokoo kujunduslik mitmekesisus on üsna suur tänu maade jaotamisele väikesteks iseseisvateks riikideks ja saksakeelt kõnelevateleks provitsideks, mis olid justkui rokokoo stiili vormide "laboriteks". Moodne oli dekoreerida ruumid hiina

¹⁰¹ Искусство Германии. <http://artyx.ru/books/item/f00/s00/z0000015/st027.shtml>

¹⁰² Германские княжества во второй половине XVII и в XVIII в. Возвышение Пруссии. http://krotov.info/history/00/eger/vsem_084.htm

¹⁰³ Kunst: kaljujoonistest kaasaegse kunstini. Tallinn: Varrak, 2010. Lk 242

¹⁰⁴ Bell, Julian. Maailma peegel: maailma kunsti uus ajalugu. Tallinn: Sinisukk, c2007. Lk 276

¹⁰⁵ Bazin, Germain. Baroque and Rococo. London: Thames and Hudson, c1964, 1993. Lk 226-227

motiividega, näiteks hiina portselaniga, või kaunistada arvukate peeglitega, mis löi kaunist vaatemängu. Ühel pool kasutati lihtsaid vorme, teisel aga eriliselt keerukaid.¹⁰⁶

Keerulist ornamenti on kasutanud näiteks Baierimaa piirkonnas töötav Francois Cuvilliès (1695-1768), kes on õpinud arhitektuuri Prantsusmaal. Tema teosed olid elegantsed ja poeetilised. Nende seas kuulsamad on Amalienburg'i loss-aiapaviljoni sisekujundus, mis oli suure Nymphenburg'i lossikompleksi osaks ning Munich'i residentsi tseremoniaalsete interjööride (*Reichenzimmern*) kujundus.¹⁰⁷ Oluline fakt on ka see, et Cuvilliès andis välja oma graveeritud ornamentidega albumi (vt. lisa 1, joonis 15),¹⁰⁸ mis peegeldas Saksa ja Prantsusmaa rokokoo segunemise tulemust ning sai mustrite raamatuks Kesk-Euroopas.¹⁰⁹

Üheks silmapaistvaks Saksamaa arhitektiks on samuti Matthäus Daniel Pöppelmann (1662-1736), kes on kuulsalt Zwingeri paviljoni autoriks. Dresden'is asuv "Rooma teatri" moodi neoklassitsistlik hoone oli ehitatud 1709-1738 aastate vahel ning kaunistatud rohkesti keeruka rokokoo stiilis dekooriga.¹¹⁰

Veel üheks oluliseks rokokoo stiili esindajaks nii välis- kui ka sisearhitektuuris on kujundaja Johann Balthasar Neumann (1687-1753). Tema tööde hulgas on näiteks Würzburg'i residentsi planeering, kus valitses kuninglik vaoshoitus. Lisaks lossidele on tähelepanuväärne Vierzehnheiligen'i kiriku kujundus, kus marmori, kunstivormistuse, lühtrite, akende ja peeglite mäng oli lummas.¹¹¹ Arhitekti geniaalsus oli leida elegantset, tasakaalukat ja harmoonilist viisi iga vormi (lossi, kiriku või kabeli) dekoreerimisel.¹¹²

Kirikute ehitamine Saksamaa katoliiklikus lõunas oli rokokookaunistuste hiilgeaeg. Siin valitses täielik fantaasiarikkus. Baierimaa rokokooihaldust näitab Rottenbuch'i kihelkonnakirik — 15. sajandi gooti stiilis ehitus, mille sisemus oli muudetud prassivaks rokokoostiilis interjööriks. Samuti vendade Asam'ide Weltenburg'i kloostrikirik oli väljaspoolt tagasihoidlik, kuid seespool peidus tõeline rokokoo.¹¹³ Kõige silmapaistvamaks teoseks on aga vendade Dominikus (1685-1766) ja Johann Baptist (1680-1757) Zimmermann'ide Wieskirche interjöörid, mille puhul pääses päevavalgus läbi

¹⁰⁶ Sealsamas. Lk 232

¹⁰⁷ Sealsamas. Lk 233

¹⁰⁸ Дворец Амалиенбург. Арх. Ф. Кювилье. http://artclassic.edu.ru/catalog.asp?cat_ob_no=&ob_no=19838

¹⁰⁹ Francois Cuvillies Facts. <http://biography.yourdictionary.com/francois-cuvillies>

¹¹⁰ Honour, Hugh; Fleming, John. A world history of art. London: Laurence King Publishing, 2005. Lk 617

¹¹¹ Hartt, Frederick. Art: a history of paintings, sculpture, architecture. New York: Abrams, 1989. Lk 769

¹¹² Bazin, Germain. Baroque and Rococo. London: Thames and Hudson, c1964, 1993. Lk 237

¹¹³ Glancey, Jonathan. Arhitektuur. Tallinn: Varrak, 2007. Lk 334-337

paljude peidetud valgusallikate löövi.¹¹⁴ Samuti Johann Feichtmayer'i (1696-1772) keerukalt kokku pandud stukk-*rocaille*, mis fresko äärtel kaardus ja kurde moodustas, ei kohandanud lihtsalt Pariisi eeskujusid, vaid elustas saksapäraseid tundeid.¹¹⁵

XVII sajandi lõpus Bavaaria ja Saksimaa kõrval suureks kultuurikeskuseks sai Preisimaa. XVIII sajandi keskpaigaks preisi kuningad ehitasid välja Berliini ning linnaäärsed residentsid — Charlottenburgi ja Potsdami. Kuurvürst Friedrich Suur (1712-1786) pidas ennast Prantsusmaa kultuuri ja filosoofia austajaks ning dikteeris õukonnale moesuundi. Tema lemmikarhitektiks oli Hans Georg Wenzeslaus von Knobelsdorff (1699-1753), kes dekoreeris interjöörid õukonnamoe järgi rokokoo stiilis. Friedrich II käsuna ehitas Knobelsdorff 1745-1747 aastate vahel väikese elegantse lossi Potsdami parki, mis sai nimeks Sanssoucci. Lossikompleks oli ehtsaks Preisi rokokoo näiteks.¹¹⁶

Saksamaa XVIII sajandi esimese poole kujutava kunsti esindajateks olid peamiselt dekoratiivne maal ja paraadne portree. Dekoratiivset maali kasutati losside ja rohkem kirikute interjööride kujundamisel. Friedrich II valitsemise ajal suurendati Prantsusmaa õukonna kunsti mõju — koguti prantsuse kunstnike teoseid ning kutsuti autoreid tööle Berliini, siiski pakkumised võtsid vastu vaid "teisejärgulised" kunstnikud. "Kuninga esimese õukonnakunstniku" tiitli kandis neljakümne aasta jooksul Antoine Pesne (1683-1757), kes valmistas rokokoolikud pannoosid Rheinsberg'i, Charlottensburg'i ja Sanssoucci residentside jaoks.¹¹⁷

Mööbli disain Saksamaal oli samuti täielik Prantsusmaa eeskujude imitatsioon. Lisaks telliti palju mööblit ja tapeete otse Prantsusmaalt. Kõrgel tasemel oli aga keraamika ja juveeli kunst. Varem telliti portselani Hiinast, kuid aastast 1710 sai Saksamaa suurimaks portselani tootvaks maaks Lääne-Euroopa jaoks.¹¹⁸

XVIII sajandi keskpaigas, kui Inglismaal oli populaarseks saamas maastikupargi idee, toimus Saksamaal üleminek barokkpargist rokokoopargini. Õukondlikud aiad kaotasid paljuski oma representatiivset funktsiooni ning olid suunatud arendama sotsiaalset intiimsust.¹¹⁹ Põhiplaanis hakati kasutama mitmeid erinevaid pargiruume,¹²⁰ mis olid justkui "toad" ning mida võib näha samuti Prantsusmaa ja Inglismaa rokokooajastu

¹¹⁴ Watkin, David. A history of Western architecture. Second Edition. Lurence King Publishing, 1996. Lk 283

¹¹⁵ Bell, Julian. Maailma peegel: maailma kunsti uus ajalugu. Tallinn: Sinisukk, c2007. Lk 276

¹¹⁶ Искусство Германии. <http://artyx.ru/books/item/f00/s00/z0000015/st027.shtml>

¹¹⁷ Искусство Германии XVII-VXIII век. <http://architectoram.com/istoriya-arxitektury/barokko-rokoko/440-iskusstvo-germanii-17-18-vek-chast-2.html>

¹¹⁸ Bazin, Germain. Baroque and Rococo. London: Thames and Hudson, c1964, 1993. Lk 244

¹¹⁹ The Oxford Companion to Gardens. Oxford University Press. New York, 1986. Lk 221

¹²⁰ Symes, Michael. The English Rococo garden. Oxford: Shire Publications, 2011. Lk 7

pargiplaanidelt. "Tubade" paigutus oli küllalt läbipõimunud, sageli isegi labürindi moodi. Tähtsamateks rokokoo stiili näidete parkideks Saksamaal on Sanssouci ja Rheinsberg Preisimaal; Ermitaaž Bayreuth'i kõrval, Veitschöchheim ja Würzburg Bavaarias ning Schwetzingen Baden-Württemberg'is.¹²¹

Potsdam'i Sanssouci lossi- ja pargikompleks on suurim, iseloomulikum ning vaieldamatult kuulsaim näide. Juba nimetus iseeneses tähendab muretust, mis viitab sellele, et loss ja park kuulusid puhkamisele ja eraelule (vt. lisa 1, joonis 16, 17). Rokokoo tunnuseks oli siin arhitektuuri ja pargi seos — suured lossiaknad, kuldsed kujud fassaadil, ukсед, mis avanesid laialt parki, kasvuhoonete rohkus, pööre hiina maitsele. Üks kuulsamatest ehitistest pargis on "Hiina teemajake", mis oli ehitatud aastatel 1754-1756 Johann Gottfried Buring'i (1723-1788) projekti järgi.¹²² Paviljoni arhitektuuris on sulanud *chinoiserie* ja rokokoo stiilid. On teada, et lossi arhitektuuri- ja pargikujunduse ideid dikteeris oma arhitektile Georg von Knobelsdorffile kuningas Friedrich II ise, seetõttu nimetatakse Preisimaa rokokood tihti "Friedrich'i rokokooks".¹²³ Lossiesine terrassiline aed oli ehitatud 1744-1764 aastatel (vt. lisa 1, joonis 18).¹²⁴ Terrasside kuju meenutab kergelt C-kujulist rokokoo motiivi. Hiljem, aastal 1822 ehitati juurde aiakujundaja Peter Joseph Lenneé (1789-1866) projekti järgi suur maastikuaed.¹²⁵

Sanssouci eelkäijaks olid Rheinsbergi loss ja park. Ümberehitatud aastal 1734-1739 vürst Friedrich II käsuna, oli lossikompleks justkui sissejuhatauseks ning väidetavalt esimeseks "Friedrich'i rokokoo" katseks. Osaliselt lossi ning 16 hektarilise pargi plaanide autoriks oli õukonna arhitekt Georg von Knobelsdorff. Rheinsbergi ajalugu Friedrich II valdusena ei olnud aga kauakestev. Juba aastal 1744 läks lossikompleks Friedrich Suure vennale Prince Heinrich'i (1726-1802) kätte, kes jätkas ümberehitustöid pargis kuni 1778 aastani.¹²⁶ Kahjuks ei ole leida ühtegi nii von Knobelsdorffi kavandatud Rheinsbergi pargi plaani, kui ka hilisemat. Tolleaegset atmosfääri võib üle anda lossi fasaadi kujutav gravüür, aastast u. 1740 (lisa 1, joonis 19). Jooniselt on näha, et lossi ümbritseb vesi ning ta seisab justkui saare peal. Samuti on näha madalate muruparterite olemasolu, mis on kaunistatud

¹²¹ The Oxford Companion to Gardens. Oxford University Press. New York, 1986. Lk 221

¹²² Mazzoni, Ira Diana. Aiad ja pargid: aiakunst antiigist tänapäevani. Tallinn: TEA Kirjastus, 2006. Lk 168

¹²³ Лихачев, Д. С. Поэзия садов: к семантике садово-парковых стилей. Сад как текст. Москва: Согласие, 1998. Lk 216

¹²⁴ Sanssouci park. <http://www.spsg.de/index.php?id=148&sessionLanguage=en>

¹²⁵ Wengel, Tassilo. The art of gardening through the Ages. Leipzig: Edition Leipzig, 1987. Lk 181

¹²⁶ The Oxford Companion to Gardens. Oxford University Press. New York, 1986. Lk 469

vaasikujuliste skulptuuridega. Erinevalt Berliinist oli Rheinsbergi lossikompleks oli Friedrich II jaoks lõõgastumise ja meisterliku loovuse kohaks.¹²⁷

Friedrich II rokokoo stiili mõju oli tunda isegi Baierimaal, kus aastal 1735 tema andekas aiahuviline õde markkrahvinna Wilhemine käskis ehitada uue lossi, mille nimeks sai Ermitaaž Bayreuth'i kõrval.¹²⁸ Vaatama sellele, et antud lossi pargil puudub toleaeagne illustratiivne materjal, on Ermitaaž siiski mainimisväärne. Pargi kirjeldusest tuleb välja, et aia keskel seisis suur bassein skulptuuride ja purskkaevudega. Alumises pargis paiknes muljetavaldav grott koos basseini ja nümfide rühmaga, mis olid ümbritsetud kahelt poolt varemetes võlvide ja keeruka veenirede süsteemiga. Eriti huvitavaks oli Rooma varemete moodi kavandatud vabaõhu teater. Suurimaks pargi eripäraks oli aga absoluutselt asümmeetriline, suvaline hoonete paigutus, millest enamus olid ehitatud algupäraselt varemetena.¹²⁹ Esmapilgul võib tunduda, et antud kirjeldus sobib samuti inglise stiilis maastikupargi jaoks, kuid aia ehitusaasta on siiski liiga varajane.

Baierimaa üks kuulsamatest arhitektuuri ja pargikujunduse pärlitest on piiskopkuningate residents Würzburgis. Vaatamata sellele, et suur hulk mainekaid arhitekte — Balthasar Neumann, Maximilian von Welsch, J. Michael Fischer ja Francois Cuvillies — koostas residentsi jaoks pargiplaane, võeti vastu aastal 1774 botaanikahuvilise Johann Prokop Mayer'i poolt pakutud planeering ning alustati ehitustöödega. Kuigi tol ajal sai kõikjal Euroopas moodsaks inglise maastikuaed, iseloomustas Mayer oma stiilivalikut järgmiselt: "Meil siin ei pea olema tavalist karjapiigat, kes nopib niidulille, vaid uhke õukonna kaunitar, kelle peen riietus ja ehete sära on väärt kuninga lossi — kaunima lossi terves Euroopas!". Need botaaniku sõnad kirjeldavad kõige paremini tõelist rokokoo olemust Saksamaal.¹³⁰ 1774. aasta ida aia plaan (vt lisa 1, joonis 20) demonstreerib küllalt ranget sümmeetrilist regulaarplaneeringut. Kuna antud ala mõõdud olid tingitud bastioni kolmenurksest kujust ja suurusest, pidi Mayer mahutama oma planeeringu olemasolevasse olukorda, kus oli võimalik "mängida" vaid detailidega.¹³¹ Sama aasta lõuna aia plaanilt (lisa 1, joonis 21) on lisaks telgsümmeetrilisele kujundusele selgelt näha plaani paremal pool eraldatud "kabinettide" olemasolu, mis olid peidetud labürintides kõrge hekki taha.

¹²⁷ Georg Wenzeslaus von Knobelsdorff. <http://de.academic.ru/dic.nsf/dewiki/508202>

¹²⁸ Романтичные прогулки по Байройту: Старый и Новый дворец Эрмитаж. <http://www.germany.travel/ru/leisure-and-recreation/palaces-parks-gardens/bayreuth.html>

¹²⁹ The Oxford Companion to Gardens. Oxford University Press. New York, 1986. Lk 177

¹³⁰ The French garden in Germany.

http://www.gardenvisit.com/history_theory/library_online_ebooks/ml_gothein_history_garden_art_design/veitshochheim_waghausel_germany

¹³¹ The Oxford Companion to Gardens. Oxford University Press. New York, 1986. Lk 616

Nii nagu varem mainitud, need "toad" tagasid külastajatele intiimse atmosfääri ning seetõttu olid oluliseks rokokoopargi elemendiks.

Lisaks "privaatruumidele" kasutati sageli parkide kujundamisel hiina stiilis ehitisi ja võltsvaremeid. Üheks originaalsemaks näiteks on Veitschöchheim'i lossi park Bavaarias. Pargi eripäraks on erinevate aiaosade kontrastsus: avatud ja suletud ruumid, *chinoiserie*, arvukad skulptuurid.¹³² Kõik see, mis võib üllatada jalutajat ning luua teatrietenduse atmosfääri. Veitschöchheimi teeb eriliseks ka fakt, et park ei olnud hiljem ümber ehitatud inglise stiilis maastikupargiks ning jäi suhteliselt terveks pärast Teist Maailmasõda, mis tegi võimalikuks pargi taastamise.¹³³

Pargikompleks oli rajatud piiskopkuningate Johann Philipp Franz von Schönborn ja Adam Friedrich von Seinsheimi valitsemisajal (1719-1724; 1755-1779).¹³⁴ Aastal 1763 oli lõplik rokokoo stiilis aed ehitatud tõenäoliselt J. Prokop Mayer'i projekti järgi.¹³⁵ Hiljem, 1780. aasta Veitschöchheimi pargi plaanilt (vt. lisa 1, joonis 22) on näha, et park oli jagatud kolmeks osaks. Lossi peahoonet ümbritsesid kaksteist eri suurusega parterit, mis paiknesid sümmeetriliselt kahel pool peatelge ning olid peene mustriga. Lõuna pool asetsesid varjatud haljastusega sümmeetriliselt paigutatud kaks rondelli. Pargi suurem pool, mis asus peahoonest idas oli jagatud kaheks tsooniks. Lõuna pool on näha geomeetrist "Suur Järve", põhja pool haljastuspiirete jooni, sirgeid teid ja riskülilikukujulisi lillepeenraid, mis olid kujundatud niiviisi, et jagasid aia geomeetristeks figuurideks ning moodustasid väikseid "sisetubasid" haljastuspiirete keskel, tekitades omakorda labürindi mulje. Ruumid olid kaunistatud erinevate väikevormidega: väikeste hiina stiilis paviljonide, lehtlate ja purskkaevudega. Parki kaunistas ligi 300 skulptuuri, mis olid paigutatud haljastuspiirete niššidesse. Mõned nendest olid valmistatud Ferdinand Tietzi (1708-1777) poolt ning peegeldasid muretuid Watteau maalide tegelasi.¹³⁶

Paljud meistrid, kes löid skulptuure losside ja parkide jaoks, olid välismaalased. Friedrich II tellis Berliini rohkesti skulptuure Prantsusmaa kõige kuulsamate skulptorite käest. Kohalike skulptorite hulgast silmapaistvamad olid aga Andreas Schlüter (1664-1714) Prussiast ja Georg Donner (1693-1741) Austriast.¹³⁷

¹³² Symes, Michael. The english Rococo garden. Oxford: Shire Publications, 2011. Lk 7

¹³³ The Oxford Companion to Gardens. Oxford University Press. New York, 1986. Lk 582

¹³⁴ Der Küchengarten im Veitshöchheimer Hofgarten. <http://www.kuechengarten.net/index.php?content=05gaerten&sub=Veitshoechheim>

¹³⁵ The Oxford Companion to Gardens. Oxford University Press. New York, 1986. Lk 582

¹³⁶ Wengel, Tassilo. The art of gardening through the Ages. Leipzig: Edition Leipzig, 1987. Lk 181

¹³⁷ Bazin, Germain. Baroque and Rococo. London: Thames and Hudson, c1964, 1993. Lk 238

Saksamaa Baden-Württembergi osas on tähelepanuväärne lossi- ja pargikompleks Schwetzingen. Aastal 1742 pärast Kolmekümneaastast sõda, kui tuli võimule palatiin Karl Theodor, hakkas lossi ja pargi ümberehitamine. Inspireeritud poolringikujulistest lossikompleksi hoonetest paiknes lossi ees ringikujuline parter (vt. lisa 1, joonis 23).¹³⁸ 1753. aasta pargiplaanil meenutab teede muster autori arvates Batty Langley raamatust leiduvaid motiive. Teede joon on jäme ning eriti looklev, kuid kohati pigem ümmargune. 1783. aasta plaanilt (vt. lisa 1, joonis 24) on eristatavad nii sümmeetrilised regulaarsed vormid, kui ka vabam kujundus riskülikukujulise tiigi ümber. Schwetzingeni aeda peetakse barokkpargiks¹³⁹, kuid rokokooajastu mitmekesisuse ja üllatuserohkuse ideed peegelduvad pargi väikevormides. Näiteks mitmetes skulptuurides, purskkaevudes, hoonetes, arhitekt Nicolas de Pigage (1723-1796) projekteeritud kasvuhoones ja kuulsas rokokoo stiilis teatrihoones. Aastast 1776 hakkas pargi ümber kujundamine maastikupargiks — riskülikukujuline tiik ehitati ümber vabakujuliseks, lisati uusi neoklassitsistlikke ehitisi ja türgi stiilis mošeesi.¹⁴⁰

Saksamaa parkide analüüsist tuleb välja, et vaatamata sellele, et sageli mitmed aedasad defineeritakse barokkparkideks, leidub nende kujunduses ka rokokoolike elemente. Need on kas pargi ruumilises struktuuris või pargiehitiste mitmekesisuses. Võrreldes Inglismaaga omavad rokokooajastu Saksamaa pargid pigem regulaarset, sümmeetrilist struktuuri, mis sarnaneb rohkem Prantsusmaa parkide kujundusega.

XVIII sajandi teisel pool muutus Saksamaa riikide olukord eriti keeruliseks. Saksa filosoofi Friedrich Engelsi (1820-1895) sõnul "mitte keegi ei tundnud ennast hästi. Käsitöö, kaubandus, tööstus ja põllumajandus olid viidud tühiste suurusteni. Kõik oli vilets ning terves riigis valitses rahulolematust". Paljud haritud sakslased suundusid itta.¹⁴¹ Rokokookunsti surm oli Saksamaal hiline ja äkiline, ning üleminek neoklassitsimini üsna kiire.¹⁴²

¹³⁸ Дворцовый комплекс Шветцинген. <http://www.germany.travel/ru/leisure-and-recreation/palaces-parks-gardens/schwetzingen-palace.html>

¹³⁹ Wengel, Tassilo. The art of gardening through the Ages. Leipzig: Edition Leipzig, 1987. Lk 181

¹⁴⁰ The Oxford Companion to Gardens. Oxford University Press. New York, 1986. Lk 582

¹⁴¹ Искусство Германии. <http://artyx.ru/books/item/f00/s00/z0000015/st027.shtml>

¹⁴² Bazin, Germain. Baroque and Rococo. London: Thames and Hudson, c1964, 1993. Lk 237

3. Rokokooajastu Eesti- ja Liivimaa XVIII sajandi ajaloos

3.1 Eesti XVIII sajandi mõisamaastiku kujunemine

XVIII sajand oli Eesti- ja Liivimaal suurte murrangute aeg. Venemaa tsaar Peeter I (1672-1725) püüdis saavutada seda, mida Ivan IV (1530-1584) ei osanud: tagada Venemaale pääs Balti merele ning Riia ja Tallinna sadamatele, mis oli viimased 80 aastat Rootsi võimu all. Pärast kümnet aastat võitlemist see tal ka õnnestus. Tänapäeva Eesti territoorium ja Läti Vidzeme piirkond olid ühendatud Venemaaga. Kuramaal, Semigallias ja Selonias säilis formaalne iseseisvus Kuramaa hertsogiriigina. Läti Latgale piirkond jäi Poola võimu alla.¹⁴³ Antud jaotust illustreerib XVIII sajandi keskpaiga Liivimaa kaart (vt. lisa 1, joonis 25).

XVIII sajandi alguses pärast Põhjasõda¹⁴⁴ oli maa rüüstatud. Põlisaadlil, keda nii Rootsi restitutsioon kui ka suur sõda olid kõige valusamini puudutanud, kulus kosumiseks aega.¹⁴⁵ Liivimaa maavalduste omanikud üritasid tagasi saada maad, mis kuulus neile enne Rootsi valitsemisaega. Need, kes olid finantsilistes raskustes, müüsid maha oma maid, ning ostjad kiirustasid ehitama uusi uhkeid mõisahooneid ja -parke. Mõisate arhitektuuris ja pargikujunduses algas majanduslik regenerereerimine, mis kestis sajandi keskpaigani ning oli seotud mitmete trendidega. Mõned maaomanikud võtsid taaskasutusele enne sõda ära proovitud ehitamise traditsioonid, tulles tagasi nii barokk- kui harva ka isegi renessanssi kompositsioonile. Teised võtsid eeskujuks ja arendasid edasi viimaseid kunsti ideid ning pöörasid klassikalise arhitektuuri ja maastikupargi poole.¹⁴⁶

XVIII sajandi esimesel poolel oli peamiseks suunaks mõisahooneite renoveerimine ja ümberehitamine. Parkides oli esmaoluline köögi- ning puuviljaaedade olemasolu.¹⁴⁷ Aiad kujundati enamasti regulaarses ehk prantsuse pargistiilis. Enamik Eesti mõisaparke olid väikesed ja lihtsa lahendusega, kus regulaarsus väljendus peahoone keskses paigutuses ja väheste omavahel ristuvate alleede istutamise, mis jaotasid pargi riskülikuteks. Mõisahooneite ette hakati rajama ringteid koos muruväljakute ning pügatud põõsaste ja

¹⁴³ Ilze Māra Janelis. Manor Gardens and Parks of Latvia. Riga: Neptuns, 2010. Lk 47

¹⁴⁴ Põhjasõda Eesti alal toimus 1700-1710 aastatel

¹⁴⁵ Maiste, Juhan. Eesti kunsti lugu. Tallinn: Varrak, 2007. Lk 377

¹⁴⁶ Ilze Māra Janelis. Manor Gardens and Parks of Latvia. Riga: Neptuns, 2010. Lk 47

¹⁴⁷ Sealsamas. Lk 47

hekkidega. Figuraalsete lillepeenarde rohtaed ning sümmeetriliste tiikide ja alleedega park jätkusid tagaküljel.¹⁴⁸

Sajandi teise poole alguseks olid kompaktsed, barokse üldplaneeringuga mõisasüdamed muutumas juba üldtunnustatud normiks. Isegi kõige väiksemaid mõisaid püüti kavandada kui miniatuurseid linnasid. See tähendas nii telgsümmeetrilisuse ja sisemise hierarhia selget väljatoomist, kui ka seda, et kõrvalhooneid kujundati peahoonega enam-vähem samas stiilikõnes, varjates sedaviisi nende utilitaarset iseloomu.¹⁴⁹ Kui selged ja loogilised mõisasüdamed oma planeeringu poolest ka paistavad, olid nad siiski küllastunud rohketest allegooriatest ning poeetilistest sümbolitest, mille mõistmine eeldas omamoodi "barokset entsüklopedismi". Nii nagu kõikjal Euroopas, vormisid toonast aadlielu oma sisemine muster, etikett ja käitumismallid ning ehkki vahel võis selle kõrvalt leida ka päris lihtsat ning intiimset, oli siiski tegu üsnagi teatraliseeritud, mängulise keskkonnaga. Ka mõisasüdant koheldi kui omamoodi teatrilava, justkui tseremoniaalsete vastuvõtude, karnevalide, muusikaetenduste, tulevärkide jms kulissi.¹⁵⁰ Tolleaegset vaimu iseloomustab usk omaenda jõusse ning kuninglik üleolekutunne: usk, et ümbritsevat maailma on võimalik taandada lihtsatele geomeetrilistele kujunditele.¹⁵¹

XVIII sajandi keskpaik tõi mõisaarhitektuuris kaasa rokokoolike joonte tugevnemist. Rokokoo kui barokkstiili viimane faas andis mõisates endast märku juba 1730. aastate teisel poolel ja püsis aktuaalsena vähemalt 1770. aastate lõpuni, mõnedel puhkudel, eriti detailikõnes, veelgi kauem. Siiski jäi rokokoo siinses mõisaarhitektuuris peamiselt interjöörikujuanduse stiiliks ja hoonete plaanilahendus jäi temast peaaegu puutumata.¹⁵² Ent ka interjööriks ei peegeldunud rokokoo mitte niivõrd spetsiifiliste vormielementide kasutamises, kuivõrd muutunud üldhäälestuses. Nõnda ilmus üha rohkem eri värvitoonide ja meeleoluga ruume, millest läbijalutamine pidi mõjuma omamoodi näitemänguna - iga tuba omaette vaatus. Juba enne oli anfilaadse¹⁵³ planeeringu abil püütud luua illusiooni lõppematust ruumist, nüüd täiendati seda muljet ka peeglitega. Tumede küllastunud toonide asemel hakati kasutama üha rohkem heledaid pastelltoone,

¹⁴⁸ Brafmann, Ethel. Pargid Eestis. "Eesti Raamat". Tallinn, 1980. Lk 15

¹⁴⁹ Eesti kunsti ajalugu. 2, 1520-1770. Tallinn: Kunstiakadeemia, c2005. Lk 242

¹⁵⁰ Sealsamas. Lk 242

¹⁵¹ Maiste, Juhan. Eesti kunsti lugu. Tallinn: Varrak, 2007. Lk 380

¹⁵² Eesti kunsti ajalugu. 2, 1520-1770. Tallinn: Kunstiakadeemia, c2005. Lk 244-245

¹⁵³ Rida üksteisele järgnevaid tube, kus ruume ühendavad ukсед asuvad ühel teljel

mida nii mõnigi kord kombineeriti kullatisega. Ühes portselan- ja fajanssesemete laiema levikuga murdis sisse ka *chinoiserie* ja muu eksootiline ainestik.¹⁵⁴

Kui Eesti ajaloo lisandusid XVIII sajandi keskpaigas baroki retoorikale rokokoo esprii ja galantsed voorused, siis sajandi lõppkümnenditel lisandus uue mõõtmena valgustus ja sellega kaasnev teadlik kultuurihuvi. Kujunes vajadus olla mitte üksnes erudeeritud, vaid ka tundeline, näha ja tajuda maailma enda ümber, nautida loodust ja sellest aru saada.¹⁵⁵

Vaimustumine inglise aadlikultuurist ei tulnud Baltimaadesse siiski otse saareriigist, vaid Peterburi õukonna kaudu. Pärast seda, kui Katariina II (1729-1796) oli 1779. aastal kutsunud arhitekti Charles Cameroni (1746-1811) Peterburi, kujundati XVIII sajandi viimasel veerandil Venemaa valitsejanna mõisad ja pargid ümber inglise stiilis. Vene õukonnas tegutses sõjaväes ja riigihalduses hulk baltisakslasi, nii et uute moesuundade teed Venemaalt Balti provintssidesse on lihtne jälgida.¹⁵⁶ Valgustuse ideed jõudsid Baltimaale samuti protestantlikult Saksimaalt ja hernhuutlikust Sileesiast sisserännanud varase intelligentsi esindajate J. Chr. Brotze, Johann Gottfried Herderi jt. kaudu.¹⁵⁷ Liivimaast sai teatud ja tuntud koht oma identiteedi ja iseolemise tahtmisega, kuhu tuldi ja jääd. Põlisaadli kõrval astus esile vaimne aadel. Balti kultuuri nägu kujunes nende kahe, XVIII sajandi lõpus teineteisele lähenenud, seisuse omavahelistes kontaktides.¹⁵⁸ Lääne-Euroopa valgustusideed kõigutasid senist seisuste süsteemi. 1783. aastal alustatud asehalduskorra reform pidi kogu riiki uuendama, korrastama ja samaaegselt ka tsentraliseerima.¹⁵⁹

3.2 Rokokoo Eesti kunstis

Kirjeldades XVIII sajandi Balti provintside kunsti, iseloomustab kunstiajaloolane Wilhelm Neumann seda järgmiselt: "muidugi mingil juhul end nii säraval viisil ei

¹⁵⁴ Sealsamas. Lk 244-245

¹⁵⁵ Maiste, Juhan. Tuldud teed tagasi. Kunstmarmor ja stukkdekoor. Saue - Ääsmäe - Roosna-Alliku. Tallinn: Eesti Kunstiakademia, 2002. Lk 368

¹⁵⁶ Maarjamaa rokokoo. Gottlieb Welté (1745/49-1792). Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2007. Lk 78

¹⁵⁷ Eesti kunstiteadus ja -kriitika 20. sajandil. Maiste, Juhan. Klassitsism. Kunstikirjutus, retseptioon ja ajalugu. Eesti Kunstiakadeemia toimetised 9. Tallinn, 2002. Lk 54-55

¹⁵⁸ Eesti kunstiteadus ja -kriitika 20. sajandil. Kodres, Krista. 16.—18. sajand Eesti kunstikriitika huviobjektina. Eesti Kunstiakadeemia toimetised 9. Tallinn, 2002. Lk 23

¹⁵⁹ Baltisaksa portreekunst Eestis 1750 -1900: artiklite kogumik ja Eesti Kunstimuuseumis 1999 toimunud näituse kataloog. Tallinn; Helsinki: Eesti Kunstimuuseum: Raud Publishing Eesti, 2002. Lk 9

avaldanud kui naabruses olevates kultuurmaades".¹⁶⁰ Laiuse pastori Henrich Johann von Jannau 1781. aastal kirja pandud read tõestavad seda: "Liivimaal on küll ilusaid hooneid näidata, kuid kahjuks ei ole meie kunst enamasti muud, kui ainult koopia. Kõik, mis juba Roomas, Napolis, Dresdenis või Berliinis, peab ilmtingimata ka meil olema."¹⁶¹

Vene krooni all jätkusid Liivimaa kunstisuhted põhjasaksa linnadega, kust saabus näiteks puunikerdusmeistreid. Kunstnikest on raske kedagi leida Christian Gottlieb Welté (1745/49-1792) kõrvale, kes saabus Venemaale Prantsusmaaga piirnevate aladelt, Mainzist, ühest saksa rokokoo keskusest, ja kes elas Liivimaal oma elu viimased kaksteist aastat 1781-1792, tegutsedes Põltsamaal (*Oberpahlen*), Võisikul (*Woiseck*), Tallinnas (*Reval*) ja Lohul (*Loal*).¹⁶² Ta sai esialgu õpetust oma isa, maastikumaalija Anton Welté käe all ning jätkas siis Frankfurdis Maini ääres tuntud rokokoomaalija Georg Schültzi juures, kus tema osaks oli maastikumaalidele inimstafaazide lisamine.¹⁶³

Welté graafikas on peamiselt tegemist vabas looduses puhkavate või mängule andunud seltskondadega, õukondlike *fêtes glantes*¹⁶⁴ ja *fêtes champêtres*¹⁶⁵ laadis korduvate armastajapaaride ja talupoegade (vt. lisa 1, joonis 26). Welté vältis isegi galantsetes stseenides frivoolsust — muutus, mis toimus ka sama perioodi prantsuse maalikunstis valgustusaegse kunstikriitika mõjul. Mainzis ja Frankfurdis tegutsevatest graafikutest jõudis Welté prantsuse graafikakunstile kõige lähemale, erinedes madalmaade stiilis töötavatest graafikutest oma galantsuse ja rõõmsameelsusega, riivates ka melanhoolseid teemasid ning balanseerides rokokoo ja sentimentalismi vahel oma teemade ning elegantsete figuuridega.¹⁶⁶

Seni on teada ainult kaks Gottlieb Welté maalitud ruumi: 1770. aastate lõpust pärinev aiapaviljon Geisenheimis (vt. lisa 1, joonis 27) ja 1791/1792 valminud aiasaal Lohul, mõlemad on kogu tema loomingu seisukohalt väga olulised.¹⁶⁷

Tegelikult tegi ka Gottlieb Welté looming kunstis kaasa murrangu rokokoolt varaklassitsismile, mis Eesti alal toimus aastail 1785-1790. Baroksest rullisornamendiga kartušist välja kasvanud orvandi ja rokokoo naturalistlike lillede-pungade asemele tulid

¹⁶⁰ Wilhelm Neumann. Geschichte der bildenden Künste und des Kunstgewerbes in Liv-, Est-, und Kurland vom Ende des 12. bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts. Reval, 1887. Lk 117

¹⁶¹ Eesti pargid I. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2007. Lk 36

¹⁶² Maarjamaa rokokoo. Gottlieb Welté (1745/49-1792). Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2007. Lk 16-18

¹⁶³ Maiste, Juhan. Eesti kunsti lugu. Tallinn: Varrak, 2007. Lk 389

¹⁶⁴ Armastajad pargis

¹⁶⁵ Pidu maamiljööös

¹⁶⁶ Maarjamaa rokokoo. Gottlieb Welté (1745/49-1792). Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2007. Lk 112, 116

¹⁶⁷ Sealsamas. Lk 100-102

ranged loobreripärjad, girlandid ja friisid: lamburiidüllli vahetas välja antiikmütoloogia. Mänglev ja irratsionaalne rokokoo asendus puritaanliku ning õilsa neoklassitsismiga. Welté maalitud Lohu freskod on puhas varaklassitsismi näide Eesti kujutavas kunstis.¹⁶⁸

3.3 Rokokoo Eesti arhitektuuris

Kirjeldades Eesti mõisaarhitektuuri peab arvestama lokaalse eripäraga, kus toetudes varasemale, assimileeris see uue pakutava stiili. Sõltuvalt geograafilisest asendist, ehitusel töötanud meistritest, tellija maitsest ja kultuurinivoost erinesid mõisad omavahel märgatavalt.¹⁶⁹

Rokokooarhitektuuri poolest on tähelepanuväärne näiteks Fockide perekonnale kuulunud Sagadi - üks neist mõisatest, mis ehitati esinduslikumalt välja juba XVIII sajandi keskpaigaks (1753).¹⁷⁰ Päris eriliseks muutis Sagadi mõisamaja aga haruldaselt lopsakas fassaadidekoor (vt. lisa 1, joonis 28). Kõik rokokoostiili omased *rocaille*- ehk orvandimotiivid on olnud vormist üsna vaba käega. Sellelaadset lokkavavormilist rokokooornamenti Eesti mõisaarhitektuuris peaaegu ei kohta. Kui kohtab, siis üsna piiratud kujul ja seda juba mõnevõrra hilisemast perioodist: mõned kartušši- ja kapiteelikaunistised Lüganuse-Maidla, Sipa, Ohtu härrastemajal, samuti ühel Rakvere mõisa aidahooneel. Enam-vähem samasugust pilti pakuvad ka Läti mõisad: ainus koht, kus võib näha tervet frontooni katvat rokokoostiilis stukkdekoori, on Liepaja lähedal asuv Apriki härrastemaja, mis on valminud umbes 1745. aastal.¹⁷¹

1760. aastail hakkasid mansardkatusega häärberid taanduma, sest peale surus juba järgmine hoonetüüp: peaaegu ilma liigendusteta, kuupja üldplaani tõttu massiivsena tunduv kahekorruseline kivimaja, mida kattis kõrge kelpkatus ja mille rangevõitu üldmuljet elavdasid rohked värvi- ja faktuurikontrastid ja stukkdekoor, puitnikerdised, lohepeavesülitid jms. Tõenäoliselt oli uut tüüpi majade hulgas üks varasemaid, 1762-1765 Heinrich Magnus von Buddenbrocki ehitada lastud, Järvamaal asuv Sargvere, kus härrastemaja fassaadi aktsentueerivad kolm nõrgalt eenduvat risaliiti ja kus on mitu oma algse ilme säilitanud ruumi, sealhulgas läbi kahe hoone ulatuv rikkaliku rokokoostiilse

¹⁶⁸ Sealsamas. Lk 18

¹⁶⁹ Maiste, Juhan. Tuldud teed tagasi. Andrea Palladio ja palladionism Eesti XVIII sajandi mõisaarhitektuuris. Tallinn: Kunstiakadeemia, 2002. Lk 393

¹⁷⁰ Eesti kunsti ajalugu. 2, 1520-1770. Tallinn: Kunstiakadeemia, c2005. Lk 238

¹⁷¹ Hein, Ants. Sagadi mõis. Tallinn: Hattorpe, 2011. Lk 72-73

stukkdekooriga saal. Hiljem kerkis selliseid hooneid ridamisi, kuid tuleb tõdeda, et rohkem ehitati 18. sajandi algupoolel ja keskpaiku siiski Lõuna-Eestis, endise Liivimaa alal.¹⁷²

1770.-1780. aastatel lülitus mõisaarhitektuur pärast ligi saja-aastast madalseisu otsekuu paisu tagant pääsenuna üldisesse stiiliarengusse. Püstitati üks mõisahoonete teise järel. Vähemalt esialgu oli raske lõhkuda arhitektuurselt ja funktsionaalselt läbikaalutud põhiskeeme, mindi moega kaasa üldises proportsioonitajus ja dekooris.¹⁷³

XVIII sajandil on harva tegemist puhaste stiilinäidetega. Just siin võib kõnelda nii hilisbarokist, rokokoost kui varaklassitsismist. Erinevad arhitektuurivoolud ja -kihistused esinevad sedavõrd läbipõimununa, et ühise nimetaja leidmine on raske, kui mitte võimatu.¹⁷⁴

3.4 Rokokoo Eesti sisekujunduses

Mõisakultuuri kvintessentsiks olid vaieldamatult interjöörid.¹⁷⁵ Eestimaa ainukeseks ja imeliseks kõrgrokoko šedöövraks on suurejooneline Põltsamaa loss. Siin sulasid kokku pilt ja sisearhitektuur, asümmeetria hajutas toekad vormid ning peeglid mitmekordistasid ruumi dekoori. Rokokoajastul komponeeriti keskkond lõpuni läbi, nautides kõike "kunstlikku".¹⁷⁶

Põltsamaa uuesti ülesehitamine seostub major Woldemar Johann von Lauw'ga, kes sai 1750. aastal Vana-Põltsamaa mõisa (Schloß Oberpahlen) omanikuks. 1760. aastal algas lossi korrastamine, mis kulmineerus aastail 1772-1773, kui selle kaunistamiseks olid kaasatud balti rokoko kõrgtaset esindanud stukimeister Johann Michael Graff ja maalikunstnik Friedrich Hartmann Barisien. Christian Gottlieb Welté'd kohtas Lauw tõenäoliselt 1781. aastal Peterburis.¹⁷⁷ Major von Lauw' elutööks kujuneski oma residentsi, Põltsamaa lossi väljaehitamine. Tal ei olnud võimalik pikka aega lagunenuks seisnud kolmest suurest saalist ja kolmekümnest muust ruumist koosnenud sisegaleriide ja -õuega vana konvendihoonet avara palladionistlikus stiilis tiibhoonena lahendada, aga ta suutis

¹⁷² Eesti kunsti ajalugu. 2, 1520-1770. Tallinn: Kunstiakadeemia, c2005. Lk 245-246, 240

¹⁷³ Maiste, Juhan. Tuldud teed tagasi. Andrea Palladio ja palladionism Eesti XVIII sajandi mõisaarhitektuuris. Tallinn: Kunstiakadeemia, 2002. Lk 397

¹⁷⁴ Sealsamas. Lk 397

¹⁷⁵ Maiste, Juhan. Tuldud teed tagasi. Kunstmarmor ja stukkdekoor. Saue - Ääsmäe - Roosna-Alliku. Tallinn: Eesti Kunstiakadeemia, 2002. Lk 380

¹⁷⁶ Maarjamaa rokoko. Gottlieb Welté (1745/49-1792). Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2007. Lk 18

¹⁷⁷ Johann Christoph Brotze. *Estonica*. Tallinn: Estopol, 2006. Lk 490

rokoko- ja varaklassitsistlikus stiilis välja ehitada interjöörid. Suure marmor- ehk peegლისaali roosa-violetsed, poleeritud stukkarmoriga (*scagliola*) kaetud seinad ja lagi lõid stalaktiidikoopana võimsa ruumimulje, mille teostas Berliinist pärit Johann Michael Graff, kellega major von Lauw kirjutas 1772. aasta märtsis alla kaheaastase stukitööde lepingu. Marmorsaali dekoori elementideks olid stiliseeritud väänkasvud, naturalistlikud lilleõied, oksad ja pikakaelalised linnud, seinte-lagede nurkades merekarbimotiivid ning laste figuurid. Teine, varaklassitsistlikuks nimetatud saal lossi nurgas, oli ülikkalliku stukkdekooriga: fantastilised maskid, inimpead, *aegikranionid* (härja pealuud), girlandid jne. Selle saali kolmteist, *grisaille'* -tehnikas, mänglev-humoristlikus ja valitsejalt ülistavas rokokoo vaimus, seinamaali, mis paiknesid ovaalraamides seinte ja kahe suprapordina uste kohal, kujutasid ümaraid puto-lapsukesi erinevates stseenides (türgi paša, skulptuuri, maali allegooriad, Amori altar jt). Arvatavasti teostas need seinamaalid Gottlieb Welté 7-9 aastat pärast seda, kui M. J. Graff oli oma töö Põltsamaal lõpetanud. Maalingute autoriks on peetud ka Friedrich Hartmann Barisieni (1724-1796). Kolmas saal Põltsamaa lossis oli ilmselt see, mida kodu-uuriija Johann Christoph Brotze (1742-1823) nimetas aiatoaks: "Suur marmorsaal ja aiatuba (*Gartenzimmer*) väärivad asjatundja heakskiitu". See ruum võis olla kaunistatud lossi ja parki kujutavate vaadetega. XVIII sajandil levis ruumikujunduslik võte ehitada põrandani ulatuvad aknad maja välisseintesse vastamisi, millega kahest küljest valgustatud saalid avanesid visuaalselt parki. Dekoreeritud, õhu- ja valguseküllase ruumi sidumine ümbritseva loodusega oli kooskõlas rokokooliku elurõõmsa arhitektuurimõttega ja väljendas ideed loodusest kui inimese õilistajast, vastukaaluks kultiveeritud õukonnakultuurile.¹⁷⁸

Samasugune ruumiidee valitses Lohu mõisahoonel nn. aiasaalis, kuhu Gottlieb Welté maalis varaklassitsistlikud freskod mõned aastad hiljem. Algselt olid saalis samasugused ümmargused ahjud nagu Põltsamaa lossis ja akende vahel paiknesid peeglid.¹⁷⁹

Põltsamaa lossi stukkdekoori on iseloomustatud kui Louis XV ja Louis XVI stiili näidet, kuid tegelikult leidis seal prantsuspärast üsna vähe — hoopis rohkem andsid tunda Friedrich II teenistuses olnud Johann August Nahli ja Johann Christian Hoppenhaupti ning nende poolt viljeldud Preisi rokokoo mõjud.¹⁸⁰ Antud fakt pole ime, sest loominguliselt esindab J. M. Graff nn. Friedrichi rokokoo iseloomulikku laadi, mis tõstavad esile talle

¹⁷⁸ Maarjamaa rokokoo. Gottlieb Welté (1745/49-1792). Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2007. Lk 28-32, 52

¹⁷⁹ Sealsamas. Lk 96

¹⁸⁰ Eesti kunsti ajalugu. 2, 1520-1770. Tallinn: Kunstiakadeemia, c2005. Lk 249

omase käekirja. Enne Põltsamaale saabumist oli Johann Michael Graff seitse aastat Kuramaa hertsogi teenistuses, kus tema ülesandeks oli muuhulgas aastatel 1765-1768 kaunistada Rundale (Ruhenthal) lossi interjöörid.¹⁸¹

Kunstilist kõrgtaset võis samuti näha näiteks Ääsmäel, Saue ja Roosna-Allikul. Nii oma teostuse laadi kui oletatavasti nende loomises osalenud meisterkonna poolst kuuluvad nad ühte ja samasse ringi. Puhtstiililiselt võib nendes, 1770.-1780. aastatel valminud, mõisahoonete ruumides tajuda seda erilist atmosfääri, kus hilisbarokne arhitektuurikäsitlus murdus juba läbi varaklassitsismi mõningase ranguse. Ennekõike on siin tegemist *zopf*-stiiliga, mille dekoori võib klassikalise stiilijaotuse järgi omistada Louis XVI aegsele käsitlusele. Leidub aga ka varasemaid, rokokoolikke, koguni hilisbarokseid elemente.¹⁸²

Väga lähedane on ka Saue, mida 1775. aastal hakkas ehitama Friedrich Hermann von Fersen. Kui parun mõisa 1786. aastal enam-vähem valmis sai, lasi ta kogu valduse nimetada enda auks ümber *Friedrichshof*iks. Kahekorruseline, kaarjalt liituvate tiibosadega mõisahoone on eriti väärtuslik oma intenjööride poolst: enamik ülakorruse ruume on ehitatud peene, Louis XVI stiilis, stukkdekooriga, kus värvilisel kunstmarmorpõhjal põimuvad nii girlandid, akantuslehed, medaljonid, putod jms. Üks Saue töötanud stukimeistrid oli böömi päritolu Karl Kalubka (Kalopka).¹⁸³ Algsed ehitusplaanid valmistas aga Johann Schultz, 1760. aastate algul Jenast Tallinna rännanud nimekas ehitus- ja stukimeister.¹⁸⁴

Samamoodi nagu arhitektuuris, on XVIII sajandi interjöörikujunduses harva tegemist puhaste stiilinäidetega.¹⁸⁵ Sageli asusid ühe katuse all erineva stiiliga ruumid, mis ei pruukinud olla üksteisega kooskõlas.

¹⁸¹ Baltic journal of art history: official publication of the Chair of Art History of the University of Tartu. Tartu: Tartu University Press, 2009. Autunumn 2009. Lk 131

¹⁸² Maiste, Juhan. Tuldud teed tagasi. Kunstmarmor ja stukkdekoor. Saue - Ääsmäe - Roosna-Alliku. Tallinn: Eesti Kunstiakademia, 2002. Lk 374

¹⁸³ Eesti kunsti ajalugu. 2, 1520-1770. Tallinn: Kunstiakadeemia, c2005. Lk 248

¹⁸⁴ Maiste, Juhan. Tuldud teed tagasi. Kunstmarmor ja stukkdekoor. Saue - Ääsmäe - Roosna-Alliku. Tallinn: Eesti Kunstiakademia, 2002. Lk 380

¹⁸⁵ Maiste, Juhan. Tuldud teed tagasi. Andrea Palladio ja palladionism Eesti XVIII sajandi mõisaarhitektuuris. Tallinn: Kunstiakadeemia, 2002. Lk 397

4. Rokokoajastu pargikunst Eesti- ja Liivima territooriumil

4.1 Peeter I aed Riias

Kuna pärast Kolmekümneaastast sõda läks Eesti- ja Liivimaa Vene Keisririigi võimu alla (vt. peatükk 3.1), siis peamised kunstivoolud tulid Baltimaadesse just Venemaalt, mis omakorda kopeeris Lääne- ja Kesk-Euroopa elulaadi. Peamiseks valitsevaks seisuseks jäi provintssides aga saksa aadelkond.¹⁸⁶ Vene impeeriumi valitsejad kutsusid tööle paljusid Itaalia ja Prantsusmaa ehitusmeistreid ning aednikke. Lossid lasti ehitada Euroopa mallide järgi. Lisaks kasutati erinevaid mustrite raamatuid ning külastati Lääne- ja Kesk-Euroopa lossikomplekse ja kirikuid.¹⁸⁷

Üheks ehtsaks Lääne kultuuri mõjutuste ja mustrite raamatute kasutamise näiteks Baltimaades on "Tsaari Aed Riias" Lätis, Vidzeme piirkonnas. Sadamalinna vajas tsaar Peeter I oma lossi koos kaunite Daugava jõe vaadetega aiaga, mis peegeldaks Venemaa "europiseerimist". Juba aastaks 1721 oli väljaspool linnamüüri Gustava saare peal valmis puidust barokkstiilis suveloss ning alustati pargi ehitamist. Erinevad kirjalikud allikad väidavad, et Peeter I kavandas aeda ise¹⁸⁸, kuid ilmselgelt pärineb Alexandre Le Blondi loodud parterite motiiv Dézallier d'Argenville'i mustrite raamatust (vt. lisa 1, joonis 29).

Tsaari Aia 1790. aasta plaanilt (vt. lisa 1, joonis 30) on näha, et lossi ees asus peene mustriga trapetsikujuline parter. Selle taga paiknes piklik ristkülikukujuline kanal, mille taga asus omakorda kõrge haljastusega ja boskettitega väike aed, mille kujundus on tähelepanuväärne. Aia paviljonide ja basseinide paigutus on iseloomulik rokokoo stiilis pargikujundusele Prantsusmaal ning pärineb d'Argenville'i mustrite raamatust.¹⁸⁹

Peeter I suri aastal 1725 ning arvatavasti ei saanud ta kunagi elada oma Riia suveresidentsis ning nautida aia ilu, sest selle õitsengu aastateks olid 1730-1755. Tsaari Aed üheks tähtsamaks aiakujunduse mudeliks Riia elanike jaoks, sest tegemist oli ühiskondliku aiaga, kuhu pääses igäüks. Lisaks võis park olla inspiratsiooniallikaks paljudele mõisnikele kaugemalt Vidzeme piirkonnast.¹⁹⁰

¹⁸⁶ Maarjamaa rokokoo. Gottlieb Welté (1745/49-1792). Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2007. Lk 78

¹⁸⁷ Jaanus Kiili. Raplamaa mõisapargid. PDF dokument. Lk 2 http://www.raplamv.ee/raamat/wp-content/uploads/2014/01/Koguteos_19_Raplamaa-pargid1.pdf

¹⁸⁸ Ilze Māra Janelis. Manor Gardens and Parks of Latvia. Riga: Neptuns, 2010. Lk 48-50

¹⁸⁹ Петергольм в Риге. <http://petro-barocco.ru/archives/1869>

¹⁹⁰ Ilze Māra Janelis. Manor Gardens and Parks of Latvia. Riga: Neptuns, 2010. Lk 50-51

4.2 Katariina II rokokopark Oranienbaum'is

Rokokoo stiil ei leidnud Venemaal suurt vastukaja. Seda kasutati peamiselt lossihoonete dekoreerimisel ning interjöörides. Vaatamata sellele ei või mainimata jäta üht ehtsat rokokoo stiilis parki Vene Keisririigis. Üsna suur lossikompleks, Oranienbaum, paikneb Peterburi kõrval, Soome lahe kaldal ning oli Peeter III ja Katariina II residentsiks. Kuigi Oranienbaum sisaldab palju erineva temaatikaga aedasad, on tähelepanuväärne just aed nimega "Isiklik Suvila", mis oli püstitatud Katariina II jaoks. Park ehitati täies ulatuses Itaalia arhitekt Antonio Rinaldi (1710-1794) projekti järgi aastatel 1762-1774¹⁹¹ (vt. lisa 1, joonis 31).

Kõige ebatavalisemaks ja silmapaistvamaks pargi ehitiseks oli nn "Alla laskmise Mägi" (vt. lisa 1, joonis 32, 33), mis jagas pargi kaheks erinevaks tsooniks. Mäest alla laskmine oli võimalik spetsiaalsetes dekoreeritud vankrites suvel. Nende rattad liikusid puidust rööbastes mitukümmend meetrit mäest alla. Rajatist ümbritsesid kaetud sambad, mille peal sai jalutada ning mis olid kaunistatud vaaside ja skulptuuridega. Kogu ehtis oli 532 meetrit pikk.¹⁹² Mägedest ida pool (plaani peal vasakul pool, vt. lisa 1, joonis 31) asusid peamised pargi hooned — rokokoo stiilis "Hiina loss" ning "Kontserdi saal". Ala oli lahendatud regulaarses prantsuse aia stiilis ning oli telgsümmeetriline "Hiina lossi" suhtes. Lääne osa oli aga suurem ja vabakujuline, inglise stiilis maastikupargi moodi, mis hakkas tol ajal koguma populaarsust Venemaal. Alale oli rajatud labürindikujuline tiik, kus asusid kuusteist omavahel ühendatud sildadega saart. Saarte peal seisis viis väikest puidust paviljoni, mis olid kaunistatud puunikerdistega. Teedevõrk oli eriti looklev ning pärines kohati justkui Batty Langey mustrite raamatust. Kogu pargis oli üsna palju väikevorme, mis oma kujunduse poolest demonstreerisid üleminekut barokist klassitsismile. Nende seas oli "Karusell", "Ratsaväe majake", "Ringikujuline tempel", "Õuedaamide majake", "Kohvijoomise majake" jne. Selline mitmekesine, nii regulaarne kui ka vaba planeering, räägib sellest, et arhitekt oli otsinud uusi lahendusi kahe stiili vahel. Seetõttu on park oma kujunduselt Venemaal ainulaadne.¹⁹³

¹⁹¹ Садово-парковый ансамбль Собственной дачи.

<http://www.oranienbaum.org/oranienbaum/architects/antonio-rinaldi/garden-and-park-ensemble-of-the-private-house/>

¹⁹² Ораниенбаум. Издательство: Витеж. Санкт-Петербург, 2006. Lk 82-85

¹⁹³ Садово-парковый ансамбль Собственной дачи.

<http://www.oranienbaum.org/oranienbaum/architects/antonio-rinaldi/garden-and-park-ensemble-of-the-private-house/>

4.3 Rokokoo vaimus pargid Lätis Vidzeme piirkonnas

XVIII sajandi teisel poolel hakkasid ka Baltimaad pöörduma vaba planeeringuga pargikujunduse poole. Sajandi esimesel poolel ehitatud regulaarparkidele lisati sageli vaba planeeringuga pargiosasid või ehitati kogu kompositsiooni ümber.¹⁹⁴ Sellist nii regulaarse kui vaba planeeringuga parki võib nimetada "uue stiili otsinguteks", nii nagu "Isiklik Suvila" Oranienbaumi pargikompleksis Venemaal.

Tulles tagasi Läti Vidzeme piirkonda, on kindlasti väärt mainimist mõisakompleks Birini, mis ehitati esinduslikumalt välja XVIII sajandi teisel poolel. Terrassiline dekoratiivne regulaarne aed paiknes puidust peamaja ja järve vahel.¹⁹⁵ Arhitekt Johann Wilhelm von Krause (1757-1828) 1792. aasta hästi säilinud joonisel (vt. lisa 1, joonis 34) on näha peahoone taga asuvat kuut telgsümmeetriliselt paigutatud lilleparterit, mis on kompositsiooni keskel ja mida raamistavad kahelt poolt huvitava kuju ning madala hekiga bosketid. Teine J. W. Krause joonis (vt. lisa 1, joonis 35) illustreerib tervet mõisasüda koos eemal oleva vabakujundusliku osaga — pikk allee, mis läks mööda majandushooneid ning juurviljaaeda, viis jalutaja vabakujunduslikku parkmetsa, mille nimeks oli mets "Priekalns". Salu eriti looklevate teede vahel, spetsiaalsetes "kabinettides", paiknesid vaasid, urnid, obeliskid, altarid, istepingid ja muud väikevormid, mis kandsid kangelaslikku, religioosset, filosoofilist või sentimentaalset iseloomu ning olid pühendatud armastatutele või lemmikloomadele. Kasutati ka lillepeenraid. Väikevormid kaunistasid metsa ning peegeldasid uue stiili iseloomu, mida illustreerivad baltisaksa uurija Johann Christoph Brotze (1742-1823) kavandid (vt. lisa 1, joonis 36, 37, 38). Liivimaa piirkonnas nimetab uurija Ilze Māra Janelis selliseid XVIII sajandi vabaaja veetmise ja jalutamise metsatukke "Pleasure Wood" ehk "Lõbu Metsadeks", kuid sõna "pleasure" võib siin defineerida samuti nagu vaimne rahulolu ja joovastus.¹⁹⁶

Sarnast rokokoo vaimus kujundust, mis on nii regulaarne kui ka vaba, võib näha Burtnieki mõisalossi ja Ungurmuiža mõisa parkides, kuid antud uurimistöös ei peatu autor nendel pikemalt, sest peamiseks uurimisobjektiks on Eesti rokokoopargid. Lisaks on teada, et väike "Lõbu Mets" paiknes XVIII sajandil Aluksne mõisa pargis ning arvatavasti Drusti ja Ulbroka parkides. Kahjuks aga ei ole selle kohta säilinud tõendavat kaardimaterjali.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Ilze Māra Janelis. Manor Gardens and Parks of Latvia. Riga: Neptuns, 2010. Lk 50-51

¹⁹⁵ Sealsamas. Lk 84

¹⁹⁶ Sealsamas. Lk 100

¹⁹⁷ Sealsamas. Lk 102-107

4.4 Eestimaa XVIII sajandi mõisaparkide analüüs maakondade kaupa

XVII sajandi lõpus oli Eesti territooriumil umbes 1025 mõisat. XIX sajandi keskpaigaks ei olnud nende arv oluliselt muutunud — umbes 1124. Peamiseks erinevuseks oli aga see, et peale Põhjasõda, eriti XVIII ja XIX sajandi vahetusel, hakati olemasolevaid tagasihoidlikumaid mõisasüdameid esinduslikumalt välja ehitama uhkete kompleksidena. XX sajandi alguseks oli mõisate arv kahekordistunud — neid oli 2107.¹⁹⁸

Mõisaparkide täpse ehitusaja kindlaksmääramine ei ole lihtne ülesanne. Suure tõenäosusega ehitati parke koos peahoonetega samal ajal. Oluliselt keerulisem on parkide konkreetse stiili määramine, sest tänaseni on säilinud suhteliselt vähe kaardimaterjali ning ei ole vastavaid kirjeldusi, mille põhjal võiks järeldusi teha.¹⁹⁹ Vaatamata sellele, püüab autor analüüsida kahekõitelises raamatus olevaid loodus- ja/või muinsuskaitse all olevaid mõisaparkide maakondade kaupa.

4.4.1 Lääne-Virumaa

Lääne-Virumaa mõisapargid XVIII sajandil				
Mõisa nimi	Regulaarpark	Terrassaed	Vabakujunduslik park	Kaart (aasta)
Aaspere	+	-	+	1796
Jäneda	?	-	?	-
Kihlevere	+	-	-	-
Kiltsi	+	-	-	1828
Lasila	+	-	-	1836
Mõdriku	+	-	-	-
Pada	-	-	+	-
Palmse	+	+	alates XVIII saj lõpust	1753
Pruuna	+	-	-	1846
Rakvere	+	-	-	1818
Roela	+	-	-	1863
Sagadi	+	-	alates XVIII saj lõpust	1856
Salla	+	-	-	1877
Undla	+	-	-	1841
Varangu	+	+	-	-
Vasta	+	-	-	-
Vihula	?	-	?	-
Vohnja	+	-	-	-

¹⁹⁸ Statistikat. Mõisate arv 16.-20. saj. http://opetaja.edu.ee/harjumaa_moisad/teave/ajalugu_statistika1.html

¹⁹⁹ Eesti pargid I-II. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2007, 2012

Lääne-Virumaa on oma uhkete mõisasüdamete poolest Eesti üks rikkaimaid maakondi. Viiekümne kahest loodus- ja/või muinsuskaitse all olevast mõisapargist olid XVIII sajandil esinduslikumalt välja ehitatud seitseteist. Nii nagu mujal Eestis, algas Lääne-Virumaa mõisasüdamete intensiivsem välja ehitamine XIX sajandi algul ja keskpaigas.²⁰⁰ See tõttu langevad nad antud uurimistöös vaatluse alt välja.

Väheoluliste parkide hulka kuuluvad Jäneda, Kihlevere, Mõdriku, Pruuna, Rakvere, Roela, Undla, Varangu, Vihula ja Vohnja. Jäneda ja Vihula mõisaparkide kohta ei ole teada täpset XVIII sajandi ehituslugu. Küsimuse alla jääb nende vabakujunduslikuks ümber ehitamise aeg. Tõenäoliselt oli see XIX sajandi I poolel. Säilinud kaardid on liiga hilised, XIX sajandi keskpaigast, ning illustreerivad juba hilisemat vaba planeeringut. Leitavatest plaanidest ja/või kirjeldusest tuleb välja, et ülejäänud mõisapargid olid XVIII sajandil lihtsama regulaarse planeeringuga ning olid samuti hiljem ümber ehitatud vabakujunduslikeks.

Tähelepanuväärsed pargid on Kiltsi, Lasila, Pada ja Salla.

Kiltsi (*Schloß Aß*) mõisa kohta on teada, et 1784-1790. aastatel püstitati hilisbarokne ja osalt juba varaklassitsistlik hoone ning park oli algul regulaarse teedevõrguga.²⁰¹ 1828. aasta plaanilt²⁰² on näha riskülikukujulist aeda, kuid teedevõrk ja muud väikevormid ei ole kaardil piisavalt täpselt kujutatud, mistõttu pole võimalik teha objektiivseid järeldusi.

Lasila (*Lassila*) mõisa pargiga on sama situatsioon. Aastast 1836. säilinud kaart²⁰³ illustreerib riskülikukujulist aeda, kus puudub täpne planeering. Kuid mõisa aia kirjeldusest tuleb välja, et kunagine kujundus on olnud regulaarne ning on koos uue peahoone ehitamisega alles ümber ehitatud vabakujunduslikuks.²⁰⁴

Pada (*Paddas*) mõisasüda on tähelepanuväärne selle poolest, et seda ehitati esinduslikult välja XVIII sajandi III veerandil ning peahoone juurde kuulus suur vaba kujundusega inglise stiilis park.²⁰⁵ Väga hiline, XIX sajandi II poole plaan²⁰⁶ ei anna aga piisavalt objektiivset ülevaadet algupärase pargi kohta.

²⁰⁰ Eesti pargid I-II. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2007, 2012

²⁰¹ Eesti pargid II. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2012. Lk 95

²⁰² EAA 854-4-469 l. 4

²⁰³ EAA 2072-5-222

²⁰⁴ Lasila mõisa park. <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=15763>

²⁰⁵ Pada mõisa park. <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=16030>

²⁰⁶ EAA 3724-4-1679 l. 7

Salla (*Sall*) mõisa park, mis asus põhiosas peahoone taga, on olnud selgepiiriline regulaarpark. Seda iseloomustas sirgete ristuvate alleedega ääristatud teedevõrk. Pargi kohta on oluline fakt see, et seda pole hiljem ümber ehitatud.²⁰⁷ Hiline, 1877 aasta plaan²⁰⁸ demonstreerib ebasümmeetrilist regulaarset aeda, koos pööratud L-kujulise ebaselge planeeringu osaga.

Analüüsist tuleb välja, et Lääne-Virumaa maakonnas tähelepanuväärsete parkide üldiseks probleemiks see, et säilinud kaardimaterjal on üsna hiline ning kaardid pole piisavalt täpsed. Mõisasüdamed on esinduslikumalt välja ehitatud enamasti XVIII sajandi lõpus.

Eriti tähelepanuväärseteks mõisaparkideks on Aaspere, Palmse ja Sagadi.

Aaspere (*Kattentack*) varaklassitsistlik peahoone valmis aastatel 1785-1798. XVIII ja XIX sajandi vahetusel rajatud park on ajastule kohaselt peahoone lähedalt regulaarse ja kaugemalt vabakujundusliku planeeringuga, millega liitub veel kaugemal kujundatud teedevõrguga metsapark.²⁰⁹ Pargi kohta on säilinud väga täpne 1796. aasta plaan (vt. lisa 1, joonis 39). Plaanil on näha segastiilis parki: peahoone taga on nii regulaarne kui ka vaba ebasümmeetriline kujundus koos tiikide süsteemiga. Kogu planeering meenutab lihtsustatud Katariina II "Isiklik Suvila" parki Oranienbaumis (vt. lisa 1, joonis 31). Peahoonest natukene eemal on näha metsaparki koos looklevate teede, kanalite ja riskülilikukujulise tiigiga, mis oli aja veetmise ja jalutamise kohaks. Seda osa võib nimetada Ilze Mära Janelise poolt välja pakutud terminiga "Lõbu Mets". Kõrvalhoonete paigutus peahoone ees on regulaarne ning ülejäänud pargis pigem vabakujuline. Vaatamata sellele, et park on ehitatud XVIII sajandi lõpus, võib autori arvates teda nimetada rokokoopargiks. Pargis on näha üleminekut regulaarsest kujundusest vabale ning uue stiili otsinguid ja katsetusi, mis on rokokoopargi vaimus.

Palmse (*Palms*) esinduslik barokkaed rajati koos hoone valmimisega XVIII sajandi II veerandil. Hoone külgedele ja taha jääv pargiosa lahendati kaheterrassilisena. Ülemine aed peahoone külgedel kujundati broderiiparteritega, hoonetaguse alumise aia vasak tiib bosketina ja parem tiib hekk-labürindina. XVIII sajandi lõpus kujundati mõisasüdamest põhja poole, vaheldusrikka reljeefiga looduslikult kaunisse salumetsa suur metsa- ehk hirvepark.²¹⁰ Kuigi Palmse parki peetakse ehtsaks barokkaiaks, leiab autor, et pargis on

²⁰⁷ Eesti pargid II. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2012. Lk 157

²⁰⁸ EAA 2486-1-3459 l. 255

²⁰⁹ Aaspere mõisa park. <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=15627>

²¹⁰ Eesti pargid II. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2012. Lk 130

samuti rokokoolikke elemente. 1753. aasta suurepäraselt säilinud, rokokooliku kirjanurgaga plaanilt (vt. lisa 1, joonis 40) on loetavad isegi broderiiparterite peened barokilikud mustrid. Rokokoo elementidena on tähelepanuväärsed hekk-labürint, mille keskel on regulaarselt istutatud puudega ala, ning boskett, kus heki sees asub ümmargune ruum. Selliseid vorme võib leida Prantsusmaa ja Saksamaa rokokooaedadest, kuid Palmse pargis on see loomulikult lihtsama kujuga. Lisaks kõrvalhooned on paigutatud üsna vabakäeliselt, mis on samuti omane rokokoo stiilis pargile.

Sagadi (*Saggad*) park koos hoonetega moodustas samuti stiilse barokse ansambli. 1749. aasta kevadel, samaaegselt uue rokokoo kaunistustega peahoone ehitamisega, võttis selle juurde rajatava iluaia kujundamise enda peale mõisaproua Eleonore Marie von Fock. Tema kavandite järgi rajati esinduslik prantsuse stiilis aed. Peahoone ette jäi avatud esiväljak ning taha rikkalik ehisaed tiigiga. Kaks osa olid omavahel eraldatud madala puitpiirde ja astanguga. Tõenäoliselt oli juba siis olemas ka viljapuu- ja lõunas piirnes aed puisniidu ja parkmetsaga, mida läbisid tiigist ja allikatest lähtunud ojad. Kogu ansambel oli üles ehitatud tugevale keskteljele, mis ulatus pikalt maastikku ning läbis peahoonet ja selle ette paigutatud värav-kellatorni. Selle moodustasid lõunasse suunduv nn. Vanasihi tee ning põhja poole Oandu karjamõisa ja Altja rannakülla viiv allee. 1790. aastatel koos peahoone ümberehitusega kujundati park ümber vabakujunduslikuks, mida illustreerib 1856.²¹¹ aasta plaan.²¹² Kahjuks pole Sagadi mõisa pargi kohta säilinud XVIII sajandi kaarti, vaid Eleonore Marie von Focki umbes 1750. aasta õrn kavand (vt. lisa 1, joonis 41), mis pole eriti täpne ning näitab telgsümmeetrilist regulaarset kujundust. Joonise järgi võisid teede mõnedes ristumiskohtades paikneda väikevormid. On selge, et realselt välja ehitatud aed võis antud skitsi peal olevast kujundusest erineda. Ülaltoodud aia kirjeldusest võib oletada, et tegemist võis olla rokokoopargiga, sest algupärasest planeeringust on kasutatud nii regulaarset kui ka vaba kujundust. Ka peahoone fassaadi rokokoolikud kaunistused suurendavad rokokoo stiili kasutamise tõenäosust pargi kujunduses.

²¹¹ EAA 1324-1-589 l. 3

²¹² Pargisuitaja teejuht. Põhja-Eesti pargid. Keskkonnaamet. Lk 116-117
http://www.keskkonnaamet.ee/public/pargid/Pargisuitaja_Pohja-Eesti.pdf

4.4.2 Tartumaa

Tartumaa mõisapargid XVIII sajandil				
Mõisa nimi	Regulaarpark	Terrassaed	Vabakujunduslik park	Kaart (aasta)
Aru	+	-	-	-
Ilmatsalu	+	+	-	-
Kaagvere	+	-	-	-
Karlova	+	-	-	1839
Kavastu	?	+	?	-
Kodijärve	+	+	-	-
Kukulinna	-	-	+	1854
Luke	+	-	-	-
Luunja	+	+	+	1827
Mäksa	+	+	-	1841
Saadjärve	+	+	-	XIX saj I pool
Suure-Kambja	+	-	-	-
Suure-Rõngu	+	-	-	-
Tammistu	+	-	-	-
Uderna	+	-	-	-
Unipiha	+	?	-	-
Vana-Kirepi	+	-	-	-
Vana-Kuuste	+	-	-	1799

Tartumaalt leiab samuti üsna palju XVIII sajandil püstitatud mõisasüdameid. Kahekümne seitsmest loodus- ja/või muinsuskaitse all olevast pargist on neid seitseteist.

Väheoluliste parkide hulka kuuluvad Aru, Ilmatsalu, Kaagvere, Karlova, Kodijärve, Luke, Mäksa, Suure-Kambja, Suure-Rõngu, Tammistu, Uderna, Unipiha, Vana-Kirepi ja Vana-Kuuste. Peaaegu kõikide parkide kirjeldustest tuleb välja, et XVIII sajandil kuulus peahoone juurde regulaarstiilis aed, mida XIX sajandil ehitati ümber või laiendati vabakujunduslikuks. Vaid Luke mõisa kohta on teada, et barokset aeda pole hiljem ümber ehitatud. Tartumaa mõisasüdamete kohta leiab väga vähe XVIII sajandi planeeringut puudutavat kaardimaterjali, mille tõttu pole võimalik olla täiesti kindel oma järeldustes.

Tähelepanuväärseks pargiks võib pidada Kavastut.

Kavastu (*Kawast*) terrassidega barokkaed rajati XVIII ja XIX sajandi vahetusel. Jõeäärne madal ala oli kujundatud tiikide ja kanalite süsteemiga. XIX ja XX sajandi vahetusel kujundati ümber pargi barokne osa ja täiendati põhipuistut.²¹³ Kavastu pargi kirjeldus on üsna huvitav, sest pargis oli nii regulaarne osa, kui ka tiikide ja kanalite

²¹³ Kavastu mõisa park, XIX sajand. <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=7214>

süsteem. Kahjuks pole pargi kohta säilinud toleaeget situatsiooni illustreerivat plaani ning objektiivsete järelduste tegemine on seetõttu võimatu.

Eriti tähelepanuväärsed pargid on Kukulinna, Luunja ja Saadjärve.

Kukulinna (*Kucklin, Kukkulin*) mõisapark rajati juba algselt esindusliku inglise stiilis maastikupargina XVIII sajandi viimastel aastakümnetel mõisaomanik Hans Jürgen von Uexkülli poolt. Park oli üks esimesi selle stiili esindajaid Eestis. Peahoone taga paiknes avar, laugjalt terrassina laskuv väljak, mis oli tõenäoliselt regulaarne. Teisele poole maanteed jäi pargiala, kuhu oli rajatud keerukas kanalite ja tiikide süsteem, mis koosnes kahest ümmargusest ja kahest neljakandilisest tiigist, kus kolmes neist oli tiigi kuju kordav saar. Kanalid olid sirged ja regulaarse struktuuriga.²¹⁴ Hiline, 1845. aasta plaan (vt. lisa 1, joonis 42) illustreerib hästi tiikide süsteemi, mis autori arvates ei ole inglise stiilis maastikuparkidele omane. Tiigid on liiga kunstliku iseloomuga ning oma kuju poolest võivad olla pigem rokokoostiili elemendiks. Muid regulaarseid vorme plaanil ei esine.

Luunja (*Lunia*) suurejooneline barokne terrassaed rajati XVIII sajandi keskel, krahv Burchard Christoph von Münnichi ajal. Emajõe kaldal asuv ala kujundati astmeliselt laskuvana, kust avanesid vaated jõesaarele ja üle selle, teisel pool jõge asuvale, Kaagvere mõisale. Alumised tasapinnad olid kujundatud ristkülikukujuliste tiikidena. Peahoone ümbruses asusid lilleaed ja ristuvate teedega kujundatud regulaarpark. XIX sajandi keskpaigas, pärast uue peahoone valmimist, kujundati park märkimisväärselt ümber.²¹⁵ Pargi kujunduse teeb huvitavaks see, et 1827. aasta plaan (vt. lisa 1, joonis 43) demonstreerib nii regulaarset kui ka vaba kujundust. Kõrvalhoonete paigutus on samuti osalt regulaarne ja osalt vaba. Erilist tähelepanu väärib pargi vabakujuline osa, kus on näha eriti looklevaid teid ning haljastuse keskel olevaid "tubadesse" paigutatud väikevorme, mis on ehtsaks rokokoopargi tunnuseks. Luunja mõisa park on autori arvates sarnane Läti "Lõbu Metsaga" Birini pargis. Ainuke erinevus on see, et Luunja vabakujuline park oli liidetud regulaarsega, samal ajal kui Birini mõisa pargis paiknes vabakujuline osa regulaarpargist eemal. Lisaks Birini "Lõbu Mets" oli tunduvalt suurem — seal asus rohkem väikevorme ning haljastus oli tihedam.

Saadjärve (*Sadjerw*) algne regulaarne park rajati XVIII ja XIX sajandi vahetusel, kui valmis ka peahoone. XIX sajandi II poolel rajati pargi vabakujuline põhiosa.²¹⁶ XIX

²¹⁴ Kukulinna mõisa park, XIX sajand.

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=7282>

²¹⁵ Luunja mõisapark. <http://www.luunja.ee/uldinfo/vaatamisvaarsused/moisapark>

²¹⁶ Saadjärve mõisa park, XIX sajand. <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=7285>

sajandi I poole plaan (vt. lisa 1, joonis 44) demonstreerib regulaarset planeeringut, kuid on näha, et ala on piisavalt "metsistunud", mis on rokokoo stiilis pargi elemendiks. Tiheda haljastuse keskel on näha ka rokokoo kujundusele omaseid "sisetubasid". Kogu ala on regulaarse teedevõrguga, kuid üsna tiheda vabakujulise haljastusega.

4.4.3 Harjumaa

Harjumaa mõisapargid XVIII sajandil				
Mõisa nimi	Regulaarpark	Terrassaed	Vabakujunduslik park	Kaart (aasta)
Anija	+	-	-	-
Habaja	?	?	-	-
Harku	+	+	-	-
Kodasoo	+	-	-	1850
Kolga	+	-	-	-
Kumna	+	-	-	-
Laitse	+	-	-	-
Maardu	+	+	-	-
Ohtu	?	-	+	1843
Padise	+	-	+	u. 1840, 1847
Paunküla	+	-	-	1852
Ravila	?	-	-	-
Saue	-	-	+	-
Tuhala	+	+	-	-
Vihterpalu	+	-	-	1853
Ääsmäe	+	+	-	-

Harjumaa on samuti üheks rikkamaks Eestimaa maakonnaks. Kolmekümne kaheksast loodus- ja/või muinsuskaitse all olevast pargist, olid XVIII sajandil esinduslikumalt välja ehitatud kuusteist. Suurem osa mõisakomplekse olid ehitatud siiski XIX sajandi jooksul, millest paljud olid suvemõisad.

Väheoluliste parkide hulka kuuluvad Anija, Habaja, Harku, Kodasoo, Kolga, Kumna, Laitse, Maardu, Ohtu, Paunküla, Tuhala, Vihterpalu ja Ääsmäe. Nii nagu tabelis on välja toodud, pole Harjumaa mõisate kohta säilinud vastavat kaardimaterjali. Vähesed välja toodud kaardid on liiga hilised ning näitavad enamasti vaba planeeringuga täiendatud lihtsamaid regulaarseid parke. Vaid Ohtu mõisa pargis on mainimist väärt erilise kujunduseta parkmets peahoone taga, mille sügavuses paiknes tiik väikese saarega. 1843.

aasta kaardil²¹⁷ pole aga parkmetsas näha teede süsteemi ega väikevorme, mille tõttu pole võimalik väita, et tegemist võib olla "Lõbu Metsaga".

Tähelepanuväärne park on Saue.

Saue (*Klein-Sauss, Friedrichshof*) varaklassitsistlik (palladionistlik) härrastemaja valmis aastal 1775 ilmselt kubermanguarhitekt Johann Schultzi projekti järgi. Park on stiililt vabakujuline ning ainult esi- ja tagaväljaku osas regulaarstiili sügemetega.²¹⁸ Kirjelduse järgi on park uurimisobjekti jaoks huvitav, kuid kahjuks pole säilinud mõisakompleksi kohta toleaeget situatsiooni kirjeldavat kaardimaterjali.

Eriti tähelepanuväärne on Padise park.

Padise (*Padis-Kloster*) mõisa pargis on oluline koht kloostri varemetel. Mõisa park ja aed rajati XVIII sajandi lõpul munkadeaegse aia kohale ning oli kujundatud geomeetriliselt muru- ja lilleparteritega. Samuti oli sinna rajatud roosi- ja viljapuuad. Samast ajast pärineb kloostri ümbruse kalapüügi- ja kaitseotstarbeliste tiikide ja kanalite süsteem. Härrastemaja ümbrus oli XIX sajandil kujundatud looduslikus stiilis segapuistuga pargiks.²¹⁹ Umbes 1840. aasta hästi säilinud plaan (vt. lisa 1, joonis 45) näitab nii regulaarset kui ka vaba planeeringut härrastemaja ümbruses. Täpselt sama planeeringut illustreerib kaart aastast 1847.²²⁰ Suhteliselt telgsümmeetriline regulaarne osa asub härrastemaja kõrval, mistõttu kaotab peahoone paljuski oma "universumi keskpunkti" rolli. Sellist paigutust võib nimetada rokokoo stiili elemendiks. Eriti tähelepanuväärsed on pargis Padise kloostri varemed, mis olid vaieldamatuks pilgupüüdjaks. Neid on kujutanud oma joonistes näiteks J.C. Brotze (vt. lisa 1, joonis 46) ja C. Ungern-Sternberg (vt. lisa 1, joonis 47). Kavandid kannavad pigem lüürilist meeleolu. Mõisa elu peegeldavad ka XIX sajandi alguse akvarellide fotokoopiad (vt. lisa 1, joonis 48, 49), kus peenemates rõivastes mõisahärrad ja -prouad ringi jalutavad. Huvitav on peahoone taga asuv looduslik tiik ja teisel pool teed ebatavalise lookleva teedevõrguga väike pargiosa. Kõrvalhoonete paigutus on samuti vabakäeline. Kuigi park on rajatud XVIII sajandi lõpus, illustreerib ta samuti üleminekut, kus on kasutatud segastiili. Selle tunnuse järgi võib parki defineerida rokokoo stiilis pargiks.

²¹⁷ EAA 2072-4-92 l. 15

²¹⁸ Eesti pargid I. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2007. Lk 215

²¹⁹ Padise mõisa park, XIX-XX sajand.

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=2923>

²²⁰ EAA 3724-5-2914

4.4.4 Järvamaa

Järvamaa mõisapargid XVIII sajandil				
Mõisa nimi	Regulaarpark	Terrassaed	Vabakujunduslik park	Kaart (aasta)
Albu	+	+	-	XIX sajandi II pool
Aruküla	+	-	-	-
Esna	+	-	-	1820
Kabala	+	-	-	-
Karinu	+	-	-	1828
Kirna	+	+	-	1805
Koigi	+	-	-	1819, 1826
Laupa	?	-	?	-
Norra	?	-	?	1847
Purdi	+	+	-	XIX sajandi I pool
Roosna-Alliku	+	-	-	-
Sargvere	+	+	-	-
Seidla	+	-	-	-
Särevere	+	-	-	-
Vodja	+	-	-	1862
Väätsa	+	+	-	-

Järvamal asus XVIII sajandil võrdlemisi palju mõisakomplekse: kolmekümne ühest loodus- ja/või muinsuskaitse all olevast pargist on uuritava perioodil esinduslikumalt välja ehitatud kuusteist. Nendest on tähelepanuväärselt palju rokokoolike interjööridega mõisaid — Albu, Roosna-Alliku, Sargvere ja vähemal määral Seidla.

Väheoluliste, osalt regulaarse, osalt ristkülikukujulise planeeringuga parkide hulka kuuluvad Aruküla, Esna, Kabala, Karinu, Koigi, Laupa, Purdi, Roosna-Alliku, Seidla, Särevere, Vodja ja Väätsa. Nende kujundus on üsna lihtne, pargid enamasti jaotatud teedevõrguga ristkülikukujulisteks figuurideks. Vähesed säilinud kaardid näitavad lihtsamat planeeringut. Hiljem, XIX sajandil kujundati pargid ümber või täiendati vaba kujundusega. Näiteks, Koigi mõisa 1819. ja 1826. aasta plaanidelt²²¹ on hästi näha, et jõepoolset kitsast pargi riba on ümber kujundatud vabakujunduslikuks koos eriti looklevate teedega.

Tähelepanuväärsed pargid on Albu, Kirna, Norra ja Sargvere.

Albu (*Alp*) mõisa varaklassitsistlik peahoone on ehitatud XVIII sajandi keskpaiku. Selle juurde kuulus silmapaistev regulaarne park ehisaia ja terrassidega. Terrassi alla jääv pargiosa oli algselt kujundatud geomeetrilise teedevõrgu, püगतud puude ja kunstlike

²²¹ EAA 2072-5-47; EAA 2072-5-48

küingastega. Ohtralt oli kasutatud lilli ja ilupõõsaid. XIX sajandil park rekonstrueeriti: juurde lisati vabakujunduslikud pargiosad ja suur puuviljaaed peahoonest lõunas.²²² 1998. aasta restaureerimistöödega avastati puidule maalitud rokokoolik monumentaalmaaling, mis on üks rikkalikumaid Eestis.²²³ Albu mõisa pargikompleksist on säilinud liiga hiline, XIX sajandi II poole plaan²²⁴, kus on näha kaht regulaarset aeda, ning vaba planeeringut peahoone ümber. Antud kaardi põhjal pole võimalik teha objektiivseid järeldusi XVIII sajandi pargi kujunduse kohta. Vaatamata sellele pakub antud pargi kirjeldus ning rokokoolike maalide olemasolu suuremat huvi.

Kirna (*Kirna*) peahoonetagune pargiosa on esialgu olnud korrapärase kujundusega ning rajatud tõenäoliselt juba koos algse hilisbarokse peahoonega XVIII sajandi II poolel. Pargi eripäraks on peahoone keskteljelt alguse saanud kiirteena hargnev teedevõrk, mis jagas parki sektoriteks. Pargi tagumise osa lõpetab poolkaarekujuline allee. Tagaväljakul on aimatav ka kunagine astmeline kujundus, tõenäoliselt asus siin mitmel tasapinnal iluaed.²²⁵ 1805. aasta hästi säilinud plaan²²⁶ näitab erilisel huvitavat kiirteed peahoone taga ning vabakujulist ala teisel pool peateed, kus puudub teedevõrk ja väikevormid, mis raskendab antud pargi analüüsimist. Kõrvalhoonete paigutus on regulaarne.

Norra (*Kaltenborn*) parki hakati rajama üheaegselt peahoonega XVIII sajandi lõpus ja selle põhiosa moodustas keerukas kanalite süsteem tiikide ja saartega, mis on ainulaadne kogu Eestis. Umbes 0,5 km pikkusest ja 9-25 m laiusest peakanalist hargnesid kõrvalharud, mille lõpus paiknesid ümarad saarekesed teede ja pargirajatistega. Peakanalit lõpetaval saarel asus lehtla. Peahoone ümbrus oli esialgu korrapärase ümara esiväljakuga ja ehisaiaga peahoone taga.²²⁷ 1847. aasta plaanil²²⁸ on ainult näha huvitavat tiikide süsteemi, mis on küllalt kunstliku kujuga. Ümbritseva pargi planeering pole selge — plaani peal on kujutatud suur roheala. Antud plaani järgi ei ole võimalik teha täpseid järeldusi pargi kujunduse kohta.

Sargvere (*Sarkfer*) suurejooneline barokne peahoone ehitati aastatel 1762-1765. Interjööris on säilinud algne ruumilahendus ja selle kõige väärtuslikuma osana on säilinud saalilagede rokokoolik stukkdekoor. Park on esialgu planeeritud regulaarsena.²²⁹

²²² Eesti pargid I. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2007. Lk 352

²²³ Albu mõis. <http://mois.albu.ee>

²²⁴ EAA 3724-4-382

²²⁵ Eesti pargid I. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2007. Lk 370

²²⁶ EAA 1355-1-5 l. 7

²²⁷ Norra mõisa park. <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=15012>

²²⁸ EAA 854-4-196

²²⁹ Eesti pargid I. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2007. Lk 396

Kujunduses domineerisid arhitektuursed vormid: sümmeetriliselt paigutatud puudealleed ja põõsaste read, kunstlikult moodustatud terrassid.²³⁰ Kahjuks pole XVIII sajandi pargi kujunduse kohta säilinud kaardimaterjali, kuid huvitav kirjeldus ning rokokoolike elementide kasutamine dekooris võib viidata rokokoo stiili kasutamisele ka pargi kujunduses.

Eriti tähelepanuväärsete parkide hulka pole sattunud Järvemaal mitte ühtegi objekti.

4.4.5 Jõgevamaa

Jõgevamaa mõisapargid XVIII sajandil				
Mõisa nimi	Regulaarpark	Terrassaed	Vabakujunduslik park	Kaart (aasta)
Adavere	+	?	-	-
Elistvere	+	-	+	1825
Kuremaa	+	+	-	u. 1800
Lustivere	+	-	-	1822
Luu	+	-	-	1797
Puurmanni	+	-	-	1861
Saare	+	-	-	-
Tabivere	+	-	-	-
Uue-Põltsamaa	+	-	+	1862, 1877
Vaimastvere	+	-	-	-
Vana-Põltsamaa	-	-	+	1816, 1857, 1876
Võisiku	+	-	-	-

Jõgevamaa on üks huvitavamaid ja rikkamaid Eestimaa maakondi uuritava objekti suhtes. Kahekümne kahest loodus- ja muinsuskaitse all olevast mõisapargist ehitati XVIII sajandil esinduslikumalt välja kaksteist.

Väheolulisi mõisaparke pole palju — Kuremaa, Puurmanni, Tabivere ja Vaimastvere. Eriti huvitava kujundusega on Kuremaa barokkpargi teedevõrk. Umbes 1800. aasta kaart²³¹ illustreerib hästi telgsümmeetrilist regulaarset planeeringut. Silma paistavad huvitavad ringjad ja poolkaarsed teede jooned.

Tähelepanuväärsed pargid on Adavere, Lustivere, Luu ja Saare.

Adavere (*Adawier, Addafer*) mõisa kohta on teada, et Adavere esinduslikumat barokkstiilis mõisat ehitati esimest korda välja XVIII sajandi keskpaigas. Aastal 1745

²³⁰ Sargvere mõisa park. <http://register.muinasee/?menuID=monument&action=view&id=15085>

²³¹ EAA 1388-1-1235

valmis Heinrich Ficki poolt Peterburist kutsutud aiakunstniku juhtimisel üks ilusamaid prantsuse stiilis parke, mis on püüatud puude ja hekkidega.²³² XIX sajandil kujundati park ümber vabakujunduslikuks.²³³ Kuna antud mõisa kohta XVIII sajandi planeeringut illustreeriv kaart puudub, siis ei ole võimalik analüüsida napilt kirjeldatud prantsuse stiilis planeeringut. Siinkohal jätab autor võimaluse, et tegemist võib olla rokokoo stiilis või elementidega pargiga.

Lustivere (*Lustifer*) regulaarpark vana peahoone ümber on rajatud ilmselt juba XIX sajandi algul või veelgi varem. Põhjapoolne pargiosa on kujundatud parkmetsast pargiks XIX sajandi II poolel.²³⁴ 1822. aasta hästi säilinud plaan²³⁵ demonstreerib nii regulaarseid riskülikukujulisi vorme kui ka looduslikumat planeeringut koos tiikide ja kanalitega. Kahjuks pole antud plaan väga täpne ning ei kajasta vaba osa kujunduselemente, mis raskendab vastavate järelduste tegemist.

Luu (*Ludenhof*) baroksed hooned on ehitatud Jakob Johann Strömfeldi ajal 1736. aastal.²³⁶ Peahoonest põhjas ja idas paiknenud barokset parki piirasid hooned ja müür. Algselt väikest regulaarparki laiendati XVIII sajandi lõpus E. von Münnichi ajal inglise stiilis.²³⁷ Kahjuks ei illustreeri 1797. aasta üldplaan²³⁸ detailsemat planeeringut. Aed on kujutatud lihtsalt riskülikuna, kus puuduvad igasugused kujunduselemendid. Antud asjaolu jätab Luua pargi XVIII sajandi kujunduse küsimärgi alla.

Saare (*Saarenhof*) mõisaansambel valmis 1730. aastatel. Barokne kivihäärber koos pargiga oli üks esinduslikumaid ning esimesi, mida pärast Põhjasõda Lõuna-Eestis ehitati. Peahoone taga asuv park oli peaaegu sama suur, kui ees olev avatud ala ning lahendatud selgepiirilise regulaarpargina.²³⁹ Saare mõisa kohta pole säilinud sobivat kaardimaterjali, mistõttu pole võimalik teha objektiivseid järeldusi, kuid kirjeldus on küll väärt tähelepanu.

Eriti tähelepanuväärsete parkide hulka kuuluvad Elistvere, Uue-Põltsamaa ja Vana-Põltsamaa.

Elistvere (*Elstever, Ellistfer*) 1782-1785 aastatel ehitatud mõisa peahoone oli hilisbarokstiilis kiviehitis. Park rajati XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul. Sellel ajal

²³² Adavere põhikool. Ajalooline taust. <http://apk.edu.ee/sisu/ajalooline-taust>

²³³ Eesti pargid I. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2007. Lk 297

²³⁴ Lustivere mõisa park. <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=24026>

²³⁵ EAA 2072-9-513 l. 1

²³⁶ Luua mõis. <http://www.mois.ee/tartu/luua.shtml>

²³⁷ Luua mõisa park. <http://www.keskkonnaamet.ee/keskkonnakaitse/looduskaitse-3/pargid/pargid-2/luua-moisa-park-arboretum/>

²³⁸ EAA 1389-1-148 l. 2

²³⁹ Eesti pargid I. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2007. Lk 328

kuulus ta kümne kaunima pargi hulka Eestimaal. Pargi osadeks olid korrapärased ning vaba kujundusega aiad.²⁴⁰ Elistvere mõisasüdame kohta on säilinud suurepärase 1825. aasta kaart (vt. lisa 1, joonis 50). Kaardilt on näha tõepoolest nii regulaarset kui ka vaba kujundust. Riskülikukujulised regulaarsed vormid paiknesid peahoone taga ja küljel. Üle tee peahoone ees asus aga ruudukujuline eriti looklevate teedega aed, mis sarnaneb Luunja mõisa aiaga. Eriti looklevate teede olemasolu võib olla autori arvates rokokoopargi tunnuseks. Need meenutavad Batty Langley raamatust pärinevaid teede mustreid. Samuti viitab rokokoo stiilile regulaarse ja vaba pargiosade algupärane olemasolu.

Uue-Põltsamaa (*Neu-Oberpahlen*) mõisa barokne mõisaansambel rajati Põltsamaa jõe vasakule kaldale lossi vastu aastal 1750. Regulaarpark koos hoonetega on rajatud XVIII sajandi keskpaiku. Oluliseks asjaoluks antud mõisa kohta on see, et parki on pidevalt täiendatud, kuid üldine kujundus pole muutunud. Peahoonetagune regulaarne pargiosa oli orienteeritud hoone keskteljele ning lõppes kirdes avara muruplatsiga, mille keskel asus kõrgendik. Esiväljak ja pargi põhjaosas oleva kahe tiigi ümbrus olid kujundatud vabakujuliselt.²⁴¹ Parki illustreerivad kaks suurepärast kaarti. Kuigi plaanid on üsna hilised, 1862.²⁴² ja 1877. aastast, võib neid siiski pidada objektiivseteks, sest pargi kujundust pole muudetud. Mõlemad plaanid peegeldavad ühesugust planeeringut, kuid 1877. aasta kaart on detailsem (vt. lisa 1, joonis 51). Plaanil on näha üsna huvitavat, sümmeetrilist, regulaarset, ristuvate teedega planeeringut peahoone taga, mis jagab väljaku diagonaalsete radadega ruutudeks. Triiphoone kõrval ühe ruudu keskel asub haljastusega ümbritsetud "tuba" — rokokoo stiilis pargi element. Pargi tagaosas, ümber kahe riskülikukujulise tiigi ning jõe ääres, on näha vaba planeeringut. Nii regulaarse kui ka vaba stiili segu, mis on rajatud sellisena algupäraselt, on samuti rokokoopargi tunnuseks.

Vana-Põltsamaa (*Schloß Oberpahlen*) linnus jäi varemetesse kuni 1750. aastateni, mil mõisa omandas J. W. von Lauw, kes taastas varemed esindusliku barokklossina. Interjöörid kujundati rikkalikus rokokoostiilis. Park asus oma põhiosas lossist kagus ning on istutatud XVIII sajandi II poolel. Park on vabakujulise puistuga ja metsapargiilmeline.²⁴³ Aia kohta on säilinud väga head parki kujutavad plaanid, mille abil on lihtne analüüsida tolleaegset situatsiooni. 1816.²⁴⁴, 1857.²⁴⁵ ja 1876. aasta kaartidel on

²⁴⁰ Elistvere mõisa park. <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=24061>

²⁴¹ Pargisuitaja teejuht. Lõuna-Eesti pargid. Keskkonnaamet. Lk 6-7

²⁴² EAA 1347-1-26

²⁴³ Eesti pargid I. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2007. Lk 297

²⁴⁴ EAA 3724-4-1445

²⁴⁵ EAA 2072-9-518

näha üldiselt ühesugust planeeringut. Tõenäoliselt sarnaselt Uue-Põltsamaa pargiga, pole hiljem ka Vana-Põltsamaa pargi kujundust muudetud. Võrreldes kolme kaarti, on 1876. aasta kaart kõige detailsem (vt. lisa 1, joonis 52). Plaanil on kujutatud vaba planeeringuga parki, kus on olemas nii sirged, kui ka looklevad teed. Kogu kujundus on üsna omapärane, mis demonstreerib varajast pööret looduspargi poole ning kohati meenutab Inglismaa väidetavalt rokokooaedade kujundust. Kõrvalhoonete paigutus on samuti üsna vaba. Lisaks on pargi rajamise aastad üsna varajased ning seetõttu selleks sobilikud. Jõepoolset pargi osa on näha XIX sajandi W. Tuschi jooniselt (vt. lisa1, joonis 53), kus lossi ja linnuse müüri kõrval on kahel pool teed istutatud alleena sirged puude read. Esiplaanil on saare peal aga tihe haljastus. Tähelepanuväärne on samuti joonis J. C. Petri raamatust (vt. lisa 1, joonis 54). Pildi esiplaanil on tõenäoliselt Vana-Põltsamaa tarbeaed, mis asus lossikompleksi taga pool. Tagaplaanil on aga Uue-Põltsamaa mõisa peahoone ja selle ees olev vaba kujundus koos kõrvalhoonetega.

4.4.6 Raplamaa

Raplamaa mõisapargid XVIII sajandil				
Mõisa nimi	Regulaarpark	Terrassaed	Vabakujunduslik park	Kaart (aasta)
Haimre	+	-	-	-
Hõreda	?	-	XIX saj keskpaik	1844
Ingliste	+	-	-	-
Kabala	+	+	-	1850
Kehtna	+	-	+	-
Käru	+	-	-	1843
Orgita	-	-	+	-
Päärdu	+	+	-	-
Raikküla	+	-	-	-
Sipa	+	-	-	-
Sutlema	?	-	XIX saj keskpaik	1847
Vana-Vigala	?	-	?	-

Raplamaa loodus- ja muinsuskaitse all olevast kolmekümne kahest mõisapargist olid XVIII sajandil esinduslikumalt välja ehitatud kaksteist. Selle näitaja järgi võib järeldada, et Raplamaa on samuti võrdlemisi rikas Eesti maakond.

Väheolulised pargid on Haimre, Hõreda, Ingliste, Kabala, Käru, Päärdu, Raikküla, Sipa ja Sutlema. Nii nagu teiste maakondade puhul kordub tihti mõisaparkide kirjelduses,

et park on algul olnud korrapärase kujundusega ning hiljem ümber ehitatud vabakujunduslikuks, on sama ka Raplamaa puhul. Kogu maakonna parkide kohta leiab suhteliselt vähe kaardimaterjali, mis on peaaegu kogu ulatuses pärit XIX sajandi keskpaigast. Antud asjaolu ei võimalda teha kindlaid järeldusi parkide kujunduse kohta uuritava ajal ning järeldused toetuvad rohkesti kirjeldavale tekstile.

Tähelepanuväärsed pargid on Kehtna, Orgita ja Vana-Vigala.

Kehtna (*Kechtel*) mõisa, 1780. aastate lõpul valmiva peahoone juurde, rajati Saksamaalt palgatud aedniku käe all regulaarstiilis iluaed, mis jäi üheks viimaseks selles stiilis rajatud aiaks Eestis.²⁴⁶ Just see asjaolu teeb Kehtna mõisa pargi piisavalt huvitavaks objektiks. 1858. aasta kaart²⁴⁷ on oma olemuselt üsna hea, kuid ei peegelda regulaarset kujundust. Plaanil olev planeering on vabakujuline, ning pärineb tõenäoliselt hilisemast kui kogu mõisakompleksi rajamise ajast. Informatsiooni ning varasema plaani puudumise tõttu jääb Kehtna mõisa rokokooajastu planeering küsimuse alla. Lisaks on teada, et aastatel 1890 kujundati park järjekordselt ümber Georg Kuphaldi projekti järgi.²⁴⁸

Orgita (*Rosenthal*) park on Eesti üks esimesi inglise stiilis parke. Pargi koos moodsa klassitsistliku härrastemajaga rajas Johann Adolf von Rosenthal aastatel 1760-1770. Klassitsistlik kivist pargipaviljon oli üks stiilsemaid sellelaadseid ehitisi Eesti parkides. Samuti paigutati parki skulptuure. Teadaolevalt asus pargis ka esimene neogooti stiilis ehitis Eestis — kõrge torni ja teravkaarsete akendega sepikoda.²⁴⁹ Orgita mõisa park võib samuti olla oluliseks objektiks antud uurimistöös, kuid XVIII sajandi kaardi puudumise tõttu on järeldusi teha üsna keeruline. 1901. aasta plaan²⁵⁰ illustreerib küll vaba planeeringut, kuid see on liiga hiline, et jääda objektiivseks.

Vana-Vigala (*Alt-Fickel, Schloß Fickel*) pargi rajamisele ja korrashoiule pöörditi suurt tähelepanu juba XVIII sajandi keskpaiku. 1745. aastal palkas Berend Johann von Uexküll palkas taanlasest väljaõppinud aedniku Christian Andersi. Esimesed teadaolevad istutused pargis pärinevad ajavahemikust 1750-1780 ning on regulaarsed.²⁵¹ Raamatust "Eesti Pargid" saab teada, et 1768. aasta Vana-Vigala kaardilt leiab esimesi märke inglise stiilis pargi kohta Eestis. Uute põhimõtete järgi lahendatud pargiosa kohta on märgitud

²⁴⁶ Eesti pargid II. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2012. Lk 326

²⁴⁷ EAA 854-4-138 l. 2

²⁴⁸ Jaanus Kiili. Raplamaa mõisapargid. PDF dokument. Lk 15 http://www.raplamv.ee/raamat/wp-content/uploads/2014/01/Koguteos_19_Raplamaa-pargid1.pdf

²⁴⁹ Eesti pargid II. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2012. Lk 343

²⁵⁰ EAA 3724-4-693

²⁵¹ Vana-Vigala mõisa park. <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=15381>

"Der Englische Garten" ning on näha looklevate teede ja tiikidega kujundatud pargiala, mis asus hilisema "hirvepargi" asukohal peahoonest lõuna pool teisel pool jõge.²⁵² Kahjuks ei õnnestunud autoril leida 1768. aasta Vana-Vigala kaarti, millest kirjutatakse raamatus. Peahoonet ümbritsev pargiala kujundati ajavahemikus 1795-1832.²⁵³ Säilinud 1863. aasta kaart²⁵⁴ ei anna vajaliku informatsiooni, sest on liiga hiline. Plaanil pole näha ei esialgset planeeringut, ega "Der Englische Garten" aeda teisel pool jõge. Siinkohal konkreetsete järelduste tegemine on samuti asjakohatu.

Eriti tähelepanuväärseid parke Raplamaal ei leidu.

4.4.7 Viljandimaa

Viljandimaa mõisapargid XVIII sajandil				
Mõisa nimi	Regulaarpark	Terrassaed	Vabakujunduslik park	Kaart (aasta)
Abja	+	-	+	XIX saj I pool
Karula	+	+	-	-
Kõo	+	-	-	1834
Kärstna	?	-	-	-
Loodi	+	+	-	1884
Polli	-	-	+	-
Õisu	+	+	+	-

Viljandimaa on keskmise arvuga XVIII sajandil välja ehitatud mõisaansamblitega maakond: üheksateistkümnest loodus- ja/või muinsuskaitse all olevast pargist, olid seitse püstitatud uuritava perioodil.

Väheolulised pargid on Karula, Kõo, Kärstna ja Loodi, millest viimane pole XIX sajandil ümber ehitatud ja seal on säilinud regulaarne struktuur. Üldiselt on parkide kohta säilinud väga vähe uuritava perioodi kaardimaterjali. 1834. aasta Kõo pargi plaan²⁵⁵ näitab lihtsama planeeringuga regulaaraeda.

Tähelepanuväärne park on Polli.

Polli (*Pollenhof*) mõisas rajati ulatuslik inglise stiilis maastikupark XVIII sajandi lõpul, Duntenitele kuulumise ajal. Pargi jalutusteede äärde paigutati istekohti ja oja

²⁵² Eesti pargid II. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2012. Lk 373

²⁵³ Jaanus Kiili. Raplamaa mõisapargid. PDF dokument. Lk 27 http://www.raplamv.ee/raamat/wp-content/uploads/2014/01/Koguteos_19_Raplamaa-pargid1.pdf

²⁵⁴ EAA 3724-4-802 l. 2

²⁵⁵ EAA 2072-3-6/II-g l. 4

kallastele paviljone. Neist kõige esinduslikum, nn. Tähetempel paiknes üle oja Templimäel, mida illustreerib J. C. Brotze 1794. aasta väga hästi säilinud joonis (vt. lisa 1, joonis 55). 1890. aasta paiku toimusid pargis suuremad ümberplaneeringud ja seda mõningatel andmetel maastikuarhitekt G. Kuphaldi rekonstrueerimisplaani järgi.²⁵⁶ Esialgse planeeringuga plaani pole säilinud, mistõttu pole võimalik tuvastada XVIII sajandi lõpu pargi kujundust, kuid Johann Brotze joonise järgi on pargi iseloom siiski lähedasem inglise stiilis maastikupargile.

Eriti tähelepanuväärsed pargid on Abja ja Õisu.

Abja (*Abia*) mõis kuulus Stackelbergidele alates 1780. aastate lõpust. Mõisa ulatuslik maastikupark rajati koos peahoonega XVIII sajandi lõpus, kui kogu mõisasüda esinduslikult välja ehitati. Pargi rajamiseks palgati Saksamaalt aednik Johann Friedrich Semisch.²⁵⁷ Pargi kujundamisel oli lähtepunktiks mõisasüdant läbiv sügav Halliste ürgorg. Selles paisutati tiike, mille kaldad kujundati maalilisust taotledes saarte ja poolsaartega võimalikult käänullisena. Oru nõlvadel laiunud pargis asus kaks paviljoni — "Jaapani tempel" ja "Uus tempel" — ning ühte nõlva oli uuristatud grott.²⁵⁸ XIX sajandi I poole pargi plaan (vt. lisa 1, joonis 56) illustreerib nii regulaarset, kui ka vaba planeeringut, kuid pole piisavalt täpne detailides. Plaanilt on näha, et teed on kohati sirged ja kohati eriti looklevad. Kogu kompositsioonis ei esine sümmeetrilisust. Peahoone pole kogu kompositsiooni keskpunkt. Kõrvalhoonete paigutus on samuti juhuslik. Regulaarne aed antud mõisa planeeringus asub peahoonest kaugemal. Kõik need tunnused on omased rokokoo stiilis pargile ning iseloomustavad ülemineku perioodi, kui hakati pöörduma inglise stiilis maastikupargi poole. Kuigi park on rajatud XVIII sajandi lõpus, jätab autor siiski võimaluse, et tegu on rokokoo stiili pargiga.

Õisu (*Euseküll*) mõisasüdame ümbruse koos hoonetega kujundas aiahuviline mõisaomanik Friedrich Wilhelm von Sivers XVIII sajandi II poolel. Algne kujundus lähtus selgelt baroklikest põhimõtetest, mis väljendusid avaras, kaarjate kõrvalhoonetega raamitud esiväljakus, kuhu suundus kagust mitme kilomeetri pikkune tamme-alleega ääristatud sissesõidutee, ning peahoone taga terrassidena järve poole laskuvas, regulaarselt lahendatud pargis. Sivers muretsetes terrassaia jaoks ka kaks Itaaliast toodud Carrara marmorist skulptuuri - "Justitia" ja "Prudentia", mis hiljem esifassaadi treppi ehtisid.²⁵⁹

²⁵⁶ Eesti pargid II. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2012. Lk 581

²⁵⁷ Abja mõisa park, XIX sajand. <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=14438>

²⁵⁸ Eesti pargid II. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2012. Lk 558

²⁵⁹ Sealsamas. Lk 597

Inglise stiilis pargi rajamist alustati 1770. aastate teisel poolel. Õisu oli üks esimesi mõisaid, mille haljastus laienes iluaiast kaugemale maastikku. Õisu eripäraks on peahoonetagune pikk järvele orienteeritud vaatesiht, mille võimendamiseks ning heledatuneda kontrasti suurendamiseks rajati üleminekukohale piklik tiik. XIX sajandil täiendati ja laiendati parki märkimisväärselt.²⁶⁰ Antud kirjelduse järgi on Õisu mõisa park uurimistöö jaoks väga oluline, kuid kahjuks pole säilinud XVIII sajandi situatsiooni kirjeldavat kaardimaterjali. 1908. aasta plaanil²⁶¹ on küll näha nii regulaarset, kui ka vaba planeeringut, kuid kaart on siiski liiga hiline, et selle põhjal oleks võimalik teha objektiivseid järeldusi.

4.4.8 Läänemaa

Läänemaa mõisapargid XVIII sajandil				
Mõisa nimi	Regulaarpark	Terrassaed	Vabakujunduslik park	Kaart (aasta)
Koluvere	+	-	-	-
Lihula	+	-	-	1840
Matsalu	+	-	-	-
Pürksi	?	-	?	-
Saare	+	-	-	-
Suure-Lähtru	+	-	-	1878
Virtsu	+	+	-	-

Läänemaa on mõisate arvu poolest vaesemaks maakonnaks. Üheksateistkümnest loodus ja/või muinsuskaitse all olevast pargist, olid uuritava ajal esinduslikumalt välja ehitatud seitse. Nii nagu mujal, kerkisid suurem osa esinduslikematest mõisatest Läänemaal XIX sajandi jooksul.

Väheolulised on Koluvere, Lihula, Matsalu, Pürksi, Saare ja Virtsu pargid. Läänemaa XVIII sajandi mõisakompleksite kohta pole põhimõtteliselt üldse säilinud kaardimaterjali. Lihula mõisa suhteliselt täpne 1840. aasta plaan²⁶² illustreerib ehtsat barokkparki.

Tähelepanuväärseks pargiks on Suure-Lähtru.

²⁶⁰ Õisu mõisa park. <http://www.keskkonnaamet.ee/keskkonnakaitse/looduskaitse-3/pargid/pargid-2/oisu-moisa-park/>

²⁶¹ EAA 3724-5-2768

²⁶² EAA 854-4-469/8

Suure-Lähtru (*Letamois, Letomoisa, Gross-Lechtigall, Groß-Lehtigall*) barokkansambel valmis põhiosas K. G. von Baranoffi ajal, aastatel 1775-1778. Hilisbarokse peahoone viimistluses on säilinud rokokoolikke elemente.²⁶³ Mõisa park on esialgu olnud korrapärase kujundusega ja lähtunud otseselt regulaarpargi eeskujudest.²⁶⁴ Kuigi mõisa park ei olnud oluliselt ümber ehitatud, ei väljenda 1878. aasta plaan²⁶⁵ täpset XVIII sajandi planeeringut. Antud kaardi järgi pole võimalik teha konkreetseid järeldusi, kuid kirjeldus on siiski tähelepanuväärne.

Eriti tähelepanuväärseid parke Läänemaal ei leidu.

4.4.9 Valgamaa

Valgamaa mõisapargid XVIII sajandil				
Mõisa nimi	Regulaarpark	Terrassaed	Vabakujunduslik park	Kaart (aasta)
Keeni	+	+	-	-
Kuigatsi	+	-	-	-
Lõve	?	-	-	-
Pühajärve	+	-	-	1842
Riidaja	+	-	-	-
Sooru	+	+	-	-
Taagepera	+	-	-	-

Valgamaa on võrdlemisi mõisatevaene maakond. Kahekümnest loodus- ja/või muinsuskaitse all olevast pargist, olid uuritava ajal esinduslikumalt välja ehitatud seitse.

Väheolulised pargid on Keeni, Kuigatsi, Lõve, Pühajärve, Riidaja, Sooru ja Taagepera. Objektiivset kaardimaterjali mõisasüdamete kohta pole säilinud. Pühajärve 1842. aasta plaan²⁶⁶ väljendab lihtsamat regulaarset planeeringut. Sooru mõisa kohta on säilinud 1801. aasta J. C. Brotze akvarell. Joonis ei peegelda erilist pargi kujundust — tagaplaanil on näha mõisa peahoonet ja puudegruppe ning esiplaanil puhkavaid talupoegasid. Kavand omab autori arvates maaelu idüllilise loomu.

Tähelepanuväärseid ega eriti tähelepanuväärseid parke Valgamaal ei leidu.

²⁶³ Suure-Lähtru mõis. Ajalugu. <http://www.suurelahtrumois.ee/index.php?page=96>

²⁶⁴ Eesti pargid II. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2012. Lk 48

²⁶⁵ EAA 2486-1-3216 l. 131

²⁶⁶ EAA 2072-3-46a

4.4.10 Ida-Virumaa

Ida-Virumaa mõisapargid XVIII sajandil				
Mõisa nimi	Regulaarpark	Terrassaed	Vabakujunduslik park	Kaart (aasta)
Aa	+	+	-	-
Kiikla	+	-	-	1847
Maidla	+	-	-	1879
Mäetaguse	+	-	-	-
Pagari	+	-	-	1824
Voka	?	-	?	-

Ida-Virumaalt leiab suhteliselt vähe uuritava aja uhkemaid mõisasüdameid. Viieteistkümnest loodus- ja/või muinsuskaitse all olevast mõisapargist olid XVIII sajandil esinduslikumalt välja ehitatud kuus. Nii nagu ka Harjumaal, oli Ida-Virumaal XIX sajandi jooksul ehitatud palju suvemõisaid.

Väheolulised mõisapargid on Aa, Kiikla, Maidla, Mäetaguse ja Voka pargid. Parkide kohta on säilinud vähe plaane. Mainimist on väärt, et Maidla mõisasüda ei olnud XIX sajandi jooksul oluliselt ümber ehitatud. Hiline, 1879. aasta kaart²⁶⁷ demonstreerib regulaarset planeeringut. Lihtsamat radiaalset teedevõrku on näha ka 1847. aasta Kiikla mõisa plaanilt²⁶⁸.

Eriti tähelepanuväärne on Pagari mõisapargi planeering.

Pagari (*Paggar*) park on rajatud koos ansambli rajamisega, XVIII sajandi lõpul regulaarstiilis.²⁶⁹ Pargi huvitavat planeeringut illustreerib 1824. aasta kaart (vt. lisa 1, joonis 57). Peahoone taga olev lihtne väike ebasümmeetriline aed on erilise kujundusega — sirged ja kaarjad teed, ovaalsed lillepaanrad. Antud lille- ja muruparterite kujundus võib olla rokokoolikuks elemendiks. Kogu mõisasüda kompositsioonis pole peahoone keskpunktis. Kõrvalhooned on koondatud sissesõidu ümmarguse väljaku ümber. Oma struktuuri poolest on park pigem vabakujunduslik, olles tõenäoliselt mõisaomanike improvisatsiooniks.

²⁶⁷ EAA 2486-1-3406 l. 278

²⁶⁸ EAA 3724-4-1586

²⁶⁹ Pagari mõisa park, XIX-XX sajand.

<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=13956>

4.4.11 Võrumaa

Võrumaa mõisapargid XVIII sajandil				
Mõisa nimi	Regulaarpark	Terrassaed	Vabakujunduslik park	Kaart (aasta)
Rogosi	+	+	-	-
Sänna	+	+	-	-
Urvaste	+	+	-	1873
Uue-Saaluse	+	+	-	-
Viitina	?	-	-	-
Väimela	+	+	-	-

Võrumaa on üks vaesema parkide arvuga maakondadest Eestis. Viieteistkümnest loodus- ja/või muinsuskaitse all olevast pargist olid XVIII sajandil esinduslikumalt välja ehitatud kuus.

Väheolulised pargid on Sänna, Urvaste, Uue-Saaluse, Viitina ja Väimela. Võrumaa pargid olid välja ehitatud enamasti regulaarse kujundusega, kus põhiliseks kujunduselendiks olid terrassid. Parkide kohta pole säilinud uuritava aja plaane. Urvaste 1873. aasta koopia kaardilt²⁷⁰ on näha XVIII sajandist pärinevaid riskülikukujulisi tiike.

Tähelepanuväärne on Rogosi mõisa park.

Rogosi (*Rogosinsky, Ruusmäe*) barokse peahoone juurde rajati regulaarpark, mis vastavalt ansamblile oli samuti ainulaadne. Hoonekompleks asus saarel, mis oli neljast küljest ümbritsetud veega - tagaküljel asus looduslik Rogosi järv, külgedel laiad kanalid ja esiküljel paisjärv. Reljeef ümber kastelli oli kujundatud terrassidena vee poole laskuvana, koos treppide, sirgete teede ja pügatud pärnaalleeodega. XIX sajandi II poolel kui toimusid suured ümberehitused, täideti järve N-poolne sopp ning laiendati parki loodusliku tammiku arvel vabakujunduslikuks.²⁷¹ Rogosi mõisa kohta on säilinud J. W. Krause kaks suurepärast joonist aastast 1795 (vt. lisa 1, joonis 58, 59), mis illustreerivad tõepoolest ainulaadset planeeringut. Plaani pole säilinud. Rogosi mõisa pargi kohta on keeruline teha järeldusi, ilmselt jääb antud park omaette stiiliks.

Eriti tähelepanuväärseid parke Võrumaal ei esine.

²⁷⁰ EAA 2072-9-731

²⁷¹ Rogosi mõisa park. <http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=14080>

4.4.12 Põlvamaa

Põlvamaa mõisapargid 18. sajandil				
Mõisa nimi	Regulaarpark	Terrassaed	Vabakujunduslik park	Kaart (aasta)
Ahja	+	-	-	-
Kiidjärve	+	+	-	1856
Põlgaste	-	-	+	1883
Rasina	+	-	-	1887
Varbuse	+	-	-	1863

Põlvamaa kuulub samuti mõisate arvu poolest vaesemate maakondade hulka. Kahekümnest loodus- ja/või muinsuskaitse all olevast pargist, olid XVIII sajandil esinduslikumalt välja ehitatud viis.

Väheolulised pargid on Kiidjärve, Põlgaste, Rasina ja Varbuse. Nende parkide kohta ei ole teada hilisematest suurtematest ümberehitustöödest, mis võimaldab analüüsimisel kasutada XIX sajandi kaarte. Kiidjärve, Rasina ja Varbuse plaanidelt²⁷² on näha lihtsamat regulaarset planeeringut, Põlgastel²⁷³ aga lihtsamat vaba kujundust. Suurem osa Põlvamaa mõisatest olid esinduslikumalt välja ehitatud siiski XIX sajandil. Huvitavaks asjaoluks on ka see, et Kiidjärve pargis olevate grotide kohta on säilinud 1830. aastate G. F. Schlateri litograafia (vt. lisa 1, joonis 60), kus on näha kaht dooria sammastega koobast. Teadaolevalt rajati juba XVII sajandil mõisasüdamest mõnisada meetrit põhja poole Ahja jõe äärde kaks grotti.²⁷⁴

Tähelepanuväärne on Ahja mõisa park.

Ahja (*Aya*) kahekorruline barokne peahoone, mis on üks Eesti esinduslikumaid, püstitati 1740. aastate lõpus. Sama tähelepanuväärne kui peahoone oli selle juurde kuuluv park. Arvatavasti käisid Peterburi aiakujunduse asjatundjad mõisaomanik Francois Guillemot de Villebois'd konsulteerimas. Härrastemaja ees olev avar väljak ilmestati erandlikult tiigiga, mille veepeeglis võimendus hoone fassaad. Ringteega ümbritsetud esiväljak koos sümmeetriliselt paigutatud kõrvalhoonetega paiknes teisel pool tiiki, millest tõi üle sild. Peahoone taga kujundati park regulaarsena, keskse peallee ja kõrvalalleede ning nendega risti kulgevate alleedega korrapärasteks nelinurkseteks osadeks jaotatuna. Vahetult peahoone taha jääv ala oli kujundatud lilleparterite ja hekkidega iluaiaks. XIX

²⁷² EAA 3724-4-1203; EAA 2469-1-691 l. 2; EAA 1379-1-29 l. 1

²⁷³ EAA 3724-5-2832

²⁷⁴ Kiidjärve mõisa park. <http://www.keskkonnaamet.ee/keskkonnakaitse/looduskaitse-3/pargid/pargid-2/kiidjarve-moisa-park/>

sajandi II poolel lisati vabakujunduslik pargiosa.²⁷⁵ 1874. aasta plaan²⁷⁶ peegeldab liiga hilist situatsiooni, kui regulaarsele pargile lisati vabakujunduslik osa, ning seetõttu ei saa olla piisavalt objektiivne antud uurimistöö jaoks. Kirjelduse järgi aga väärrib Ahja mõisa park tähelepanu.

Eriti tähelepanuväärseid parke Põlvamaa ei leidu.

4.4.13 Pärnumaa

Pärnumaa mõisapargid XVIII sajandil				
Mõisa nimi	Regulaarpark	Terrassaed	Vabakujunduslik park	Kaart (aasta)
Audru	+	-	-	-
Kaelase	+	-	-	-
Kõima	?	-	-	-
Uue-Varbla	+	-	-	-
Volveti (Tihemetsa)	+	+	-	1858

Pärnumaa on võrdlemisi vaene maakond arvestades mõisate arvukust XVIII sajandil. Kahekümne kahest loodus- ja/või muinsuskaitse all olevast pargist, olid uuritava ajal esinduslikumalt välja ehitatud viis. Suurem osa mõisasüdametest olid ehitatud hiljem, XIX sajandi jooksul.

Väheoluliste parkide hulka kuuluvad Audru, Kaelase, Kõima, Uue-Varbla ja Volveti (Tihemetsa). Kahjuks pole säilinud parkide kohta uuritava aja kaardimaterjali. Ainukesel, aastast 1858 säilinud Volveti (Tihemetsa) koopia-kaardi²⁷⁷ peal on näha nii vana regulaarset kui ka uut vaba planeeringut.

Tähelepanuväärseid ega eriti tähelepanuväärseid parke Pärnumaal ei esine.

²⁷⁵ Eesti pargid II. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2012. Lk 198

²⁷⁶ EAA 2072-5-542

²⁷⁷ EAA 3724-5-1900

4.4.14 Saaremaa

Saaremaa mõisapargid 18. sajandil				
Mõisa nimi	Regulaarpark	Terrassaed	Vabakujunduslik park	Kaart (aasta)
Kõljala	+	-	-	1784
Oti	?	-	-	1786
Pidula	+	-	-	-
Sikassaare	+	-	-	u. 1790
Tõlluste	+	-	-	1790

Saaremaalt samuti ei leidu palju uuritava aja mõisaparke. Neljateistkümnest loodus- ja/või muinsuskaitse all olevast pargist olid rokokooajastul esinduslikumalt välja ehitatud viis.

Väheoluliste parkide hulka kuuluvad Kõljala, Oti, Pidula, Sikassaare ja Tõlluste. Saaremaa mõisaparkide kohta on hästi säilinud XVIII sajandist pärinevad plaanid, kuid need illustreerivad väga lihtsa kujundusega väikseid regulaarseid aedasid.

Tähelepanuväärseid ega eriti tähelepanuväärseid parke ei leidu.

4.4.15 Hiiumaa

Hiiumaa mõisapargid XVIII sajandil				
Mõisa nimi	Regulaarpark	Terrassaed	Vabakujunduslik park	Kaart (aasta)
Kõrgessaare	+	-	-	-
Suuremõisa	+	+	-	1830

Hiiumaa on kõige väiksema parkide arvuga maakond. Seitsmest loodus- ja/või muinsuskaitse all olevast pargist, olid XVIII sajandil esinduslikumalt välja ehitatud ainult kaks.

Väheoluline park on Kõrgessaare. Antud aia kohta pole säilinud vastavat kaardimaterjali.

Eriti tähelepanuväärne on Suuremõisa park.

Suuremõisa (*Großenhof*) suurejooneline barokkansambel ehitati aastatel 1755-1761 Ebba-Margaretha Stenbocki algatusel. Park on rajatud koos barokse hoonete ansambliga regulaarstiilis, kuid hiljem on teede ja tiikide süsteem muudetud vabakujunduslikuks.

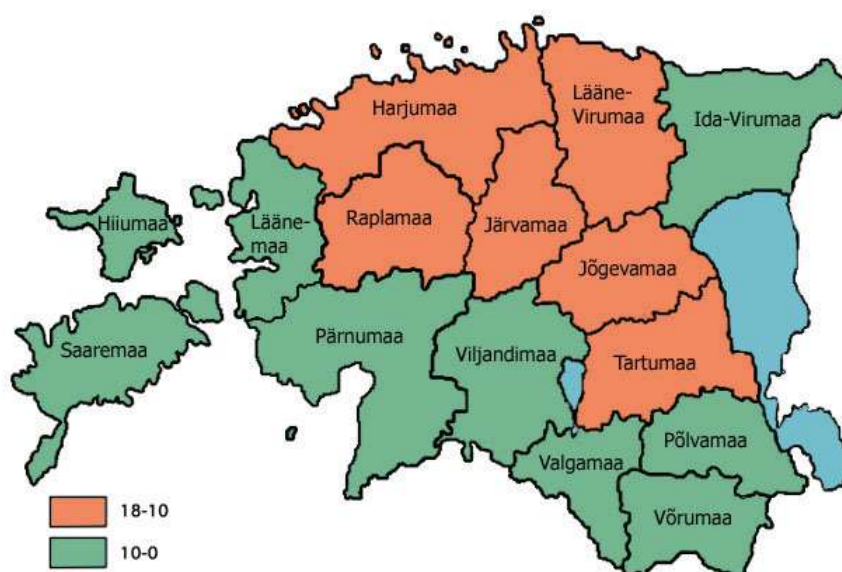
Vanim ja kõige huvitavam osa asub peahoone taga ning piiratud ligi kahe meetri kõrguse paekivimüüriga.²⁷⁸ 1830. aasta plaan (vt. lisa 1, joonis 61) illustreerib hästi peahoone taga olevat ebasümmeetrilist kujundust — ristteega osalt ringikujuline ja osalt ruudukujuline kujundus on täiendatud kolme lookleva teega. Taganurkades on aga väiksed "toad". Sellist huvitavat kujundust võib nimetada rokokoo stiili elemendiks. Siinkohal on näha üleminekut vabama stiili poole. Peahoone ees asub ebatelgsümmeetriline regulaaraed ristkülikukujuliste tiikide ja kanalitega. Suurema tiigi kandilise saare peal paikneb tõenäoliselt paviljon. Kogu hoonete ansambel on regulaarse sümmeetrilise paigutusega, peahoone on kompositsiooni keskpunktis.

²⁷⁸ Suuremõisa mõisa park. <http://www.keskkonnaamet.ee/keskkonnakaitse/looduskaitse-3/pargid/pargid-2/suuremoisa-moisa-park-2/suuremoisa-moisa-park/>

4.5 Analüüsi tulemused

Eestimaa loodus- ja/või muinsuskaitse all olevad pargid				
Maakond	Kõik	XVIII saj välja ehitatud	Tähelepanuväärsed	Eriti tähelepanuväärsed
Lääne-Virumaa	52	18	4	3
Tartumaa	27	17	1	3
Harjumaa	38	16	1	1
Järvamaa	31	16	4	-
Jõgevamaa	22	12	4	3
Raplamaa	32	12	3	-
Viljandimaa	19	7	1	2
Läänemaa	19	7	1	-
Valgamaa	20	7	-	-
Ida-Virumaa	15	6	-	1
Võrumaa	15	6	1	-
Põlvamaa	20	5	1	-
Pärnumaa	22	5	-	-
Saaremaa	14	5	-	-
Hiiumaa	7	2	-	1
Kokku:	353	141	21	14

Analüüsidest 353 loodus- ja/või muinsuskaitse all olevat Eestimaa mõisaparki selgub, et XVIII sajandil olid esinduslikumalt välja ehitatud 141. Suurem osa nendest oli rajatud aga sajandi lõpus, mille põhjuseks oli kehv Põhjasõjajärgne majanduslik olukord ning pikk taastumine.

Kaart 1. XVIII sajandil esinduslikumalt välja ehitatud mõisasüdamete arv maakondade kaupa

Ülaloodud tabel ning kaart 1 illustreerivad XVIII sajandil esinduslikumalt välja ehitatud mõisasüdamete arvu maakondade kaupa. Rikkamateks maakondadeks (18-10 mõisasüdameid) vaadeldaval ajal olid Lääne-Virumaa, Tartumaa, Harjumaa, Järvamaa, Jõgevamaa ja Raplamaa. Vaesemateks (10-0 mõisasüdameid) olid Viljandimaa, Läänemaa, Valgamaa, Ida-Virumaa, Võrumaa, Põlvamaa, Pärnumaa, Saaremaa ja Hiiumaa. Sellest järeldub, et rohkem huvipakkuvad mõisapargid paiknesid Põhja- ning Kesk-Eestis. Lõuna-Eesti oli aga tagasihoidlikum.

Kõik uuritava ajal analüüsitavad mõisapargid jaotatakse omakorda kolme rühma — väheolulised, tähelepanuväärsed ning eriti tähelepanuväärsed.

Väheoluliste parkide hulka kuuluvad need pargid, mille struktuuris tõenäoliselt polnud rokokoo stiilis elemente. Leiduvate plaanide järgi on nende kujundus enamasti lihtne ja regulaarne — ala on jaotatud riskülikuteks. Sama situatsioon tuleb välja ka parkide kirjeldustest. Kui pargist on leida siiski midagi huvitavat, toob autor selle eraldi välja kirjeldava tekstina. Antud uurimistöös ei ole "väheolulised" pargid peamiseks uurimisobjektiks ning autor ei peatu nendel kaua.

Tähelepanuväärsete parkide puhul on tegemist nende parkidega, mille struktuuris võis tõenäoliselt olla rokokoo elemente, kuid kaardimaterjali puudumise või ebatäpsuse tõttu on nende elementide väljaselgitamine võimatu. Siinkohal pöörab autor rohkem tähelepanu just parkide usaldusväärsetele kirjeldustele, mis on eraldi välja toodud iga pargi kohta peatükkides 4.4.1-4.4.15. Analüüsist tuleb välja, et tegemist võib olla suurejoonelisemate barokk ja/või vabakujundusliku planeeringuga parkidega. Lisaks võivad tähelepanuväärseteks olla pargi elemendid, näiteks kõrvalhoonete paigutus, kanalite süsteem, grotid jne. Info puudumise tõttu pöörab autor tähelepanu vaid nendele parkidele. Ülaloodud analüüsi tulemuste tabelist on näha, et tähelepanuväärseid parke asus rohkem Põhja- ja Kesk-Eestis. Kokku neid on 21.

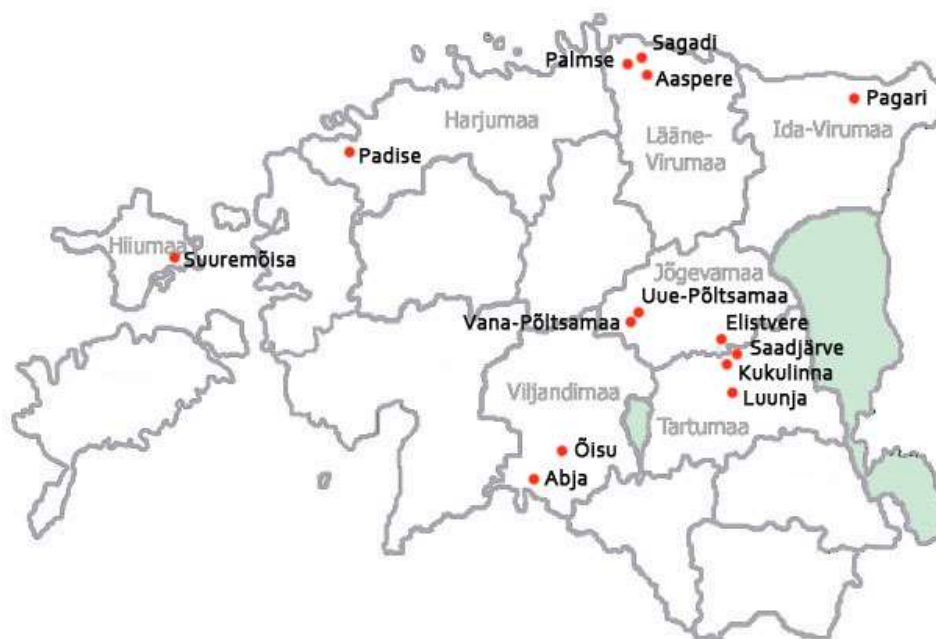
Eriti tähelepanuväärsete parkide väljaselgitamine on kogu uurimise tähtsaimaks tulemuseks. Analüüsist tuli välja, et Eesti territooriumil on siiski mõned rokokoo stiilis või rokokoo stiili elementidega pargid. Need toob autor eraldi välja järgmises peatükis.

4.6 Rokokoo stiilis ja rokokoo elementidega pargid Eestis

Eriti tähelepanuväärsed pargid	
Rokokoo stiilis park	Rokokoo elementidega park
Aaspere Luunja Padise Elistvere Vana-Põltsamaa Abja Sagadi Õisu	Palmse Kukulinna Saadjärve Pagari Suuremõisa Uue-Põltsamaa

Eriti tähelepanuväärseid parke Eestis võib jagada kahte rühma: rokokoo stiilis ning rokokoo elementidega pargid. Need pargid on autori arvates kõige tõenäolisemalt kujundatud rokokoo stiili vaimus või sisaldavad mõnda rokokoole iseloomulikku elementi. Oma järeldustes tugineb autor eelnevalt tehtud Euroopa parkide analüüsile, kuigi Eestimaa pargikompleksid omavad siiski ainulaadset iseloomu, mis teeb kogu uurimise märgatavalt keerulisemaks.

Allpool toodud kaart 2 illustreerib rokokoo stiilis/elementidega parkide paiknemist Eestis. Neid on kokku 14.

Kaart 2. Rokokoo stiilis/elementidega parkide paiknemine Eestis

Rokokoo stiilis parkideks Eestimaal on tõenäoliselt Aaspere, Luunja, Padise, Elistvere, Vana-Põltsamaa, Abja, Sagadi ja Õisu. Kuigi Sagadi ja Õisu mõisaparkide kohta pole säilinud kaardimaterjali, peab autor neid leiduvate kirjelduste järgi siiski väga tõenäoliselt rokokooparkideks. Vastav kirjeldus ning selle seletus on välja toodud peatükkides 4.4.1 ja 4.4.7. Ülejäänud parkide kohta on säilinud suurepärased kaardid, mida võib pidada objektiivseteks uuritava ajastu suhtes. Aaspere, Luunja, Padise, Elistvere ning Abja väärivad autori arvates rokokooparkideks nimetamist, sest need sisaldasid algupäraselt nii regulaarseid kui ka vabakujunduslikke osasid koos looklevate teede ja huvitavate kanalisüsteemidega. Antud asjaolu vastab rokokoopargi ideele — uue stiili otsimisele ning üleminekule vabamale kujundusele. Lisaks arvab autor, et need pargid võisid omada rokokoo stiili vaimu — kõike seda, mida ei ole näha plaanidelt ning mis pole käega katsutav, kuid millest on kirjutanud oma muustrite raamatutes Euroopa rokokoo stiili esindajad. Vana-Põltsamaa mõisapark on samuti eriti tähelepanuväärne, kuid ta ei oma regulaarset aeda. Antud pargi puhul on väärtuslik aia idee iseenesest. Olles rajatud koos lossiga võrdlemisi varakult, XVIII sajandi keskpaigas, on ta siiski pigem vabakujuline. Võttes arvesse lossi ainulaadseid kõrgrokoolikke interjööre, võib antud park olla nendega kooskõlas, sümboliseerides varajast pööret looduslikkuse poole.

Rokokoo elementidega parkideks Eestis on tõenäoliselt Palmse, Kukulinna, Saadjärve, Pagari, Suuremõisa ja Uue-Põltsamaa. Palmisel eriti tähelepanuväärseteks on bosketitega aia osa ning labürint. Kukulinna mõisapark omab pool-looduslikku, kuid siiski veel tehisliku iseloomuga kanalite süsteemi, mis on justkui vähendatud universumi mudel. Saadjärve plaani peal paistab silma pargi haljastuslik "metsikus". Pagari mõisapargis on eriti tähelepanuväärne peahoone taga olevate lille- ja muruparterite kuju. Suuremõisa plaanilt võib samuti näha eriti huvitava lahendusega peahoone tagust aeda. Uue-Põltsamaa on aga kõige keerulisemaks pargiks. Kuigi pargi planeeringus esineb ka vabakujunduslikke osasid, on valdav osa pargist siiski regulaarne. Rokokoo elementideks on siin näiteks haljastuse sees "toakese" olemasolu ning kõrvalhoonete ansambli paiknemise asümmeetrilisus.

Vaatamata vajaliku materjali puudumisele või selle kehvale kvaliteedile, õnnestus autoril siiski saavutada analüüsi käigus püstitatud eesmärgid. Need on välja toodud järgmises ning kogu uurimistöö viimases peatükis.

Kokkuvõte

Rokokoo stiilis pargi kirjeldamine ei ole lihtne ülesanne. Sageli ei vasta selle kujundus üldistele ettekujutustele ning ootustele. Samamoodi pika analüüsi käigus on muutunud ka autori enda arvamus ning arusaamine rokokoopargist.

Magistritöö esimeseks tulemuseks on see, et definitsioonide "rokokoopark" ja "rokokooajastu park" vahel on erinevus. Rokokoopark omab nii spetsiifilisi füüsilisi tunnuseid, mis kohati on sarnased antud uurimistöös analüüsitud riikide parkidega, kui ka mentaalset mõistet. Rokokooajastu park on aga regulaarne ja/või vaba kujundusega park, mis on rajatud aastatel 1760-1800 kuid kus ei esine rokokoolike elemente.

Rokokooparkide tunnusteks Prantsusmaal on huvitava kujuga ringikujulised looklevad teed ja labüridid, hekkidevahelised "kabinetid", peen parterite muster ning hiina motiivide kasutamine. Inglismaal on aga eriti looklevad teed, pargi ehitiste ja väikevormide mitmekesisus ning samuti hekkidevahelised "ruumid". Saksamaa rokokoo stiilis parkide eripäraks on kindlasti ka hekkidevaheliste "tubade" olemasolu, väikevormide rohkus ja mitmekesisus, *chinoiserie* kasutamine ning mõnikord eriti looklevad teed. Üldiselt ei omanud rokokoo stiilis pargid selgeid kujundusprintsipi. Pargis võis esineda nii regulaarseid kui ka vabasid vorme või hoopis nende segu. Peahoone ei pidanud olema enam kompositsiooni keskel ning ka kõrvalhoonete paigutus võis olla kaootiline.

Prantsusmaa, Inglismaa ja Saksamaa parke ühendab aga rokokoopargi idee iseenesest. Aed pidi üllatama oma stseenide vaheldusrikkusega, pakkuma üha uusi elamusi, olema intiimsete mängude kohaks, vaimustama, rõõmustama ning kinkima jalutajale lõputut naudingut. Rokokooparkide valitsemisajaks Euroopas võib nimetada 1730.-1770. aastad.

Magistritöö järgmiseks tulemuseks on see, et üldiselt ei leitud rokokoo stiili jaoks Eestimaa mõisakultuuris ja -kunstis õiget aega ega kohta. XVIII sajandi keskpaigani oli pargikunst kehva majandusliku olukorra tõttu üsna vähendatud ja lihtsustatud kujul. Alles sajandi teisel poolel ning lõpus, hakkasid värskest ehitatud mõisasüdamed välja paistma oma uhkete parkidega. Võttes arvesse antud asjaolu, pakub autor rokokooajastuks Eestis aastad 1760-1800. Kuigi rajatud pargid olid enamasti regulaarse planeeringuga, leiab siiski Eesti territooriumil üksikuid, arvatavasti nii rokokoo stiilis kui ka rokokoo elementidega, parke.

Analüüsi käigus on selgunud, et rokokoo stiilis parkideks Eestis võib nimetada Aaspere, Luunja, Padise, Elistvere, Vana-Põltsamaa ja Abja parke. Neid ühendab algupäraselt nii vaba kui looduslik kujundus, ebasümmetriline hoonete paigutus ning rokokoo vaim iseenesest. Leitava kirjelduse järgi võib pidada rokokooparkideks samuti Sagadit ja Õisut. Rokokoo elementidega parkideks on Palmse, Kukulinna, Saadjärve, Pagari, Suuremõisa ja Uue-Põltsamaa. Nendes parkides esinevad bosketid ja labürindid koos väikeste "toakestega" nende keskel, huvitav kanalite süsteem, pargi haljastuse "metsikus" ning erilise kujuga lille- ja muruparterid. Eestimaa parkide puhul muutub ka rokokoopargi üldine idee. Lisaks naudingutele, pidi park pakkuma vabamat olemist, ilma reeglite ja normideta, millest tulenevad uue stiili otsingud ning üleminek vabama kujunduse poole. Ilmselt kasutati Eesti rokokooparkides üheaegselt mõlemat, nii barokk kui ka inglise maastikupargi filosoofiat.

Võrreldes Eestimaa rokokooparke Euroopa omadega, selgub, et Eesti aiad on üldiselt tagasihoidlikumad, kuid siiski piisavalt uhked oma maastiku jaoks. Nendes on püütud imiteerida Euroopa eeskujusid niipalju, kui see parasjagu võimalik oli, kasutades erinevaid meetmeid ning lõputut fantaasiat. Tulemuseks on Eesti rokokooparkide eriline ilme, mis väljendub erinevate kujundusstiilide katmises ja segunemises.

Kasutatud allikad

Kirjandus

- Alpatov, Mihhail. Kunstiajalugu. II köide. Renessansi ja uusaja kunst. Tallinn: Kunst, 1982
- and Hudson, 1995
- Baltic journal of art history: official publication of the Chair of Art History of the University of Tartu. Tartu: Tartu University Press, 2009. Autunumn 2009
- Baltisaksa portreekunst Eestis 1750 -1900: artiklite kogumik ja Eesti Kunstimuuseumis 1999 toimunud näituse kataloog. Tallinn; Helsinki: Eesti Kunstimuuseum: Raud Publishing Eesti, 2002
- Barokk: arhitektuur. Skulptuur. Maalikunst. Tallinn: Koolibri, c2008
- Bazin, Germain. Baroque and Rococo. London: Thames and Hudson, c1964, 1993
- Bell, Julian. Maailma peegel: maailma kunsti uus ajalugu. Tallinn: Sinisukk, c2007
- Borngässer, Barbara. Baroque and Rococo. Berlin: Feierabend, c2003
- Brafmann, Ethel. Pargid Eestis. "Eesti Raamat". Tallinn, 1980
- Cumming, Robert. Kunst. Tallinn: Varrak, 2007
- Eco, Umberto. Ilu ajalugu. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006
- Eesti kunsti ajalugu. 2, 1520-1770. Tallinn: Kunstiakadeemia, c2005
- Eesti kunstiteadus ja -kriitika 20. sajandil. Maiste, Juhan. Klassitsism. Kunstikirjutus, retseptioon ja ajalugu. Eesti Kunstiakadeemia toimetised 9. Tallinn, 2002
- Eesti pargid I. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2007
- Eesti pargid II. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2012
- Gay, Claire. Eighteenth century painting. New York: Funk & Wagnalls, 1972
- Glancey, Jonathan. Arhitektuur. Tallinn: Varrak, 2007
- Gombrich, Ernst. Kunsti lugu. Tallinn: Avita, 1997
- Graham-Dixon, Andrew. Kunst: kaljujoonistest kaasaegse kunstini. Tallinn: Varrak, 2010

- Hartt, Frederick. Art: a history of paintings, sculpture, architecture. New York: Abrams, 1989
- Hein, Ants. Sagadi mõis. Tallinn: Hattorpe, 2011
- Honour, Hugh; Fleming, John. A world history of art. London: Laurence King Publishing, 2005
- Ilze Māra Janelis. Manor Gardens and Parks of Latvia. Riga: Neptuns, 2010
- Johann Christoph Brotze. *Estonica*. Tallinn: Estopol, 2006
- Kangilaski, Jaan. Üldine kunstiajalugu. Tallinn: Kunst, 1997
- Kimball, Fiske. The creation of the Rococo. New York: The Norton Library, c1964
- Kluckert, Ehrenfried. European garden design: from classical antiquity to the present day. Köln: Könemann, 2005
- Graham-Dixon, Andrew. Kunst: kaljujoonistest kaasaegse kunstini. Tallinn: Varrak, 2010
- Law, Stephen. Filosoofia. Tallinn: Varrak, 2008
- Levey, Michael. Rococo to revolution: major trends in eighteenth-century painting. London: Thames
- Maarjamaa rokokoo. Gottlieb Welté (1745/49-1792). Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2007
- Maiste, Juhan. Eesti kunsti lugu. Tallinn: Varrak, 2007
- Maiste, Juhan. Tuldud teed tagasi. Andrea Palladio ja palladionism Eesti XVIII sajandi mõisaarhitektuuris. Tallinn: Kunstiakadeemia, 2002
- Maiste, Juhan. Tuldud teed tagasi. Kunstmarmor ja stukkdekoor. Saue - Ääsmäe - Roosna-Alliku. Tallinn: Eesti Kunstiakademia, 2002
- Mason, Antony. Lääne kunsti ajalugu: eelajaloost 21. sajandini. Tallinn: Varrak, 2009
- Mazzoni, Ira Diana. Aiad ja pargid: aiakunst antiigist tänapäevani. Tallinn: TEA Kirjastus. 2006
- Moulin-Joli garden design. <http://www.gardenvisit.com>
- Neoclassicism and romanticism: architecture, sculpture, painting, drawing: 1750-1848. Cologne: Könemann, 2006
- Park on paradiis looduses ja kunstis. Tartu: Eesti Maaülikool, 2009
- Pignatti, Terisio. The age of Rococo. London; New York: Hamlyn, c1969

- Piper, David. Kunstiajalugu. Tallinn: Varrak, 2006
- Plumptre, George. Royal gardens of Europe. New York: Monacelli Press, 2005
- Symes, Michael. The english Rococo garden. Oxford: Shire Publications, 2011
- The Oxford Companion to Gardens. Oxford University Press. New York, 1986
- Vaga, Voldemar. Üldine kunstiajalugu. Tallinn: Koolibri, 1999
- Väike arhitektuurileksikon. Tallinn: Tänapäev, c2009
- Watkin, David. A history of Western architecture. Second Edition. Lurence King Publishing, 1996
- Wengel, Tassilo. The art of gardening through the Ages. Leipzig: Edition Leipzig, 1987
- Wilhelm Neumann. Geschichte der bildenden Künste und des Kunstgewerbes in Liv-, Est-, und Kurland vom Ende des 12. bis zum Ausgang des 18. Jahrhunderts. Reval, 1887
- Всеобщая история искусств: в шести томах. Том четвертый. Искусство 17-18 веков. Москва: Искусство, 1963
- Дмитриева, А. Н. Краткая история искусств. Книга вторая. Москва: Искусство, 1996
- Дмитриева, Н., А. Краткая история искусств. Книга вторая. Москва: Искусство, 1996
- Лихачев, Д. С. Поэзия садов: к семантике садово-парковых стилей. Сад как текст. Москва: Согласие, 1998
- Ораниенбаум. Издательство: Витеж. Санкт-Петербург, 2006. Lk 82-85

Internet

- Abja mõisa park, XIX sajand.
<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=14438>
- Adavere põhikool. Ajalooline taust. <http://apk.edu.ee/sisu/ajalooline-taust>
- Albu mõis. <http://mois.albu.ee>
- Batty Langley. <http://www.twickenham-museum.org.uk/detail.asp?ContentID=29>

- Bertmann, Beit. Das Rokoko. <http://www.gartenkunst-beitmann.de/weiter.php?buch=1&kap=26>
- Der Küchengarten im Veitshöchheimer Hofgarten.
<http://www.kuechengarten.net/index.php?content=05gaerten&sub=Veitshoechheim>
- Elistvere mõisa park.
<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=24061>
- Francois Cuvillies Facts. <http://biography.yourdictionary.com/francois-cuvillies>
- Georg Wenzeslaus von Knobelsdorff. <http://de.academic.ru/dic.nsf/dewiki/508202>
- Interior Ears. http://www.intercapillaryspace.org/2011_04_01_archive.html
- Jaanus Kiili. Raplamaa mõisapargid. PDF dokument.
http://www.raplamv.ee/raamat/wp-content/uploads/2014/01/Koguteos_19_Raplamaa-pargid1.pdf
- Jean Baptiste Alexandre Le Blond. Biography.
http://www.gardenvisit.com/biography/jean-baptiste_alexander_le_blond
- Jean Baptiste Alexandre Le Blond.
<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/1366371/Alexandre-Jean-Baptiste-Le-Blond>
- Kavastu mõisa park, XIX sajand.
<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=7214>
- Kiidjärve mõisa park. <http://www.keskkonnaamet.ee/keskkonnakaitse/looduskaitse-3/pargid/pargid-2/kiidjarve-moisa-park/>
- Kukulinna mõisa park, XIX sajand.
<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=7282>
- Kuremaa mõisa park. <http://www.keskkonnaamet.ee/keskkonnakaitse/looduskaitse-3/pargid/pargid-2/kuremaa-moisa-park/>
- Lasila mõisa park.
<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=15763>
- Lustivere mõisa park.
<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=24026>
- Luua mõis. <http://www.mois.ee/tartu/luua.shtml>

- Luua mõisa park. <http://www.keskkonnaamet.ee/keskkonnakaitse/looduskaitse-3/pargid/pargid-2/luua-moisa-park-arboreetum/>
- Luunja mõisapark. <http://www.luunja.ee/uldinfo/vaatamisvaarsused/moisapark>
- Marie-Antoinette ja Petit Trianon Versailles.
<http://www.famsf.org/pressroom/pressreleases/marie-antoinette-and-petit-trianon-versailles>
- Norra mõisa park.
<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=15012>
- Õisu mõisa park. <http://www.keskkonnaamet.ee/keskkonnakaitse/looduskaitse-3/pargid/pargid-2/oisu-moisa-park/>
- Pada mõisa park.
<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=16030>
- Padise mõisa park, XIX-XX sajand.
<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=2923>
- Pagari mõisa park, XIX-XX sajand.
<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=13956>
- Painswick rococo garden. <http://gerryco23.wordpress.com/2010/07/05/painswick-rococo-garden/>
- Pargisuitaja teejuht. Põhja-Eesti pargid. Keskkonnaamet. Lk 116-117
http://www.keskkonnaamet.ee/public/pargid/Pargisuitaja_Pohja-Eesti.pdf
- Rogosi mõisa park.
<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=14080>
- Ross, Stephanie. <http://press.uchicago.edu/Misc/Chicago/728226.html>
- Saadjärve mõisa park, XIX sajand.
<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=7285>
- Sargvere mõisa park.
<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=15085>
- Statistikat. Mõisate arv 16.-20. saj.
http://opetaja.edu.ee/harjumaa_moisad/teave/ajalugu_statistika1.html
- Sutlema mõis. <http://www.mois.ee/harju/sutlema.shtml>
- Suure-Lähtru mõis. Ajalugu. <http://www.suurelahtrumois.ee/index.php?page=96>

- Suuremõisa mõisa park.
<http://www.keskkonnaamet.ee/keskkonnakaitse/looduskaitse-3/pargid/pargid-2/suuremoisa-moisa-park-2/suuremoisa-moisa-park/>
- The French garden in Germany.
http://www.gardenvisit.com/history_theory/library_online_ebooks/ml_gothein_history_garden_art_design/veitshochheim_waghausel_germany
- The landscape garden in France. www.gardenvisit.com
- Vana-Vigala mõisa park.
<http://register.muinas.ee/?menuID=monument&action=view&id=15381>
- Watelet, Claude-Henri. <http://www.encyclopedia.com/doc/1O1-WateletClaudeHenri.html>
- XVIII sajandi pargikujundus.
http://opetaja.edu.ee/harjumaa_moisad/arhitektuur_a_hilisbarokk_sisu.html
- Блондель Жак Франсуа. www.persons-info.com
- Германские княжества во второй половине XVII и в XVIII в. Возвышение Пруссии. http://krotov.info/history/00/eger/vsem_084.htm
- Дворец Амалиенбург в Нимфенбурге. Арх. Ф. Кювилье.
http://artclassic.edu.ru/catalog.asp?cat_ob_no=&ob_no=19838
- Дворцовый комплекс Шветцинген. <http://www.germany.travel/ru/leisure-and-recreation/palaces-parks-gardens/schwetzingen-palace.html>
- Искусство Германии VXII-VXIII век. <http://architectoram.com/istoriya-arhitektury/barokko-rokoko/440-iskusstvo-germanii-17-18-vek-chast-2.html>
- Искусство Германии. <http://artyx.ru/books/item/f00/s00/z0000015/st027.shtml>
- Петергольм в Риге. <http://petro-barocco.ru/archives/1869>
- Роматичные прогулки по Байройту: Старый и Новый дворец Эрмитаж.
<http://www.germany.travel/ru/leisure-and-recreation/palaces-parks-gardens/bayreuth.html>
- Садово-парковый ансамбль Собственной дачи.
<http://www.oranienbaum.org/oranienbaum/architects/antonio-rinaldi/garden-and-park-ensemble-of-the-private-house/>

Rococo period gardens in Estonia

Jekaterina Masjagutova

Summary

In landscape gardening art it is possible to call style of rococo as a link between baroque and English landscape styles. It was rather short-term in the history of Europe, from where extended to the Russian Empire, Scandinavia and Baltic countries. France, England and the German principalities where it is possible to find examples of rococo style gardens and also pattern-books were the leading countries in landscape gardening art of Europe.

Dezallier D'Argenville was the most remarkable French author whose landscape gardening pattern-book was full of councils and bright examples of parterre patterns in the spirit of rococo. Also the gardening pattern-book of Jacques-Francois Blondel deserves attention. The French parks in rococo style distinguishes the existence of elaborate labyrinths, wavy paths, special "offices" among dense vegetation, graceful patterns of parterre and use of Chinese motifs. Examples of rococo gardens are Petit Trianon in Versailles and Moulin-Jolie.

In landscape gardening art of England deserves special attention works of Batty Langley where author used especially twisting paths in design of gardens. Examples of rococo style parks in England are Painswick with it numerous various pavilions and Alexander Pope's poetic garden in Twickenham where everything was created to surprise and please visitors.

The territory of modern Germany in the XVIII century was divided into a set of small principalities from which Bavaria, Saxony and Prussia were the most significant. The very top of rococo style landscape gardening art undoubtedly is the garden Sanssoucci in Potsdam. The large windows and doors opening into a garden, terrassy-vineyards, a lot of various pavilions and the Chinese motifs were used. According to the founder of park Friedrich the Great, Prussian rococo began to call also *Friedrich's rococo*. Parks Rheinsberg, Hermitage near Bayreuth, the residence Würzburg, Veitschöchheim and Schwetzingen are remarkable also. Rococo gardens of the German principalities

characterizes existence of "offices" among bosquets and labyrinths, use of Chinese motifs and also a lot of various thematic statues.

The XVIII century was time of big changes in *Estland* and *Livland*. After Northern war the ruined and devastated land required restoration. In the middle of the century Baltic Germans started revival the manor estates. Generally it were simple wooden houses with economic constructions and simple regular park. By the end of century with improvement of an economic situation on all territory majestic manor ensembles were built with large-scale landscape gardening complexes. Despite it Baltic parks never achieved the splendor of European ones.

In Estonian rococo style fine arts the artist Gottlieb Welté deserves attention. In architecture the roccaille-decors of facade of Sagadi manor house are especially remarkable. Its apogee reached rococo style nevertheless in indoor decorative crafts. As a proof of this there are magnificent interiors at the estate of Vana-Põltsamaa.

In *Estland* and *Livland*'s landscape gardening art and also in Russian Empire rococo style wasn't especially popular. Though it's possible to note some examples of use of this style. For example attention deserves Catherine the Great's garden "Sobstvennaya Dacha" in Oranienbaum near Petersburg where regular and free parts of park closely intertwine. The same planning has also Birini's manor park in the district of Vidzeme in Latvia. The example of use European pattern-books is Peter the Great's garden in Riga.

According to the author's research Estonian parks in rococo style are Aaspere, Luunja, Padise, Elistvere, Vana-Põltsamaa, Abja and also possibly Sagadi and Õisu. They are united by existence of both regular and free parts. In addition in these parks was used a double philosophy: the philosophy of baroque intertwined with the landscape garden. Elements of rococo can be found at parks of Palmse, Kukulinna, Saadjärve, Pagari, Suuremõisa and Uue-Põltsamaa where it was possible to meet intricate system of channels and thin pattern of bosquets and beds. 1760-1800 were the rococo period in Estonia.

Lisa 1

Joonised

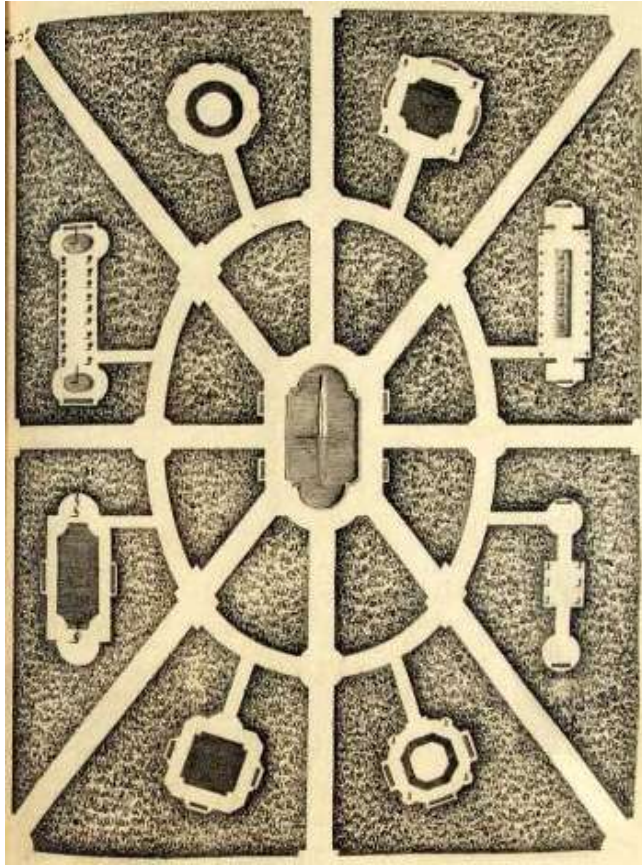
Joonis 1. Trepil kõrval asuva purskkaevu kujundus pargiga tagaplaanil. Gilles-Marie Oppenord, XVIII sajandi algus

Joonis 2. Suure keskteose ja kahe kõrvalteose kujundus hõbedas. Juste Aurèle Meissonnier, 1735

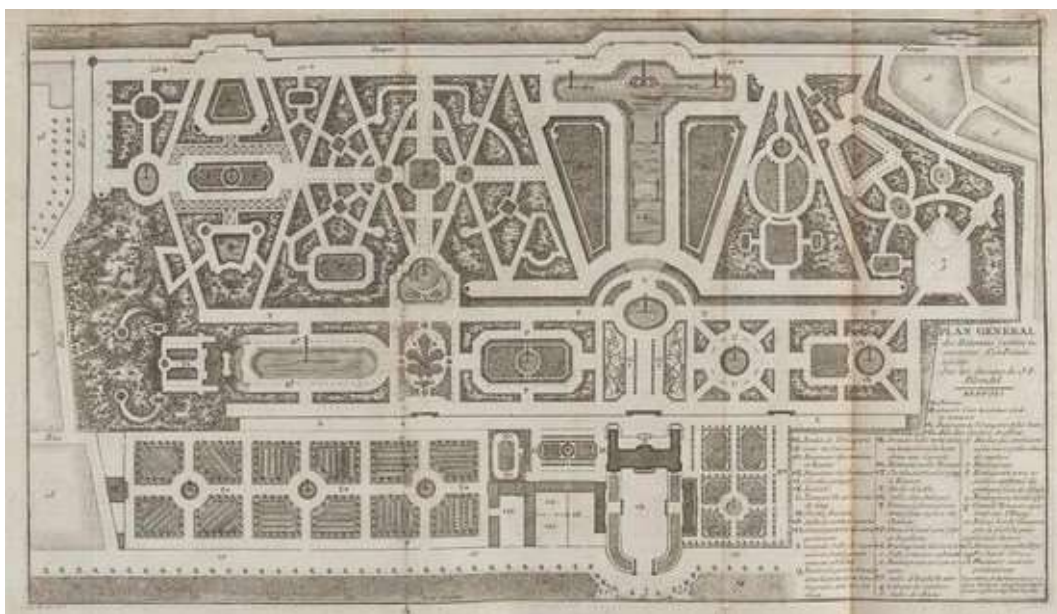
Joonis 3. "Kabinetide" ja purskkaevudega labürindi kavand. Antione Joseph Dézallier d'Argenville raamatust *La théorie et pratique du jardinage*. Pariis. 1709

Joonis 4. Hekidevaheliste "kabinetide" kavand. Antoine Joseph Dézallier d'Argenville raamatust *La théorie et pratique du jardinage*. Pariis. 1709

Joonis 5. Lillepeenra kavand. Antoine Joseph Dézallier d'Argenville raamatust *La théorie et pratique du jardinage*. Pariis. 1709

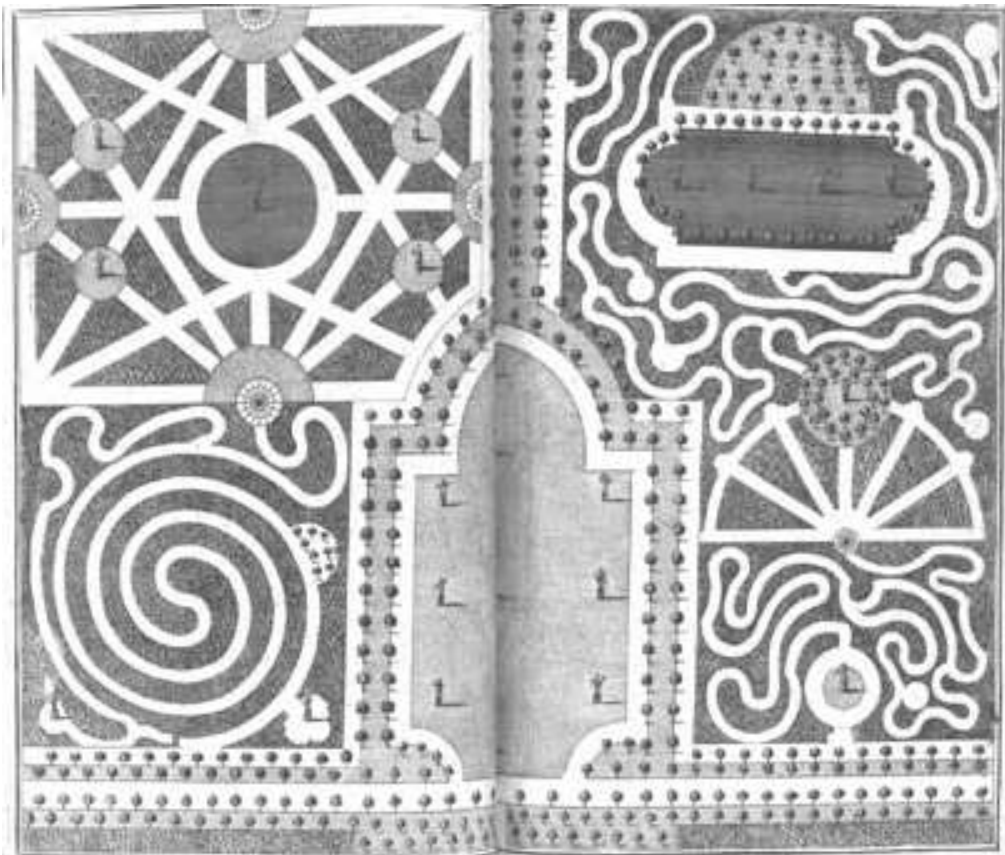
Joonis 6. Aiakujundus. Jacques-François Blondel'i raamatust *De la Distribution des Maisons de Plaisance, et de la Décoration des Edifices en General*. Pariis. 1737-1738

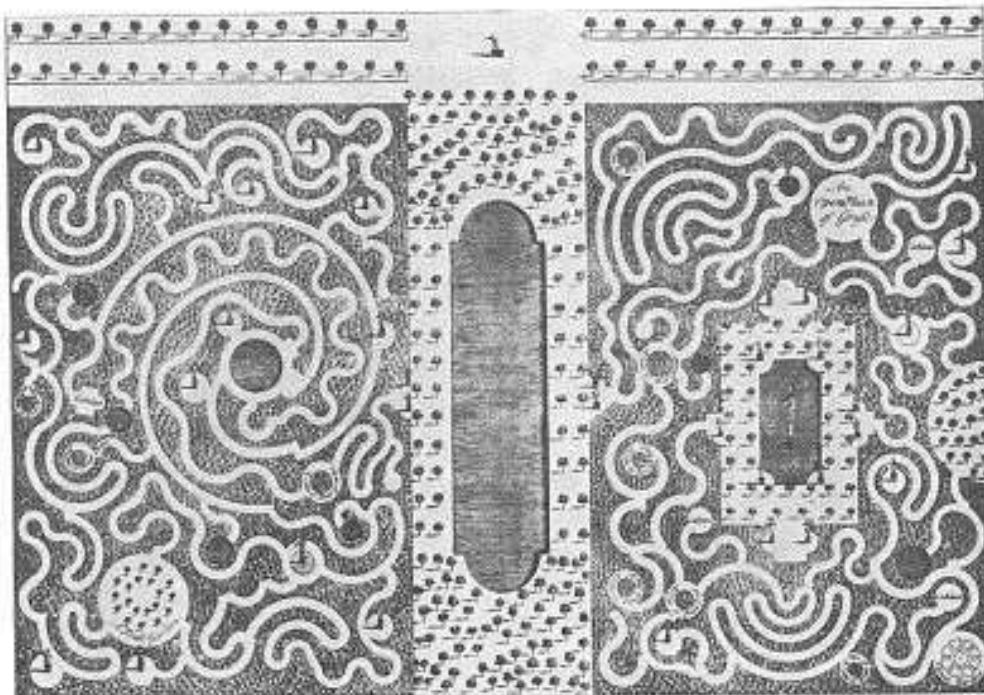
Joonis 7. Petit Trianon pargi plaan. Richard Mique, 1779

Joonis 8. Petit Trianon pargi vaade. 1786

Joonis 9. Serpentiinsete teedega aiaplaan. Batty Langley raamatust "New Principles of Gardening", 1728

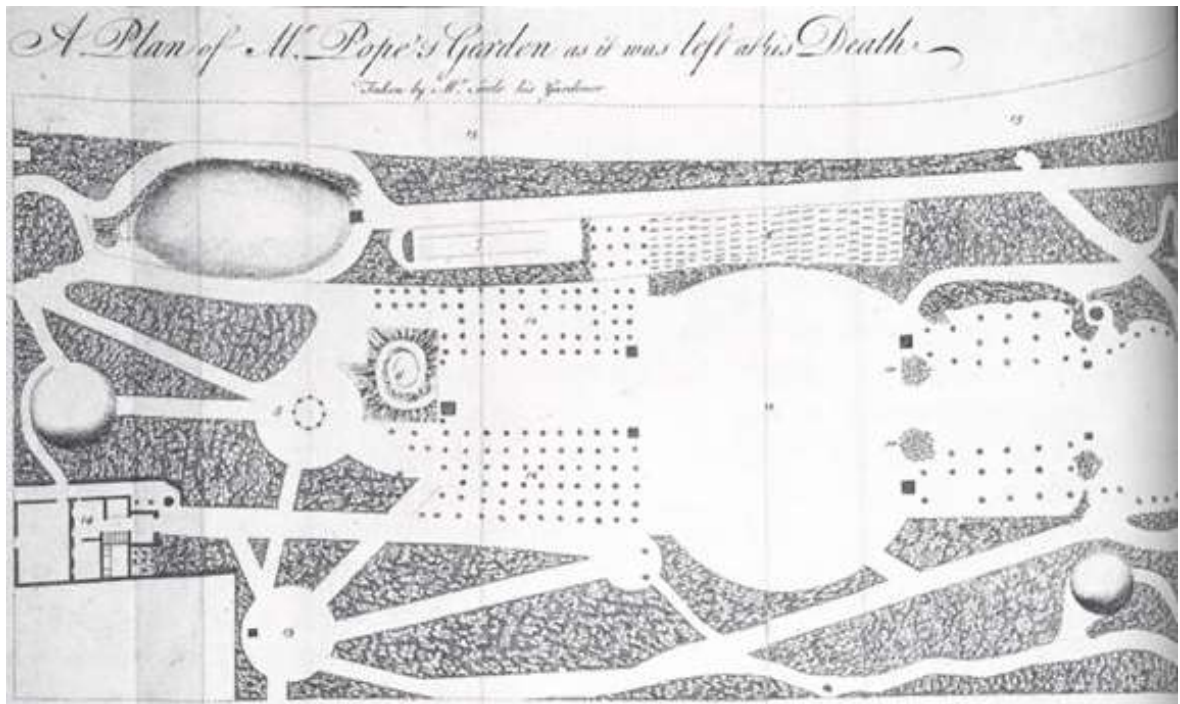
Joonis 10. Labürintide plaan. Batty Langley raamatust "New Principles of Gardening", 1728

Joonis 11. Painswicki aed. Thomas Robins, 1748

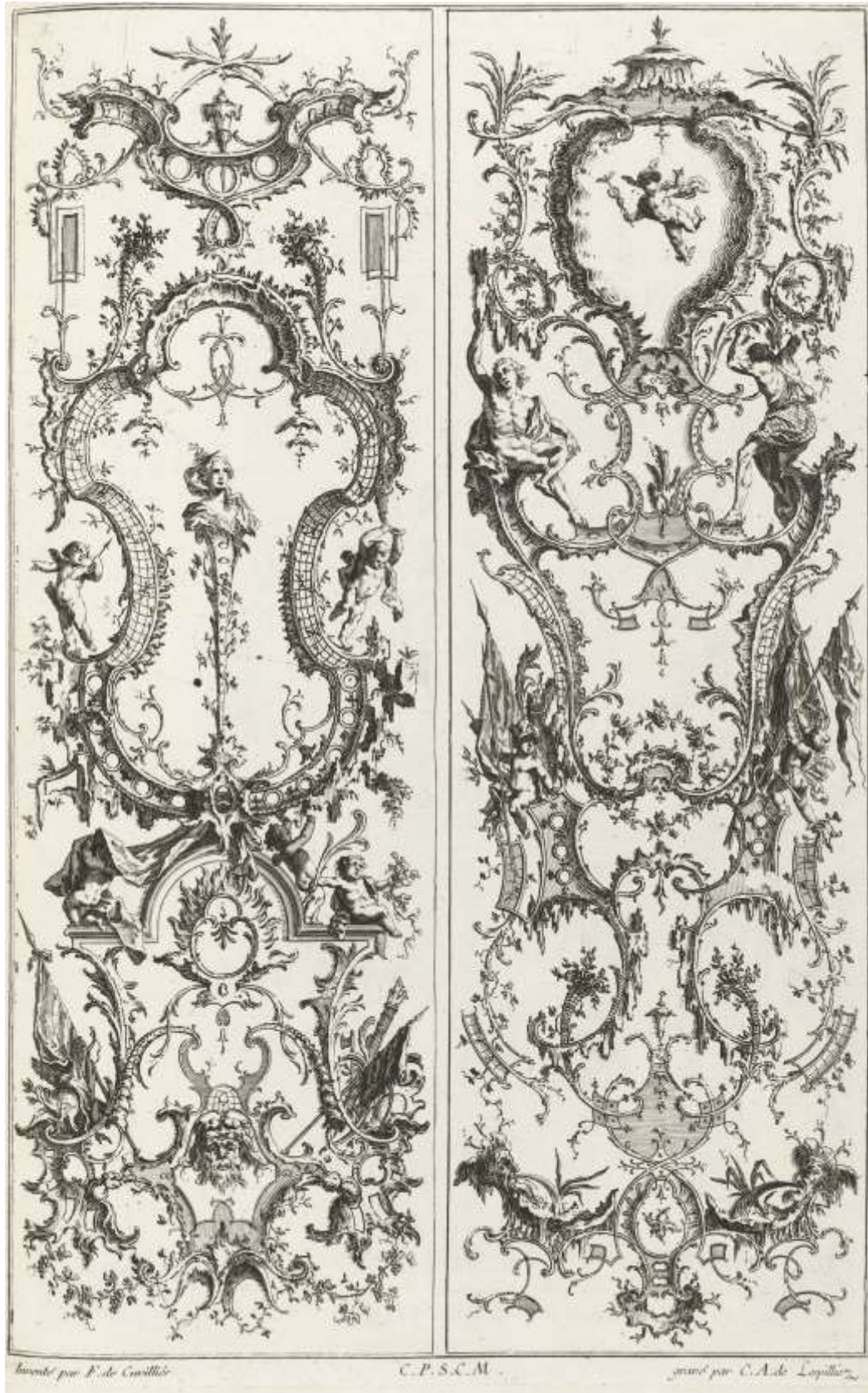
Joonis 12. "Kotka maja". Thomas Robins, 1750

Joonis 13. Twickenhami mõisa pargi plaan. John Searle, 1745

Joonis 14. Merekarvide tempel Pope'i aias Twickenhamis. William Kent, 1725-1730

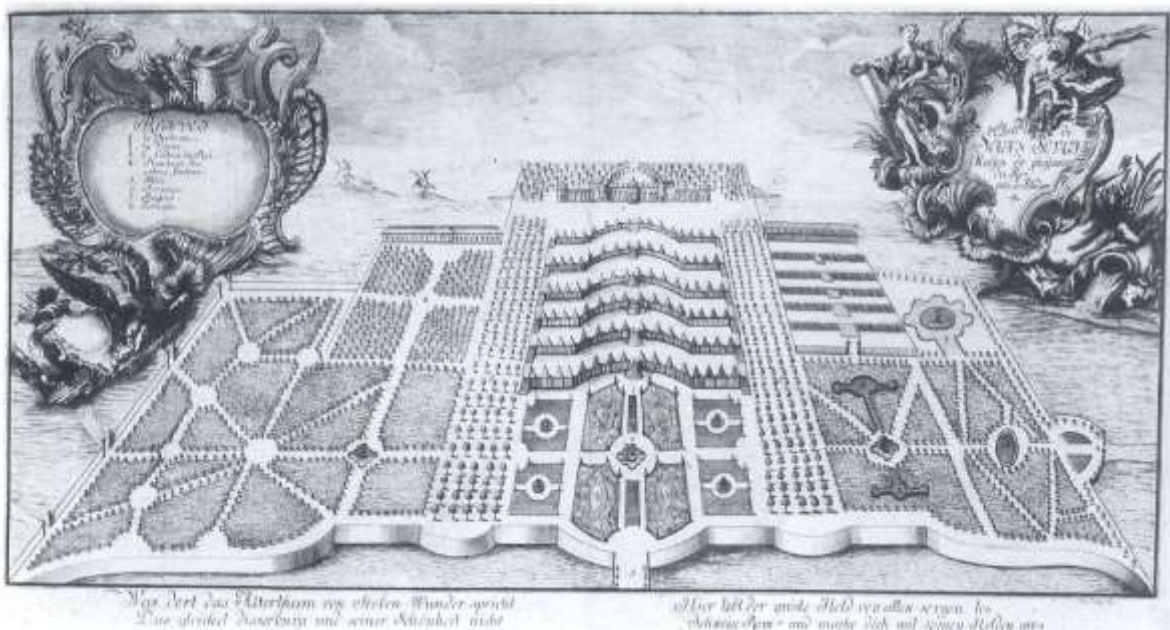
Joonis 15. Kaks paneeli groteskse disainiga. Jean-Francois Cuvillies, 1738; 1745

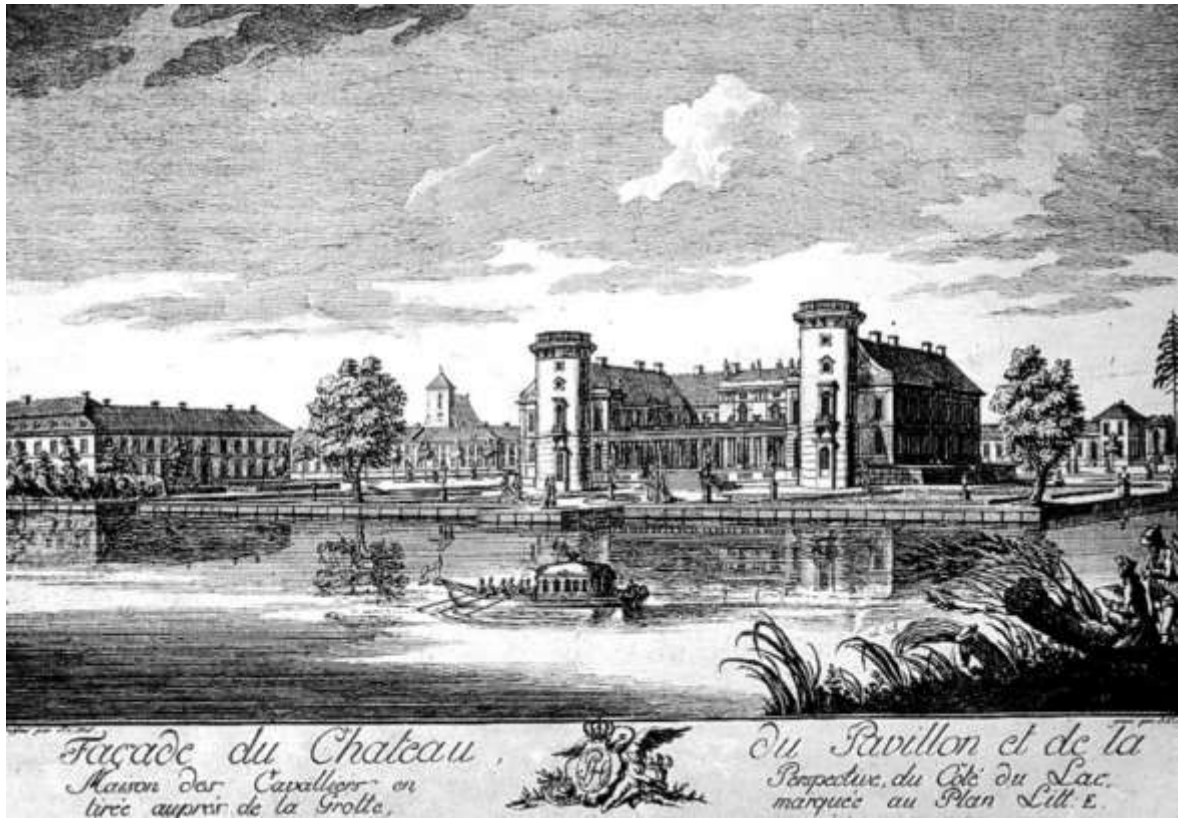
Joonis 16. Sanssouci aed. Georg Balthasar Probst, 1747-1749

Joonis 17. Sanssouci lääne aed. Georg Balthasar Probst, ~1750

Joonis 18. Sanssouci pargi terrassaed. Gravüür. 1749

*Façade du Château,
Maison des Capelliers en
tirée auprès de la Grotte.*

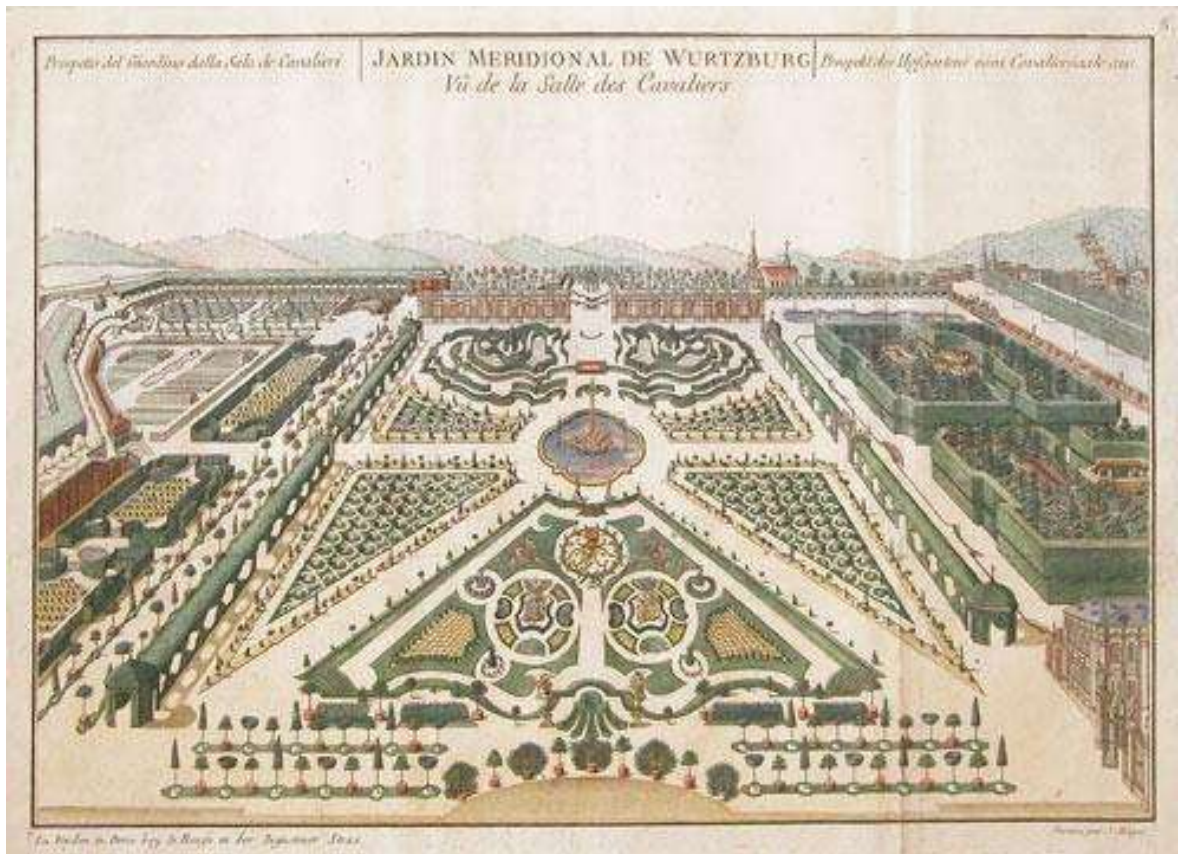

*du Pavillon et de la
Perspective, du Côté du Lac,
marquée au Plan Litt. E.*

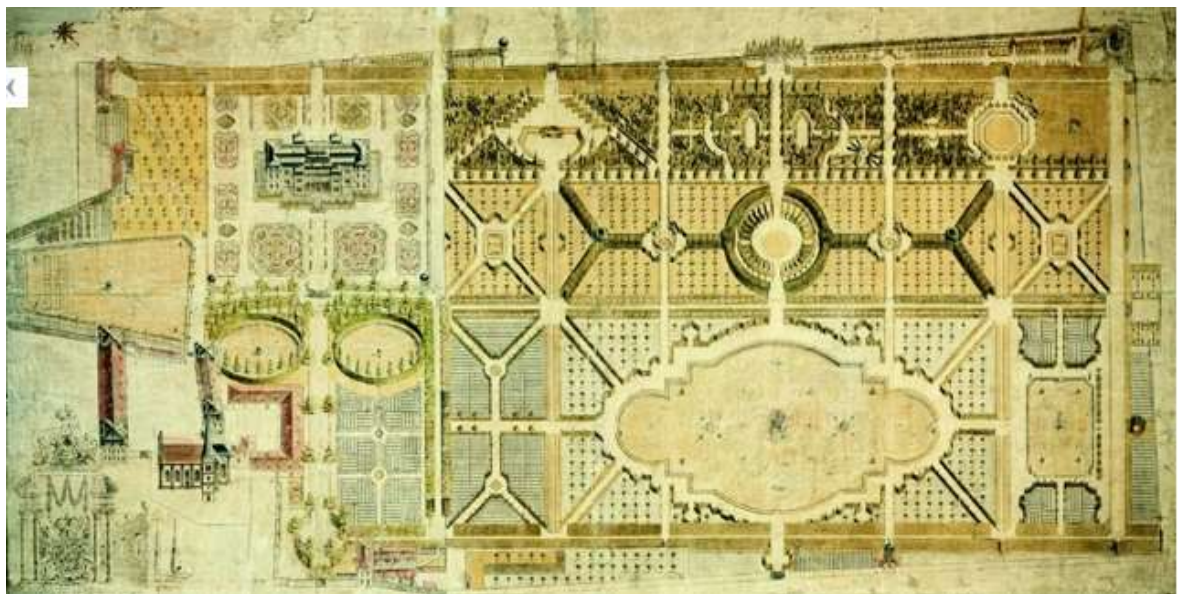
Joonis 19. Loss Rheinsberg. Gravüür. ~1740

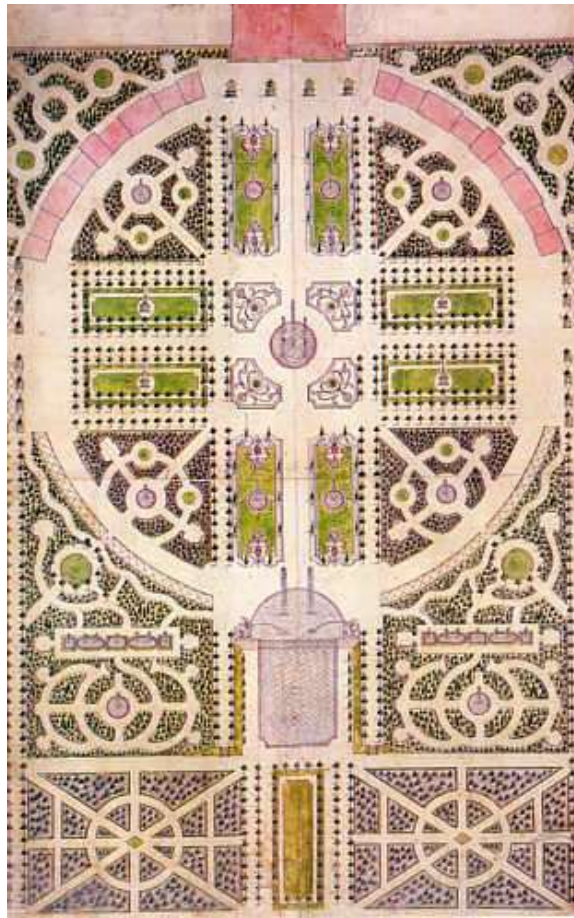
Joonis 20. Würzburgi residentsi pargikompleksi ida aed. Johann Prokop Mayer, 1774

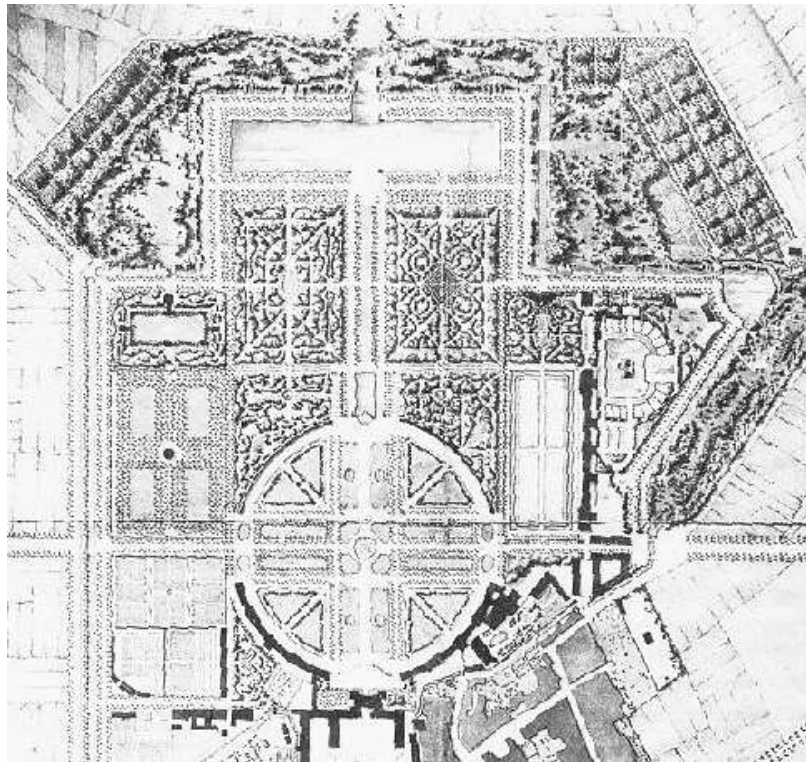
Joonis 21. Würzburgi residentsi pargikompleksi lõuna aed. Johann Prokop Mayer, 1774

Joonis 22. Veitshöchheim lossi aiaplaan. 1780

Joonis 23. Schwetzig lossi pargiplaan. Johann Ludwig Petri, 1753

Joonis 24. Schwetzig lossi pargiplaan. Nicolas de Pigage, 1783

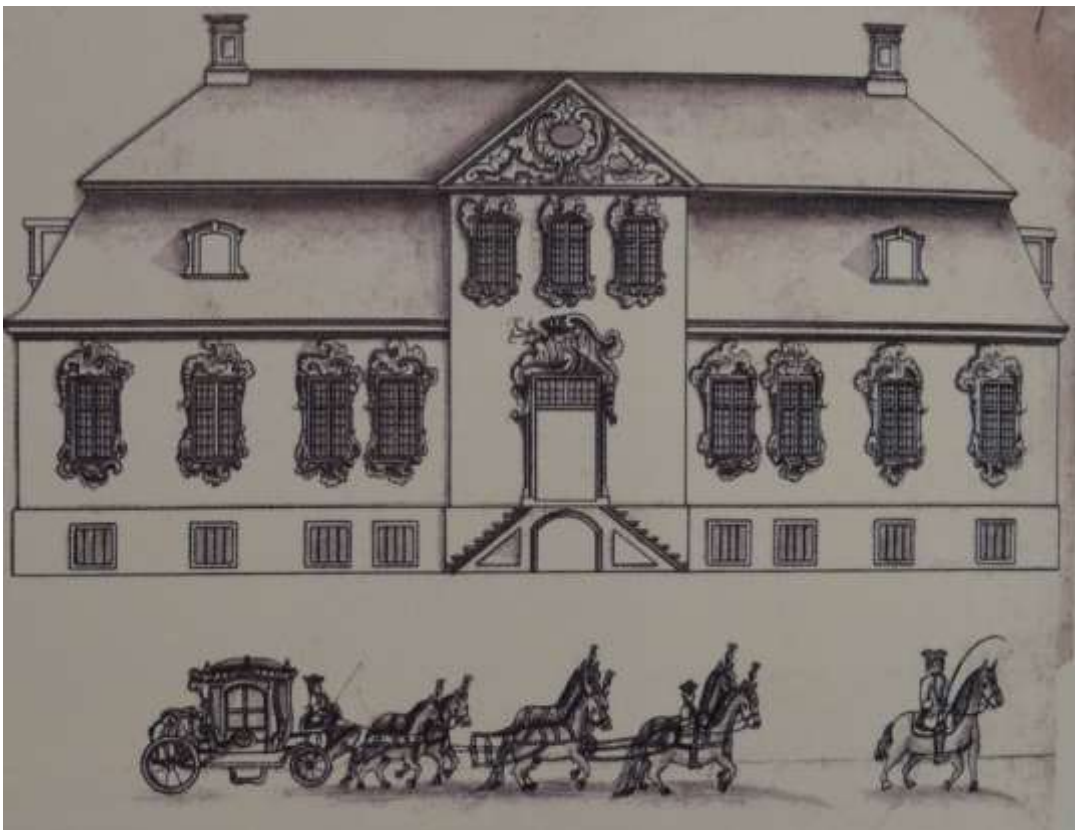
Joonis 25. Eesti- ja Liivimaa provintside kaart. [u. 1:970 000] J. Ottens, ~1711-1750

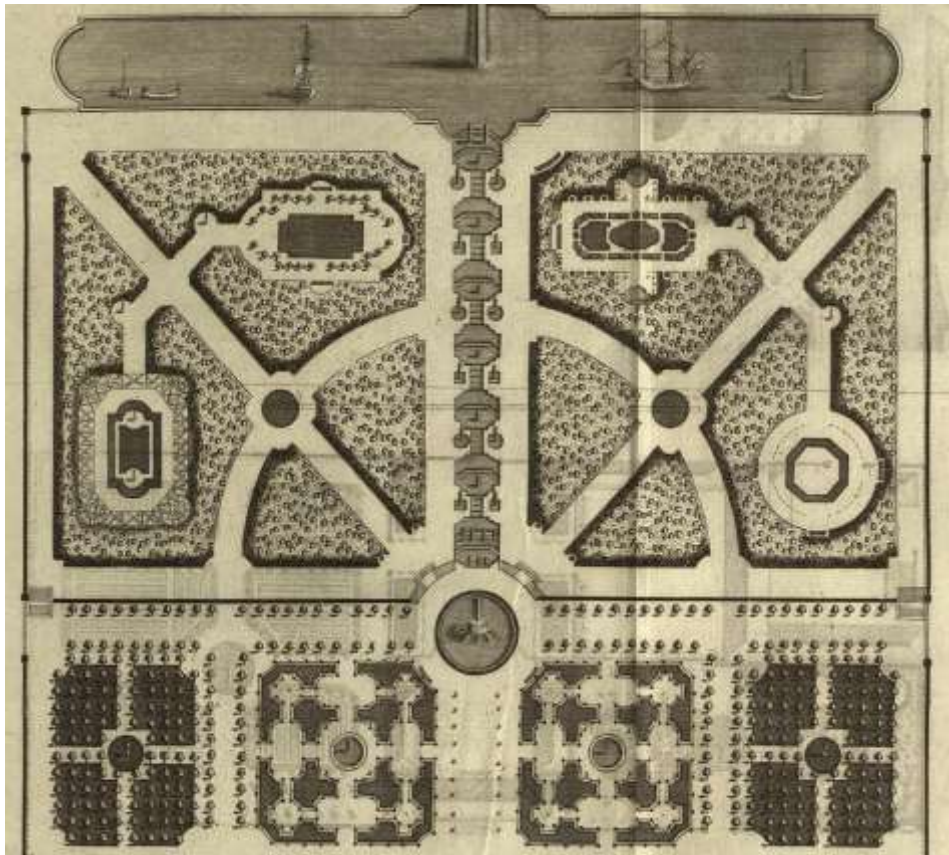
Joonis 26. Rahvapidu vabas looduses. Gottlieb Welté, enne 1780

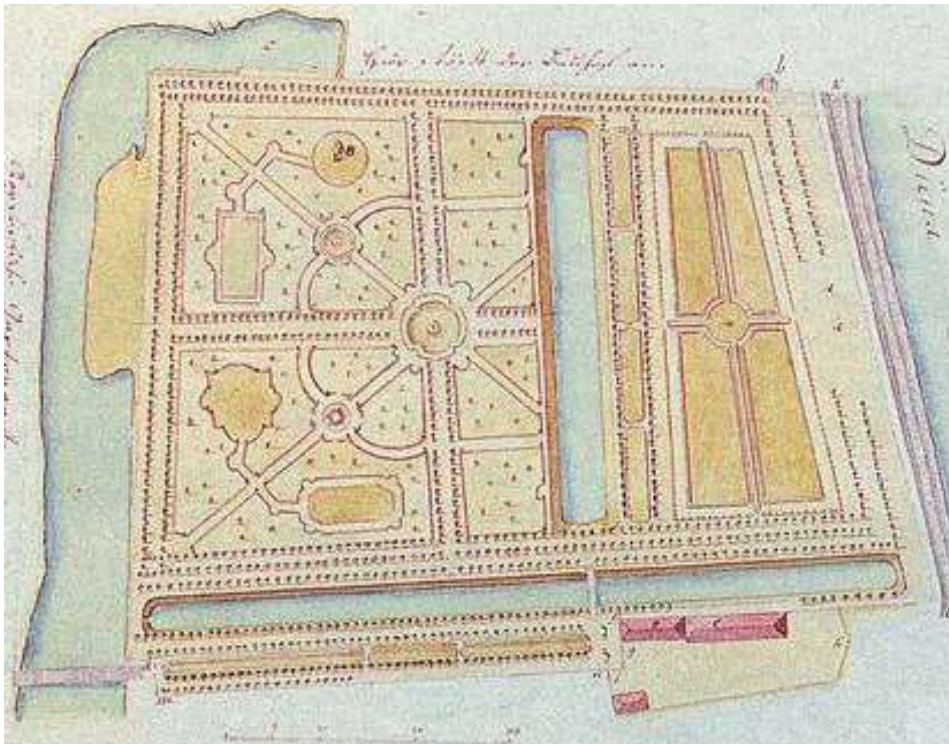
Joonis 27. Supraport Gelsenheimi aiapaviljonis. Gottlieb Welté

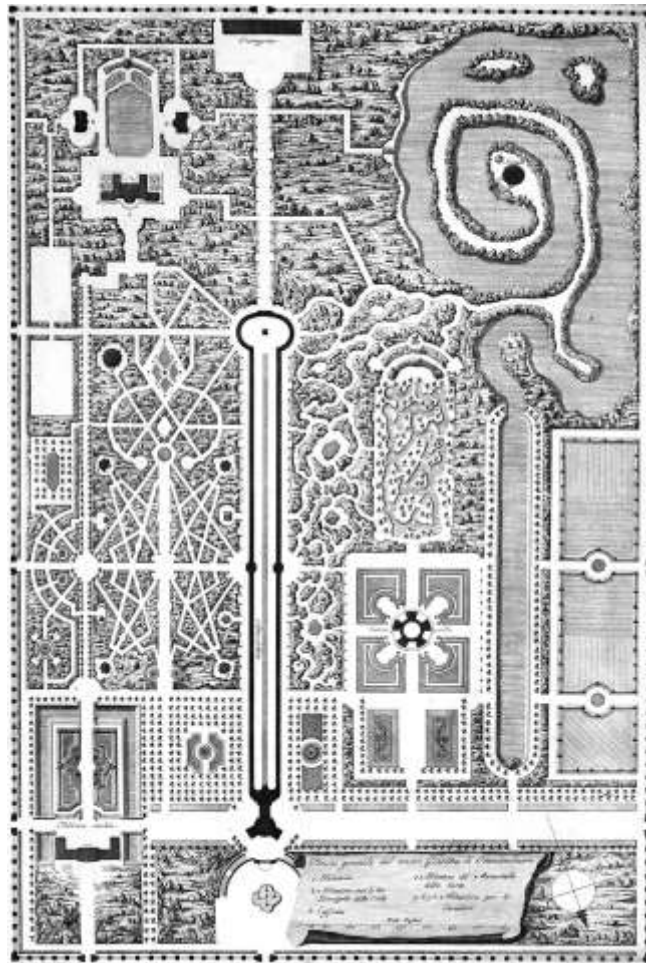
Joonis 28. Sagadi mõisahoone Virumaal. Johann Nicolaus Vogel, 1749.

Joonis 29. Aia kujundus. Alexandre Le Blond, Antoine Joseph Dézallier d'Argenville raamatust *La théorie et pratique du jardinage*. Paris, 1709

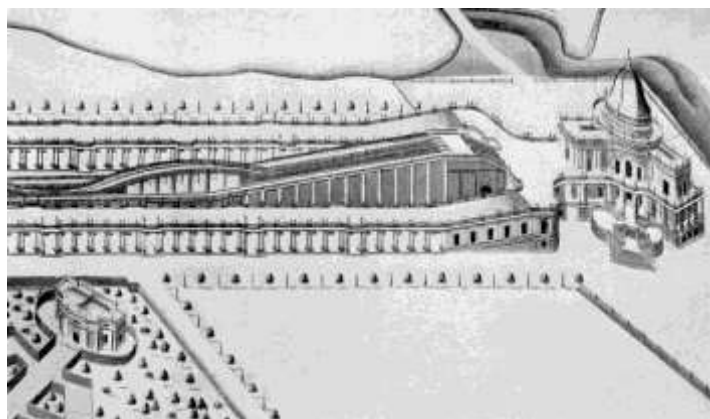
Joonis 30. Tsaari Aed Riias. 1790

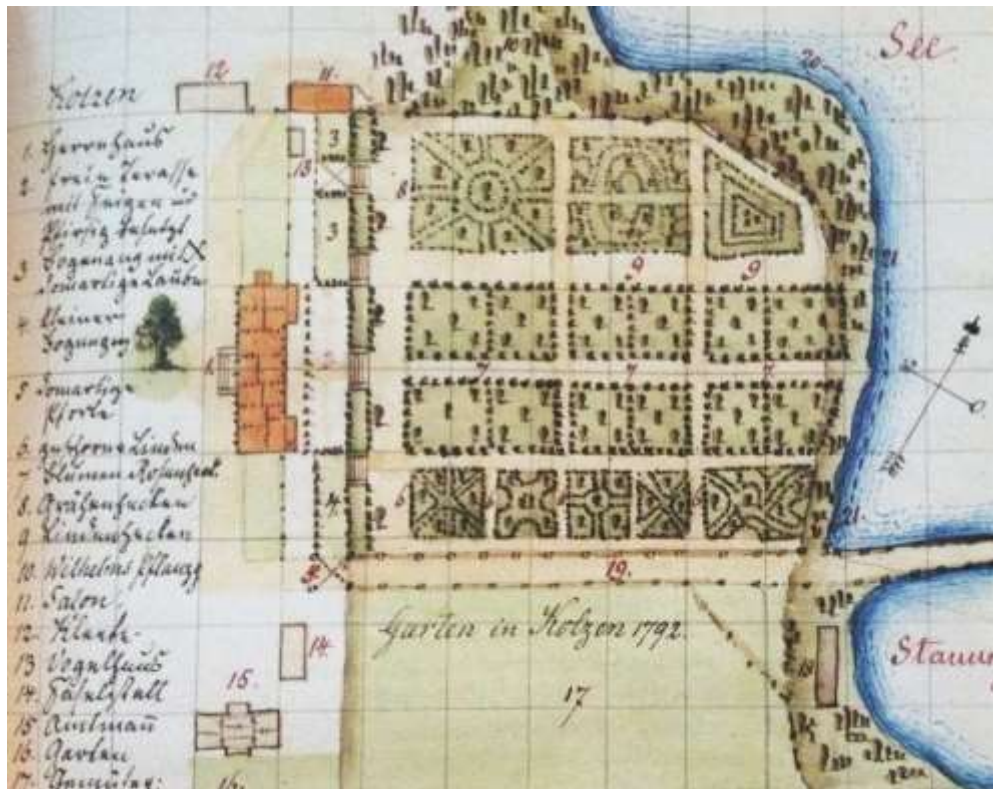
Joonis 31. "Isiklik Suvila" peaplaan. Antonio Rinaldi

Joonis 32. "Alla laskmise mägi". Aksonomeetriline joonis. 1775

Joonis 33. "Alla laskmise mägi". Aksonomeetriline joonis. 1775

Joonis 34. Birini mõisasüdame plaan. J.W. Krause, 1792

Joonis 35. Birini mõisa plaan koos vabakujundusliku osaga J.W. Krause, 1798

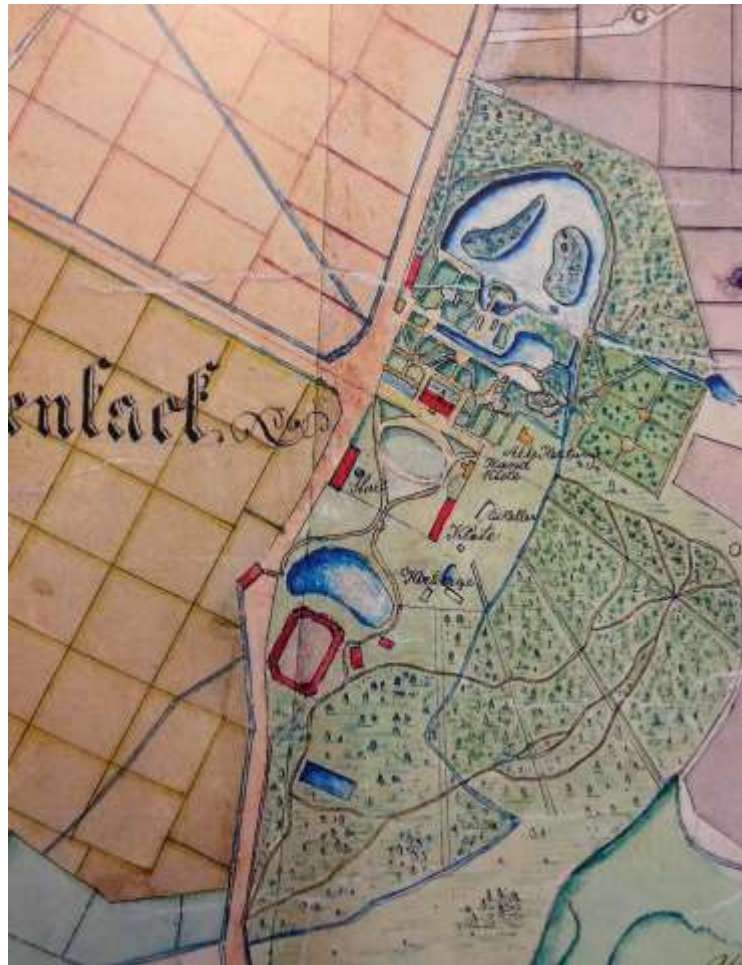
Joonis 36. Obelisk Birini mõisa pargis. J. C. Brotze, 1791

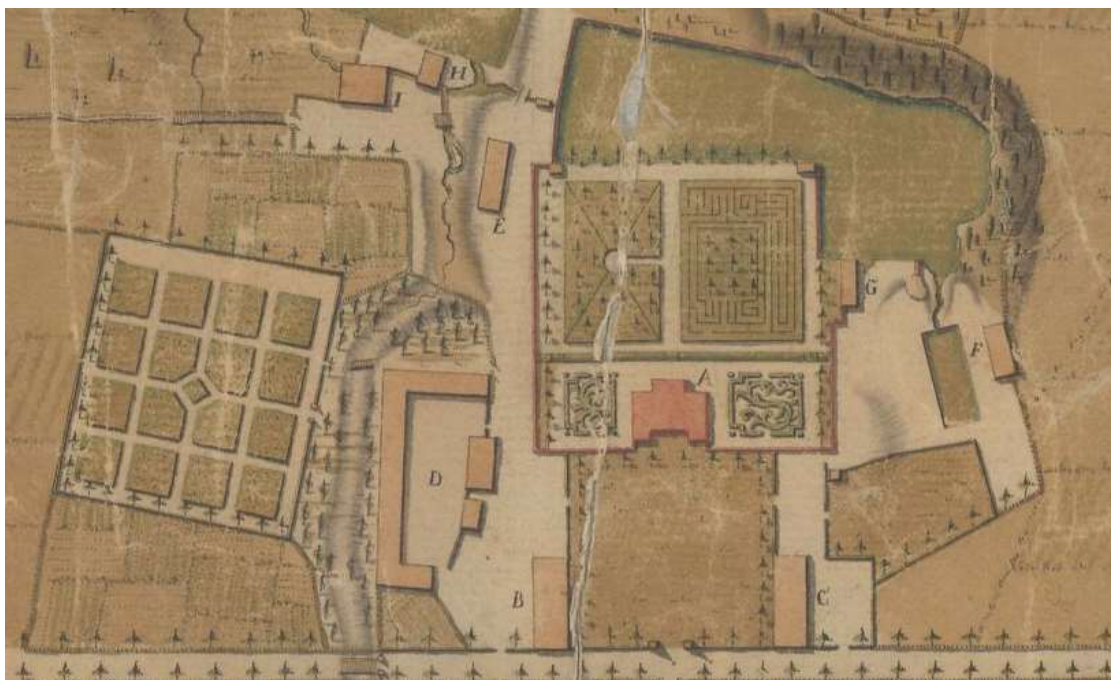
Joonis 37. Monument G. F. Mengden'i auks Birini mõisa pargis. J. C. Brotze, 1794

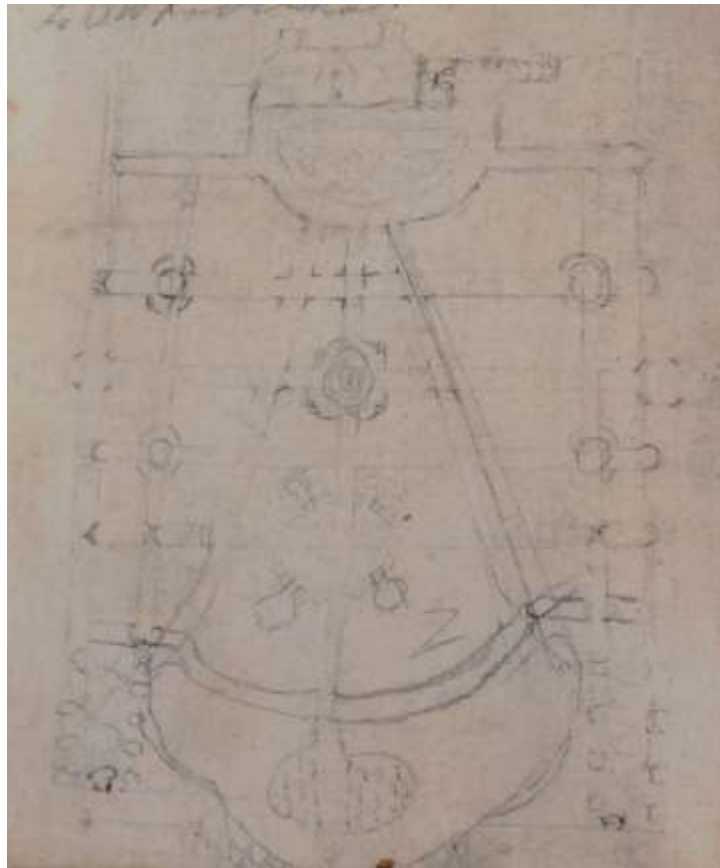
Joonis 38. Monument Birini mõisa pargis. J. C. Brotze, 1794

Joonis 39. Aaspere mõisasüda 1796. aasta mõisa üldplaani. Koostaja J. Rohleder

Joonis 40. Palmse mõisasüda 1753. aasta plaanil. Koostaja G. F. von der Pahlen

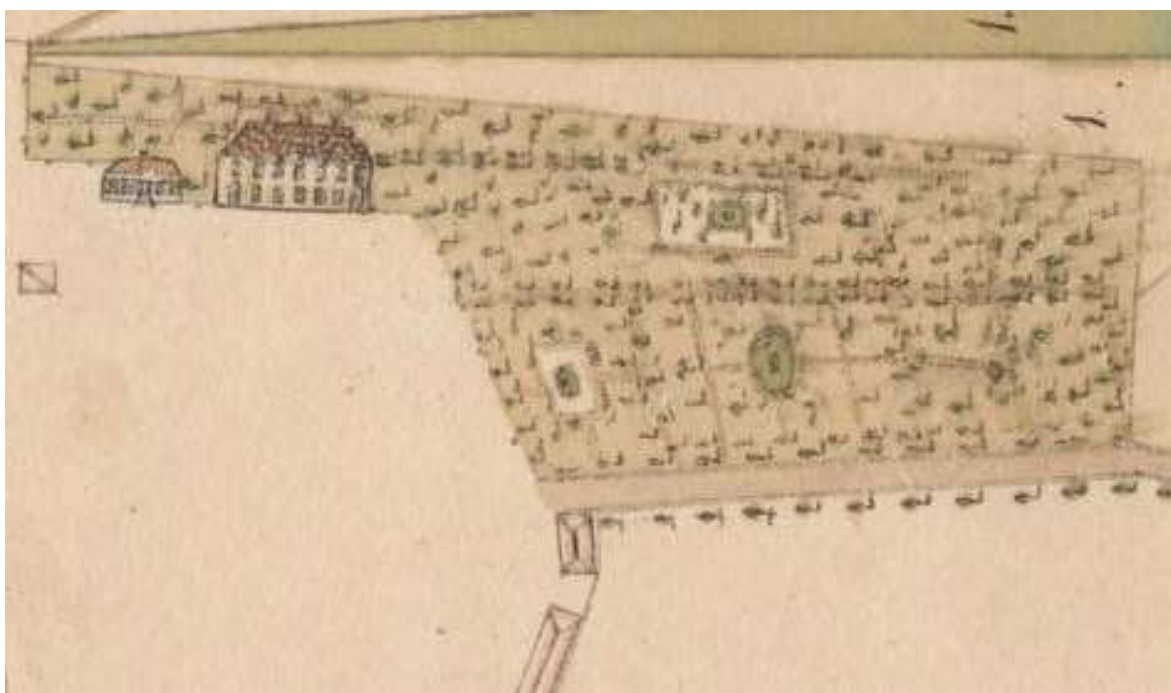
Joonis 41. Iruaia skits Eleonore Marie von Fock'i majapidamismärkmikus, umbes aastast 1750. Eesti Ajalooarhiiv

Joonis 42. Kukulinna mõisasüda 1854. aasta mõisa mustandplaani. Koostaja C. Markusson

Joonis 43. Luunja mõisasüda 1827. aasta mõisamaade plaanil. Koostaja A. A. Christian

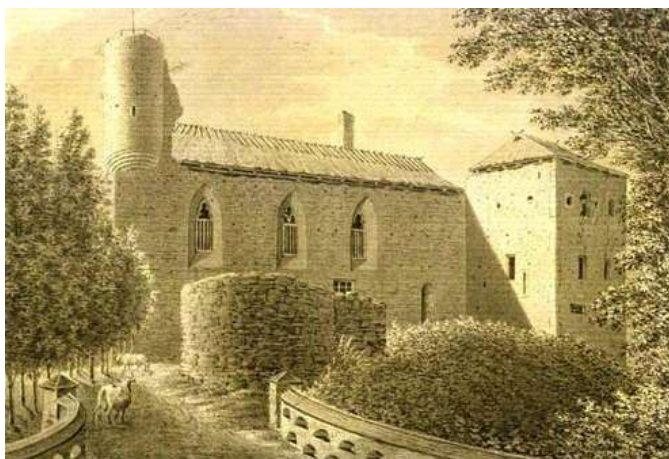
Joonis 44. Saadjärve mõisasüda XIX sajandi I poole mõisa põldude plaanil

Joonis 45. Padise kloostri asendiplaan XIX sajandi I poolel. Koostaja C. Faehlmann

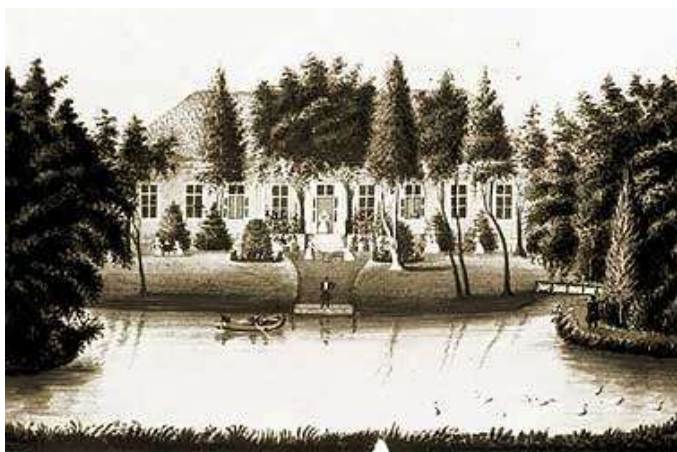
Joonis 46. Padise kloostri vaade. Autor J. C. Brotze, 1782

Joonis 47. Padise kloostri vaade, akvarell. Autor C. Ungern-Sternberg, 1827

Joonis 48. Padise mõisa peahoone ja kloostri vaade. 1831. Fotokoopia

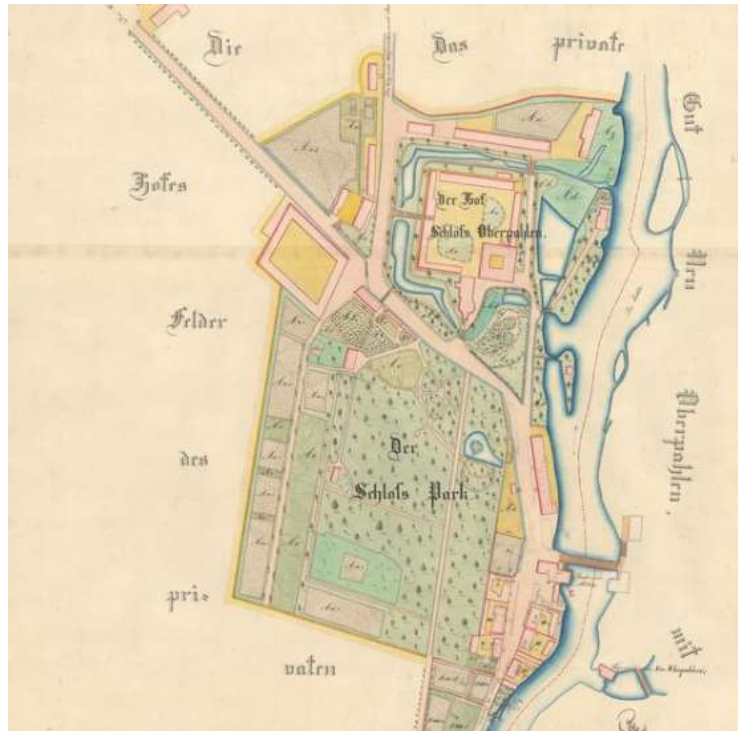
Joonis 49. Padise mõisa peahoone tagakülg. Akvarell, u. 1830. Fotokoopia

Joonis 50. Elistvere mõisasüda 1825. aasta mõisa heinamaade plaanil. Koostaja G. W. Kay

Joonis 51. Uue-Põltsamaa mõisasüda 1877. aasta Põltsamaa alevi plaanil. Koostaja J. Seeland

Joonis 52. Vana-Põltsamaa mõisasüda 1876. aasta Põltsamaa alevi plaanil. Koostaja J. Seeland

Joonis 53. Põltsamaa linnus ja loss XIX sajandil. Autor W. Tusch

Joonis 54. Põltsamaa linnus ja kirik. Vasakul Uue-Põltsamaa mõisasüda. Pilt J. C. Petri raamatust "Neuestes Gemälde von Lief- und Ehstland...". 1809

Joonis 55. Paviljon Polli Templimäel. J.C. Brotze, 1794

Joonis 56. Abja mõisasüda XIX sajandi I poole Abja küla plaanil

Joonis 57. 1824. aasta Pagari mõisa plaan. Koostaja C. Schultz

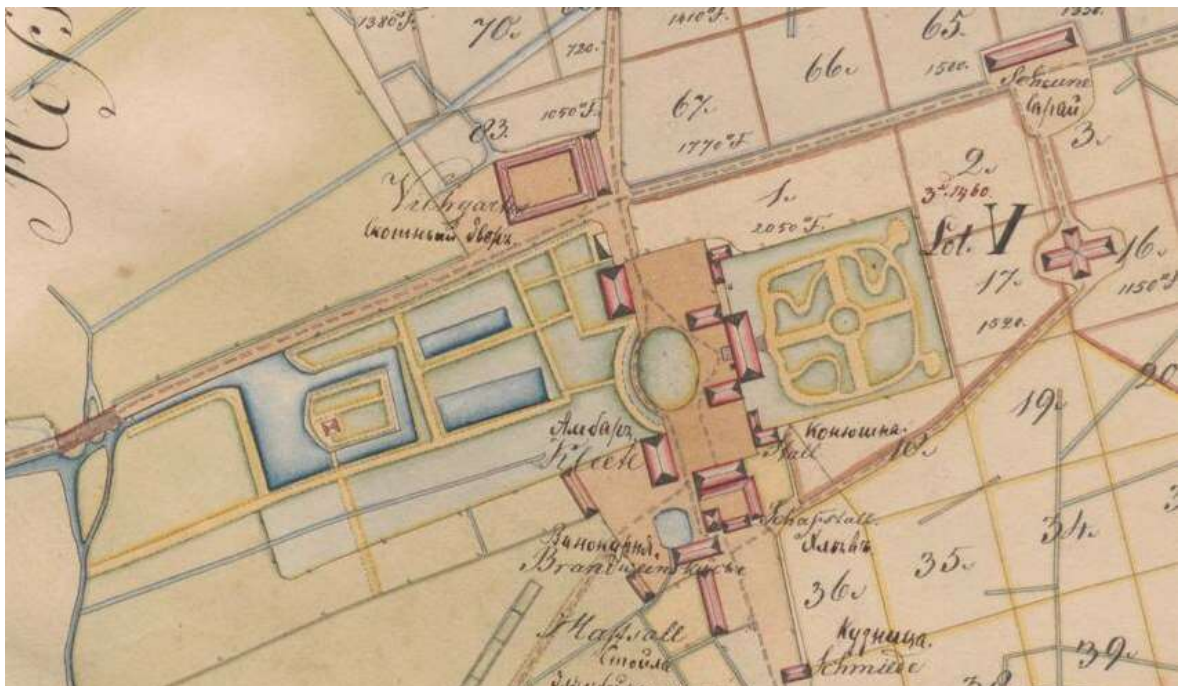
Joonis 58. Rogosi mõis J. W. Krause akvarellil 1795. aastast. Läti Akadeemiline Raamatukogu

Joonis 59. Rogosi mõis J. W. Krause akvarellil 1795. aastast. Läti Akadeemiline Raamatukogu

Joonis 60. Grott Kuidjärve mõisa pargis. G. F. Schlateri litograafia 1830. aastatest

Joonis 61. Suuremõisa mõisasüda 1830. aasta mõisa üldatlases. Koostaja J. H. Schmidt

Viited

- Joonis 1. www.wikigallery.org
- Joonis 2. <http://artlover.me/en/artists/juste-aurele-meissonnier>
- Joonis 3. <http://www.historicalgardensblog.com/tags-overview/sanssouci-potsdam/>
- Joonis 4. <http://www.istitutodatini.it/biblio/images/fr/lazzer/ab-8-2/dida/58-1b.htm>
- Joonis 5. <http://www.istitutodatini.it/biblio/fr/lazzer/ab-8-2/dida/38-1.htm>
- Joonis 6. <http://www.liveauctioneers.com/item/10442333>
- Joonis 7. <http://www.art.com/products/p8114473949-sa-i5203038/plan-general-du-jardin-pittoresque-du-petit-trianon.htm>
- Joonis 8. http://www.lacotedesmontres.com/actu/Breguet-mecene-du-Petit-Trianon-No_6651.htm
- Joonis 9. <http://www.gardenhistorymatters.com/2012/03/batty-langley-1696-1751.html>
- Joonis 10. <http://www.sacred-texts.com/etc/ml/ml18.htm>
- Joonis 11. <http://www.countrylifeimages.co.uk/>
- Joonis 12. <http://gerryco23.wordpress.com/2010/07/05/painswick-rococo-garden/>
- Joonis 13. <http://www.en.utexas.edu/Classes/Moore/neoclassical/neoGardImg2.htm>
- Joonis 14. <http://030c796.netsolhost.com/blog1/2011/01/20/alexander-pope-and-the-american-garden/>
- Joonis 15. http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jean-François_Cuvilliés_-_Two_Panels_with_Grotesque_Designs_-_Google_Art_Project.jpg
- Joonis 16. http://www.perspectivia.net/content/publikationen/friedrich300-colloquien/friedrich-kulturtransfer/dorgerloh_gaerten?set_language=it
- Joonis 17. [http://www.zeno.org/Kunstwerke/B/Probst,+Georg+Balthasar%3A+Potsdam,+Schlosspark+Sanssouci+\(westlicher+Lustgarten\)](http://www.zeno.org/Kunstwerke/B/Probst,+Georg+Balthasar%3A+Potsdam,+Schlosspark+Sanssouci+(westlicher+Lustgarten))
- Joonis 18. http://www.perspectivia.net/content/publikationen/friedrich300-colloquien/friedrich-kulturtransfer/dorgerloh_gaerten
- Joonis 19. <http://de.academic.ru/dic.nsf/dewiki/508202>
- Joonis 20. <http://www.kunstportal-pfalz.de/29/eid,6336/zweite-natur-heilige-haine-in-der-kunst.html>
- Joonis 21. <http://www.ursusbooks.com/item112314.html>

- Joonis 22. <http://www.kuechengarten.net/index.php?content=05gaerten&sub=>
- Veitshoechheim
- Joonis 23.
<http://www.zum.de/Faecher/G/BW/Landeskunde/rhein/swetz/park/parkanlage.htm>
- Joonis 24.
<http://www.zum.de/Faecher/G/BW/Landeskunde/rhein/swetz/park/plan.nvm>
- Joonis 25. <http://www.nlib.ee/html/digi/maps/mliiv18.html>
- Joonis 26. Maarjamaa rokokoo. Gottlieb Welté (1745/49-1792). Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2007. Lk 147
- Joonis 27. Maarjamaa rokokoo. Gottlieb Welté (1745/49-1792). Tallinn: Eesti Kunstimuuseum, 2007. Lk 98
- Joonis 28. A. Hein. Sagadi mõis. Tallinn: Hattorpe, 2011. Lk 57
- Joonis 29. <http://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/dezallier1728/0048>
- Joonis 30. <http://www.russkije.lv/ru/lib/read/1-tsar-garden.html>
- Joonis 31. <http://www.oranienbaum.org/oranienbaum/architects/antonio-rinaldi/garden-and-park-ensemble-of-the-private-house/>
- Joonis 32. <http://www.oranienbaum.org/oranienbaum/katalnaya-gorka/>
- Joonis 33. http://img0.liveinternet.ru/images/attach/c/6/92/115/92115158_0031.jpg
- Joonis 34. I. M. Janelis. Manor Gardens and Parks of Latvia. Riga: Neptuns, 2010. Lk 85
- Joonis 35. I. M. Janelis. Manor Gardens and Parks of Latvia. Riga: Neptuns, 2010. Lk 86
- Joonis 36. I. M. Janelis. Manor Gardens and Parks of Latvia. Riga: Neptuns, 2010. Lk 106
- Joonis 37. I. M. Janelis. Manor Gardens and Parks of Latvia. Riga: Neptuns, 2010. Lk 106
- Joonis 38. I. M. Janelis. Manor Gardens and Parks of Latvia. Riga: Neptuns, 2010. Lk 107
- Joonis 39. Aaspere mõis. EAA 3724-4-1512
- Joonis 40. Palmse mõis. EAA 1690-1-34
- Joonis 41. A. Hein. Sagadi mõis. Tallinn: Hattorpe, 2011. Lk 60
- Joonis 42. Kukulinna mõis. EAA 1392-1-424

- Joonis 43. Luunja mõis. EAA 1442-1-281
- Joonis 44. Saadjärve mõis. EAA 1392-1-339
- Joonis 45. http://et.wikipedia.org/wiki/Pilt:Padise_kloostri_asendiplaan.jpg
- Joonis 46. <http://et.wikipedia.org/wiki/Pilt:Bm03003am.jpg>
- Joonis 47. <http://uuseesti.ee/13931>
- Joonis 48. <http://www.padiseklooster.ee/galerii.html>
- Joonis 49.
http://opetaja.edu.ee/harjumaa_moisad/arhitektuur_a_varaklassitsism_padise4.html
- Joonis 50. Elistvere mõis. EAA 1691-1-195
- Joonis 51. Uue-Põltsamaa mõis. EAA 1347-1-25
- Joonis 52. Vana-Põltsamaa mõis. EAA 1348-2-278
- Joonis 53.
http://et.wikipedia.org/wiki/Pilt:Põltsamaa_linnus_ja_loss_W.Tusch_2.59.jpg
- Joonis 54. http://et.wikipedia.org/wiki/Pilt:Põltsamaa_linnus_ja_kirik_-_Petri.jpg
- Joonis 55. Eesti pargid I. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2007. Lk 48
- Joonis 56. Abja mõis. EAA 2075-5-269
- Joonis 57. Pagari mõis. EAA 1862-2-386
- Joonis 58. Rogosi http://www.estonica.org/et/pildid/Rogosi_mõis/?max
- Joonis 59. Eesti pargid I. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2007. Lk 32
- Joonis 60. Eesti pargid I. Tallinn: Keskkonnaministeerium; Muinsuskaitseamet; Varrak, c. 2007. Lk 53
- Joonis 61. Suuremõisa mõis. EAA 46-2-366 l.1